

DZIENNIK URZĘDOWY

WOJEWÓDZTWA KUJAWSKO-POMORSKIEGO

Bydgoszcz, dnia 19 lutego 2014 r.

Poz. 549

UCHWAŁA Nr XLI/115/13 RADY MIEJSKIEJ GRUDZIĄDZA

z dnia 27 listopada 2013 r.

w sprawie w sprawie przyjęcia „Programu opieki nad zabytkami dla miasta Grudziądz na lata 2013-2016”

Na podstawie art. 18 ust. 2 pkt. 6 ustawy z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (Dz.U. z 2013 r., poz. 594, z 2013 r., poz. 645) oraz na podstawie art. 87 ust. 1-5 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz.U. z 2003 r. Nr 162, poz.1568, z 2004 r. Nr 96, poz. 959, Nr 238, poz. 2390, z 2006 r. Nr 50, poz. 362, Nr 126, poz. 875 z 2007 r. Nr 192, poz. 1394, z 2009 r. Nr 31, poz. 206, Nr 97, poz. 804, z 2010 r. Nr 75, poz. 474, Nr 130, poz. 871) uchwała się, co następuje:

§ 1. Rada Miejska przyjmuje „Program opieki nad zabytkami dla miasta Grudziądz 2013-2016 ”, będący załącznikiem do niniejszej uchwały.

§ 2. Wykonanie uchwały powierza się Prezydentowi Miasta Grudziądz.

§ 3. Uchwała wchodzi w życie z dniem podjęcia i podlega ogłoszeniu w Dzienniku Urzędowym Województwa Kujawsko-Pomorskiego.

Przewodniczący
Rady Miejskiej
Arkadiusz Goszka

załącznik nr 1
do uchwały nr XLI/115/13
Rady Miejskiej Grudziądz
z dnia 27 listopada 2013 r.

**PROGRAM
OPIEKI NAD ZABYTKAMI DLA MIASTAGRUDZIĄDZA
NA LATA 2013-2016**

Program wykonał zespół autorski Pracowni Dokumentacji Popularyzacji Zabytków i Dziedzictwa Narodowego, Wojewódzkiego Ośrodka Kultury i Sztuki „Stara Ochronka” w Bydgoszczy na zlecenie Gminy - miasto Grudziądz

1. WSTĘP
2. PODSTAWA PRAWNA OPRACOWANIA GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI
3. UWARUNKOWANIA PRAWNE OCHRONY I OPIEKI NAD ZABYTKAMI W POLSCE
 - 3.1. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej
 - 3.2. Ustawa o ochronie zabytków i opiece na zabytkami
 - 3.3. Ustawa o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym
 - 3.4. Prawo budowlane
 - 3.5. Ustawa o samorządzie gminnym
 - 3.6. Ustawa o udostępnianiu informacji o środowisku i jego ochronie, udziale społeczeństwa w ochronie środowiska oraz o ocenach oddziaływania na środowisko
 - 3.7. Konwencja UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego
4. UWARUNKOWANIA ZEWNĘTRZNE OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO
 - 4.1. Strategie i programy europejskie
 - 4.2. Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami
 - 4.2.1. Strategia Rozwoju Kraju na lata 2007 -2015
 - 4.2.2. Narodowa Strategia Rozwoju Kultury na lata 2004-2013 z Uzupełnieniem Narodowej Strategii Rozwoju Kultury na lata 2004-2020
 - 4.3. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie województwa i powiatu
 - 4.3.1. Program opieki nad zabytkami województwa kujawsko-pomorskiego na lata 2013-2016
 - 4.3.2. Strategia rozwoju województwa kujawsko-pomorskiego na lata 2007-2020
 - 4.3.3. Strategia rozwoju województwa kujawsko-pomorskiego do roku 2020
 - 4.3.4. Kujawsko-Pomorski Regionalny Program Operacyjny na lata 2014-2020 (Projekt)
 - 4.3.5. Plan zagospodarowania przestrzennego województwa kujawsko-pomorskiego
 - 4.3.6. Strategia Rozwoju Turystyki Województwa Kujawsko-Pomorskiego
5. UWARUNKOWANIA WEWNĘTRZNE OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO
 - 5.1. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie gminy
 - 5.1.1. Lokalny Program Rewitalizacji Miasta Grudziądz na lata 2009-2015
 - 5.1.2. Strategia Rozwoju Miasta Grudziądz 2008-2015
 - 5.1.3. Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Miasta Grudziądz
6. CHARAKTERYSTYKA ZASOBÓW I ANALIZA STANU DZIEDZICTWA I KRAJOBRAZU KULTUROWEGO MIASTA
 - 6.1. Zarys historii obszaru miasta
 - 6.2. Zabytki nieruchome i krajobraz kulturowy
 - 6.2.1. Architektura sakralna
 - 6.2.2. Architektura użyteczności publicznej
 - 6.2.3. Architektura przemysłowa i infrastruktura komunalna
 - 6.2.4. Architektura obronna i infrastruktura wojskowa
 - 6.2.5. Cmentarze
 - 6.2.6. Historyczna zieleń miejska
 - 6.2.7. Folwarki, założenia dworsko-parkowe
 - 6.2.8. Kanały, ciek wodne i inne
 - 6.2.9. Historyczna sieć kolejowa
 - 6.3. Zabytki ruchome
 - 6.4. Zabytki archeologiczne

6.5. Zabytki w zbiorach muzealnych i innych

6.6. Dziedzictwo niematerialne

7. ZABYTKI OBJĘTE PRAWNYMI FORMAMI OCHRONY

7.1. Pomniki historii

7.2. Parki kulturowe

7.3 Rejestr zabytków

7.3.1 Zabytki nieruchome

7.3.2 Zabytki ruchome

7.4. Ewidencja zabytków

7.4.1. Parki i założenia zielenie komponowanej ujęte w gminnej ewidencji zabytków

7.4.2. Cmentarze ujęte w gminnej ewidencji zabytków

8. OCENA STANU DZIEDZICTWA KULTUROWEGO MIASTA GRUDZIĄDZA ANALIZA SZANS I ZAGROŻEŃ

9. ZAŁOŻENIA PROGRAMOWE

9.1. Priorytety i kierunki działań programu opieki

9.2 Zadania programu opieki

10. INSTRUMENTARIUM REALIZACJI PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

11. ZASADY OCENY REALIZACJI PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

12. ŹRÓDŁA FINANSOWANIA PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

12.1. Fundusze unijne

12.2. Środki finansowe z budżetu państwa

12.3 Środki własne Województwa Kujawsko-Pomorskiego - samorząd terytorialny

13. REALIZACJA I FINANSOWANIE PRZEZ GMINIĘ - MIASTO GRUDZIĄDZ ZADAŃ Z ZAKRESU OCHRONY ZABYTKÓW

14. BIBLIOGRAFIA

1. WSTĘP

„Program opieki nad zabytkami dla Miasta Grudziądz” został sporządzony na podstawie umowy zawartej w czerwcu 2013 roku pomiędzy Gminą – miasto Grudziądz a Wojewódzkim Ośrodkiem Kultury i Sztuki „Stara Ochronka” w Bydgoszczy.

Program wykonano w oparciu o opracowanie pt.: „Gminny program opieki nad zabytkami. Poradnik metodologiczny” zalecany przez Narodowy Instytut Dziedzictwa.

Formułując zapisy niniejszego programu starano się wyjść poza rozumienie opieki nad zabytkami jako dokumentacji i konserwacji tkanki materialnej obiektów.

Przy współczesnym zróżnicowaniu, ale też i coraz ściślejszym powiązaniu różnych obszarów życia i aktywności społecznej, dziedzictwo kulturowe przestaje być traktowane jako opieczętowana spuścizna wieków mogąca pełnić funkcje co najwyżej estetyczne. Prawidłowo utrzymane obiekty i przestrzeń miejska wpływają na podniesienie atrakcyjności danego miejsca zarówno dla mieszkańca, turysty jak i biznesmena. Atrakcyjność tę podwyższają dodatkowo elementy niematerialne – obyczaje, obrzędy, kulinaria czy tradycyjne zawody.

Utrzymanie dobrego stanu dóbr kultury to jednak nie wszystko. Współczesność uzależniona jest w coraz większym stopniu od informacji i rozwoju jej przekazników. Słusznie mówi się, że nie istniejąc w sieci, nie istnieje się wcale. Bezpowrotnie minęły czasy, w których zabytki architektury funkcjonowały jedynie w murach określonego miasta, a eksponaty za drzwiami muzeów. Coraz większego znaczenia nabiera przekaz wirtualny, a wraz z nim cybernetyka. O wirtualnego turystę pomimo, że znajduje się on niejednokrotnie na odległym kontynencie, należy dbać jak o turystę tradycyjnego, kierując do niego produkt atrakcyjny, przede wszystkim zauważalny spośród tysięcy innych.

Stosunkowo nową tendencją jest realizowanie hasła „nauki przez całe życie”. Wyedukowane społeczeństwo łatwiej adaptuje się do zmian, jest kreatywne, angażuje się społecznie. Dziedzictwo kulturowe wymaga stałego mówienia o nim – na różnych poziomach, w różnych grupach wiekowych. Aby edukacja była skuteczna i zaowocowała nie tylko przyswojeniem garści faktów, ale wpłynęła też na zmianę mentalności jednostki, niezbędne są nowe metody wychodzące poza ramy nudnego wykładu czy prelekcji.

Tych kilka zasygnalizowanych problemów obrazuje złożoność współczesnej problematyki ochrony dóbr kultury. Złożoność, która wymusza wyjście poza dotychczasowe działania bazujące na tradycyjnie pojętej roli służb ochrony zabytków. Nowoczesne działania w tej dziedzinie angażować powinny cały aparat samorządowy, realizujący ideę harmonijnej współpracy, zarówno pomiędzy własnymi jednostkami jak i chętnymi tę współpracę nawiązać podmiotami zewnętrznymi.

2. PODSTAWA PRAWNA OPRACOWANIA GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

Podstawą prawną do sporządzenia gminnego programu opieki nad zabytkami jest artykuł 87 Ustawy o ochronie zabytków i opiece na zabytkami z dnia 23 lipca 2003 r. (Dz.U. Nr 162 z 17 września 2003, poz. 1568 z późniejszymi zmianami).

Według brzmienia art. 87 ust. 2 przywołanej ustawy, gminny program opieki nad zabytkami ma na celu:

- 1) włączenie problemów ochrony zabytków do systemu zadań strategicznych, wynikających z koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju;
- 2) uwzględnianie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej;
- 3) zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania;
- 4) wyekspozowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego;
- 5) podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami;
- 6) określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków;
- 7) podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

Podstawą do sporządzenia gminnego programu opieki nad zabytkami jest ewidencja zabytków (art. 21).

Ustalenia gminnego programu opieki nad zabytkami uwzględnia się w studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy oraz w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego (art. 19 ust. 2).

Gminny program opieki nad zabytkami przyjmuje rada gminy, po uzyskaniu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków (art. 87 ust. 3).

Program ogłaszany jest w wojewódzkim dzienniku urzędowym (art. 87 ust. 4).

Z realizacji programu prezydent miasta sporządza, co 2 lata, sprawozdanie, które przedstawia radzie gminy (art. 87 ust. 5).

3. UWARUNKOWANIA PRAWNE OCHRONY I OPIEKI NAD ZABYTKAMI W POLSCE

Prawne aspekty ochrony i opieki nad zabytkami reguluje w Polsce szereg aktów prawnych określających cel, zakres, formy ochrony oraz wskazujących instytucje, organy i osoby zobowiązane do podejmowania działań w ramach obowiązków ustawowych.

3.1. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej

Według art. 5 Konstytucji „Rzeczpospolita Polska strzeże/.../ strzeże dziedzictwa narodowego oraz zapewnia ochronę środowiska, kierując się zasadą zrównoważonego rozwoju”. Natomiast art. 6 ust. 1 gwarantuje, że „Rzeczpospolita Polska stwarza warunki upowszechniania i równego dostępu do dóbr kultury, będącej źródłem tożsamości narodu polskiego, jego trwania i rozwoju”.

3.2. Ustawa o ochronie zabytków i opiece na zabytkami

Podstawowe regulacje prawne z zakresu ochrony i opieki nad zabytkami zawiera Ustawa o ochronie zabytków i opiece na zabytkami z dnia 23 lipca 2003 r. (Dz.U. Nr 162 z 17 września 2003, poz. 1568 z późniejszymi zmianami).

Art. 3 Ustawy definiuje podstawowe terminy z zakresu ochrony i opieki nad zabytkami. Wszelkie terminy używane w niniejszym opracowaniu są zgodne z cytowaną Ustawą.

Samo rozumienie ochrony zabytków określone zostało w art. 4 wraz ze wskazaniem administracji publicznej jako podstawowego wykonawcy działań w tym zakresie. Ochrona zabytków rozumiana jest tu jako podejmowanie działań mających na celu:

- 1) zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie;
- 2) zapobieganie zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków;
- 3) udaremnianie niszczenia i niewłaściwego korzystania z zabytków;
- 4) przeciwdziałanie kradzieży, zaginięciu lub nielegalnemu wywozowi zabytków za granicę;
- 5) kontrolę stanu zachowania i przeznaczenia zabytków;
- 6) uwzględnianie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska.

Według art. 6 Ustawy ochronie i opiece podlegają, bez względu na stan zachowania:

- 1) zabytki nieruchome będące, w szczególności:
 - a) krajobrazami kulturowymi,
 - b) układami urbanistycznymi, ruralistycznymi i zespołami budowlanymi,

- c) dziełami architektury i budownictwa,
 - d) dziełami budownictwa obronnego,
 - e) obiektami techniki, a zwłaszcza kopalniami, hutami, elektrowniami i innymi zakładami przemysłowymi,
 - f) cmentarzami,
 - g) parkami, ogrodami i innymi formami zaprojektowanej zieleni,
 - h) miejscami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji;
- 2) zabytki ruchome będące, w szczególności:
- a) dziełami sztuk plastycznych, rzemiosła artystycznego i sztuki użytkowej,
 - b) kolekcjami stanowiącymi zbiory przedmiotów zgromadzonych i uporządkowanych według koncepcji osób, które tworzyły te kolekcje,
 - c) numizmatami oraz pamiątkami historycznymi, a zwłaszcza militariami, sztandarami, pieczęciami, odznakami, medalami i orderami,
 - d) wytworami techniki, a zwłaszcza urządzeniami, środkami transportu oraz maszynami i narzędziami świadczącymi o kulturze materialnej, charakterystycznymi dla dawnych i nowych form gospodarki, dokumentującymi poziom nauki i rozwoju cywilizacyjnego,
 - e) materiałami bibliotecznymi, o których mowa w art. 5 ustawy z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach (Dz.U. Nr 85, poz. 539, z 1998 r. Nr 106, poz. 668, z 2001 r. Nr 129, poz. 1440 oraz z 2002 r. Nr 113, poz. 984),
 - f) instrumentami muzycznymi,
 - g) wytworami sztuki ludowej i rękodzieła oraz innymi obiektami etnograficznymi,
 - h) przedmiotami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji;
- 3) zabytki archeologiczne będące, w szczególności:
- a) pozostałościami terenowymi pradziejowego i historycznego osadnictwa,
 - b) cmentarzyskami,
 - c) kurhanami,
 - d) relikdami działalności gospodarczej, religijnej i artystycznej.
2. Ochronie mogą podlegać nazwy geograficzne, historyczne lub tradycyjne nazwy obiektu budowlanego, placu, ulicy lub jednostki osadniczej.

Podstawowe formy prawnej ochrony zabytków określa art. 7 Ustawy wymieniając:

- 1) wpis do rejestru zabytków;
- 2) uznanie za pomnik historii;
- 3) utworzenie parku kulturowego;
- 4) ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

Ad. 1) Do rejestru zabytków wpisuje się zabytki nieruchome (na podstawie decyzji wydanej przez wojewódzkiego konserwatora zabytków z urzędu bądź na wniosek właściciela zabytku nieruchomego lub użytkownika wieczystego gruntu, na którym znajduje się zabytek nieruchomy), ruchome (na podstawie decyzji wydanej przez wojewódzkiego konserwatora zabytków na wniosek właściciela tego zabytku lub z urzędu w przypadku uzasadnionej obawy zniszczenia, uszkodzenia lub nielegalnego wywiezienia zabytku za granicę albo wywiezienia za granicę zabytku o wyjątkowej wartości historycznej, artystycznej lub naukowej.), archeologiczne oraz w ramach obszarowego wpisu jako układy urbanistyczne, ruralistyczne lub historyczne zespoły budowlane (co nie wyłącza możliwości wydania decyzji o wpisie do rejestru wchodzących w skład tych układów lub zespołu zabytków nieruchomych). Rejestr zabytków, dla zabytków znajdujących się na terenie województwa, prowadzi wojewódzki konserwator zabytków. Wszelkie prace prowadzone przy obiektach wpisanych do rejestru zabytków wymagają właściwych uzgodnień i pozwoleń konserwatorskich, wynikających z zapisów Ustawy.

Ad 2) Prezydent Rzeczypospolitej Polskiej, na wniosek ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, w drodze rozporządzenia, może uznać za pomnik historii zabytek nieruchomy wpisany do rejestru lub park kulturowy o szczególnej wartości dla kultury, określając jego granice. Nadanie statusu pomnika historii umożliwia ministrowi właściwemu do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego przedstawienie Komitetowi Dziedzictwa Światowego wniosku o wpis pomnika historii na „Listę dziedzictwa światowego” w celu objęcia tego pomnika ochroną na podstawie Konwencji w sprawie ochrony

światowego dziedzictwa kulturalnego i naturalnego, przyjętej w Paryżu w dniu 16 listopada 1972 r. (Dz.U. z 1976 r. Nr 32, poz. 190 i 191).

Ad 3) Park kulturowy tworzy się w celu ochrony krajobrazu kulturowego oraz zachowania wyróżniających się krajobrazowo terenów z zabytkami nieruchomymi charakterystycznymi dla miejscowej tradycji budowlanej i osadniczej. Park powołuje się uchwałą rady gminy, po zasięgnięciu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków. Park kulturowy przekraczający granice gminy może być utworzony i zarządzany na podstawie zgodnych uchwał rad gmin (związku gmin), na terenie których ten park ma być utworzony.

Ad 4) Ochronę zabytków i opiekę nad zabytkami uwzględnia się przy sporządzaniu i aktualizacji strategii rozwoju gmin, studiów uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gmin oraz miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego albo decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

W poszczególnych dokumentach:

- 1) uwzględnia się krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami;
- 2) określa się rozwiązania niezbędne do zapobiegania zagrożeniom dla zabytków, zapewnienia im ochrony przy realizacji inwestycji oraz przywracania zabytków do jak najlepszego stanu;
- 3) ustala się przeznaczenie i zasady zagospodarowania terenu uwzględniające opiekę nad zabytkami.

W studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy oraz w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego uwzględnia się, w szczególności ochronę:

- 1) zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru i ich otoczenia;
- 2) innych zabytków nieruchomych, znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków;
- 3) parków kulturowych.

W decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego uwzględnia się w szczególności ochronę:

- 1) zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru i ich otoczenia;
- 2) innych zabytków nieruchomych, znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków.

W studium i planie zagospodarowania przestrzennego gminy ustala się, w zależności od potrzeb, strefy ochrony konserwatorskiej obejmujące obszary, na których obowiązują określone ustaleniami planu ograniczenia, zakazy i nakazy, mające na celu ochronę znajdujących się na tym obszarze zabytków.

Projekty i zmiany planu zagospodarowania przestrzennego województwa oraz miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego podlegają uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków w zakresie kształtowania zabudowy i zagospodarowania terenu.

Ustawa o ochronie zabytków i opiece na zabytkami określa w art. 22 rodzaje obiektów, które powinny zostać ujęte w ewidencji zabytków:

- 1) zabytki nieruchome wpisane do rejestru;
- 2) inne zabytki nieruchome znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji zabytków;
- 3) inne zabytki nieruchome wyznaczone przez wójta (burmistrza, prezydenta miasta) w porozumieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków oraz wskazuje organy odpowiedzialne za prowadzenie ewidencji zabytków na poszczególnych szczeblach:
 - 1) Generalny Konserwator Zabytków prowadzi krajową ewidencję zabytków w formie zbioru kart ewidencyjnych zabytków znajdujących się w wojewódzkich ewidencjach zabytków;
 - 2) Wojewódzki konserwator zabytków prowadzi wojewódzką ewidencję zabytków w formie kart ewidencyjnych zabytków znajdujących się na terenie województwa;
 - 3) Wójt (burmistrz, prezydent miasta) prowadzi gminną ewidencję zabytków w formie zbioru kart adresowych zabytków nieruchomych z terenu gminy;
 - 4) Art. 21 stanowi, iż ewidencja zabytków jest podstawą do sporządzania programów opieki nad zabytkami przez województwa, powiaty i gminy.

3.3. Ustawa o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym

Ustawa o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym z dnia 27 marca 2003 r. (Dz.U. z 2012 r. poz. 647) określa zasady kształtowania polityki przestrzennej przez jednostki samorządu terytorialnego i organy administracji rządowej oraz zakres i sposoby postępowania w sprawach przeznaczania terenów na określone

cele oraz ustalania zasad ich zagospodarowania i zabudowy – przyjmując ład przestrzenny i zrównoważony rozwój za podstawę tych działań (art.1, ust.1).

Istotnym elementem, którego uwzględnienie jest konieczne w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym są wymagania ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej (art. 1, ust. 2, pkt 4).

Podstawą do określenia polityki przestrzennej gminy jest studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy, które uwzględniać musi m.in. uwarunkowania wynikające z wymogów ochrony środowiska, przyrody i krajobrazu kulturowego oraz stanu dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej (art. 10, ust.1), a także określa obszary i zasady ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej (art. 10, ust. 2, pkt 4).

W celu ustalenia przeznaczenia terenów, w tym dla inwestycji celu publicznego oraz określenia sposobów ich zagospodarowania i zabudowy rada gminy podejmuje uchwałę o przystąpieniu do sporządzenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego, w którym określa się obowiązkowo, obok innych, zasady ochrony środowiska, przyrody i krajobrazu kulturowego oraz zasady ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej (art. 15, ust. 2).

Projekt planu, w zakresie kształtowania zabudowy i zagospodarowania terenu, musi zostać uzgodniony z właściwym wojewódzkim konserwatorem zabytków (art. 17, pkt. 6 lit. b).

W sprawach ustalenia lokalizacji inwestycji celu publicznego, na poszczególnych szczeblach określonych w art. 51 ust.1 Ustawy, decyzje wydaje się po uzgodnieniu m.in. z wojewódzkim konserwatorem zabytków – w odniesieniu do obszarów i obiektów objętych formami ochrony zabytków, o których mowa w art. 7 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz.U. Nr 162, poz. 1568, z późn. zm.) oraz ujętych w gminnej ewidencji zabytków (art. 53, ust. 4, pkt 2).

3.4. Prawo budowlane

Ustawa – Prawo budowlane z dnia 7 lipca 1994 r. (Dz.U. z 2010 r. Nr 243 poz. 1623 j. t.) normuje działalność obejmującą sprawy projektowania, budowy, utrzymania i rozbiórki obiektów budowlanych oraz określa zasady działania organów administracji publicznej w tych dziedzinach (art. 1).

Obiekt budowlany wraz ze związanymi z nim urządzeniami budowlanymi należy, biorąc pod uwagę przewidywany okres użytkowania, projektować i budować w sposób określony w przepisach, w tym techniczno-budowlanych, oraz zgodnie z zasadami wiedzy technicznej, zapewniając ochronę obiektów wpisanych do rejestru zabytków oraz obiektów objętych ochroną konserwatorską (art. 5, ust. 1, pkt 7).

Prawo budowlane przewiduje możliwość odstępstw od przepisów techniczno-budowlanych określanych w art. 7 Ustawy wymagając, w przypadku obiektów budowlanych wpisanych do rejestru zabytków oraz innych obiektów budowlanych usytuowanych na obszarach objętych ochroną konserwatorską, pozytywnej opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków (art. 9, ust. 3, pkt 4).

W myśl Ustawy, uzyskania pozwolenia na budowę wymagają remonty istniejących obiektów budowlanych i urządzeń budowlanych wpisanych do rejestru zabytków (art. 29, ust. 2, pkt 1), podobnie jak instalacja tablic i urządzeń reklamowych usytuowanych na obiektach rejestrowych (art.29, ust. 2, pkt 6). Natomiast zgłoszeniu podlega instalacja krat w analogicznych obiektach (art. 30, ust. 1, pkt 3 lit. a). W przypadku prac budowlanych objętych obowiązkiem zgłoszenia, określonych w art. 30, właściwy organ może nałożyć, w drodze decyzji, obowiązek uzyskania pozwolenia na wykonanie określonego obiektu lub robót budowlanych jeżeli ich realizacja może naruszać ustalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego lub spowodować pogorszenie stanu zachowania zabytków (art. 30 ust. 7, pkt 2.).

Prowadzenie robót budowlanych przy obiekcie budowlanym wpisanym do rejestru zabytków lub na obszarze wpisanym do rejestru zabytków wymaga, przed wydaniem decyzji o pozwoleniu na budowę, uzyskania pozwolenia na prowadzenie tych robót, wydanego przez właściwego wojewódzkiego konserwatora zabytków (art. 39, ust. 1).

Pozwolenie na rozbiórkę obiektu budowlanego wpisanego do rejestru zabytków może być wydane po uzyskaniu decyzji Generalnego Konserwatora Zabytków działającego w imieniu ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego o skreśleniu tego obiektu z rejestru zabytków (art. 39, ust. 2).

W stosunku do obiektów budowlanych oraz obszarów niewpisanych do rejestru zabytków, a ujętych w gminnej ewidencji zabytków, pozwolenie na budowę lub rozbiórkę obiektu budowlanego wydaje właściwy organ w uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków (art. 39, ust. 3).

Wojewódzki konserwator zabytków jest obowiązany zająć stanowisko w sprawie wniosku o pozwolenie na budowę lub rozbiórkę obiektów budowlanych, o których mowa w ust. 3, w terminie 30 dni od dnia jego doręczenia. Niezajęcie stanowiska w tym terminie uznaje się jako brak zastrzeżeń do przedstawionych we wniosku rozwiązań projektowych (art. 39, ust. 4).

Artykuł 62 Ustawy określa zakres i sposób kontroli obiektów budowlanych w czasie ich użytkowania, do których zobowiązani są właściciele lub zarządcy.

3.5. Ustawa o samorządzie gminnym

Na mocy Ustawy o samorządzie gminnym z dnia 8 marca 1990 r. (Dz.U. z 2013 r. poz. 594 j.t.) do zadań własnych gminy należy zaspakajanie zbiorowych potrzeb wspólnoty m.in. w takich obszarach jak łąd przestrzenny, kultura oraz ochrona zabytków i opieka nad zabytkami, zieleń gminna i zadrzewienia, cmentarze gminne itd. (art. 7, ust. 1).

Do wyłącznej właściwości rady gminy należy m. in.: uchwalanie studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy oraz miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego (art. 18, ust. 2, pkt 5).

3.6. Ustawa o udostępnianiu informacji o środowisku i jego ochronie, udziale społeczeństwa w ochronie środowiska oraz o ocenach oddziaływania na środowisko

Ustawa z dnia 3 października 2008 r. (Dz.U. 2013 poz. 1235) określa zasady i tryb postępowania w sprawach udostępniania informacji o środowisku i jego ochronie, ocen oddziaływania na środowisko a także zasady udziału społeczeństwa w ochronie środowiska jak i określa właściwe organy administracyjne (art. 1).

Organy administracji są obowiązane do udostępniania każdemu informacji o środowisku i jego ochronie znajdujących się w ich posiadaniu lub które są dla nich przeznaczone (art. 8) w tym dotyczących stanu obiektów kultury (art. 9, ust. 1, pkt 6) w zakresie, w jakim oddziałują na nie lub mogą oddziaływać:

- a) stany elementów środowiska, o których mowa w art. 9, ust. 1 pkt 1, lub
- b) przez elementy środowiska, o których mowa w art. 9, ust. 1 pkt 1 – emisje i zanieczyszczenia, o których mowa w art. 9, ust. 1 pkt 2, oraz środki, o których mowa w art. 9, ust. 1 pkt 3.

Przeprowadzenia strategicznej oceny oddziaływania na środowisko wymagają m.in. projekty: studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy, planów zagospodarowania przestrzennego oraz strategii rozwoju regionalnego (art. 46, pkt 1) i innych określonych w art. 47. Organ opracowujący projekty dokumentów może odstąpić od przeprowadzenia strategicznej oceny oddziaływania na środowisko na zasadach, o których mowa w art. 48. Przy odstąpieniu od przeprowadzenia strategicznej oceny oddziaływania na środowisko, o którym mowa w art. 48, ust. 1, albo stwierdzeniu konieczności przeprowadzenia takiej oceny, o którym mowa w art. 47, bierze się pod uwagę m.in. cechy obszaru objętego oddziaływaniem na środowisko, w szczególności jeśli jest to obszar o szczególnych właściwościach naturalnych lub posiadające znaczenie dla dziedzictwa kulturowego (art. 49, pkt 3 lit. a).

Organ opracowujący projekt dokumentu, o którym mowa w art. 46 lub 47, sporządza prognozę oddziaływania na środowisko, która określa, analizuje i ocenia m.in. przewidywane znaczące oddziaływania, w tym oddziaływania bezpośrednie, pośrednie, wtórne, skumulowane, krótkoterminowe, średnioterminowe i długoterminowe, stałe i chwilowe oraz pozytywne i negatywne na środowisko, w tym na krajobraz oraz zabytki (art. 51, ust. 2 pkt 2 lit. e).

W ramach oceny oddziaływania przedsięwzięcia na środowisko określa się, analizuje oraz ocenia bezpośredni wpływ danego przedsięwzięcia m.in. na zabytki (art. 62, ust. 1, pkt 1).

Obowiązek przeprowadzenia oceny oddziaływania przedsięwzięcia na środowisko dla planowanego przedsięwzięcia mogącego potencjalnie znacząco oddziaływać na środowisko stwierdza, w drodze postanowienia, organ właściwy do wydania decyzji o środowiskowych uwarunkowaniach, uwzględniając m.in. usytuowanie przedsięwzięcia uwzględniające, pośród innych, także obszary o krajobrazie mającym znaczenie historyczne, kulturowe lub archeologiczne (art. 63, ust 1, pkt 2, lit. g).

Raport o oddziaływaniu przedsięwzięcia na środowisko powinien zawierać m.in. opis istniejących w sąsiedztwie lub w bezpośrednim zasięgu oddziaływania planowanego przedsięwzięcia zabytków chronionych na podstawie przepisów o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (art. 66, ust. 1, pkt 3) a także uzasadnienie proponowanego przez wnioskodawcę wariantu, ze wskazaniem jego oddziaływania m.in. na zabytki i krajobraz kulturowy, objęte istniejącą dokumentacją, w szczególności rejestrem lub ewidencją zabytków (art. 66, ust. 1, pkt 7, lit. d). Oprócz tego, w przypadku dróg, będących przedsięwzięciami mogącymi zawsze znacząco oddziaływać na środowisko raport powinien zawierać określenie założeń do:

- ratowniczych badań zidentyfikowanych zabytków znajdujących się na obszarze planowanego przedsięwzięcia, odkrywanych w trakcie robót budowlanych,
- programu zabezpieczenia istniejących zabytków przed negatywnym oddziaływaniem planowanego przedsięwzięcia oraz ochrony krajobrazu kulturowego; a także analizę i ocenę możliwych zagrożeń i szkód dla zabytków chronionych na podstawie przepisów o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami,

w szczególności zabytków archeologicznych, w sąsiedztwie lub w bezpośrednim zasięgu oddziaływania planowanego przedsięwzięcia (art. 66 ust. 1 pkt 10).

3.7. Konwencja UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego

Podstawą definiującą pojęcie dziedzictwa niematerialnego jest Konwencja UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego z dnia 17 października 2003 roku, ratyfikowana przez Prezydenta RP dnia 8 lutego 2011 roku. (Dz U. 2011 Nr 172 poz. 1018).

Niematerialne dziedzictwo kulturowe definiuje się jako praktyki, wyobrażenia, przekazy, wiedzę i umiejętności - jak również związane z nimi instrumenty, przedmioty, artefakty i przestrzeń kulturową - które wspólnoty, grupy i, w niektórych przypadkach, jednostki uznają za część własnego dziedzictwa kulturowego. To niematerialne dziedzictwo kulturowe, przekazywane z pokolenia na pokolenie, jest stale odtwarzane przez wspólnoty i grupy w relacji z ich otoczeniem, oddziaływaniem przyrody i ich historią oraz zapewnia im poczucie tożsamości i ciągłości, przyczyniając się w ten sposób do wzrostu poszanowania dla różnorodności kulturowej oraz ludzkiej kreatywności (art. 2, ust 1).

Niematerialne dziedzictwo kulturowe w rozumieniu Konwencji UNESCO przejawia się między innymi w następujących dziedzinach:

- tradycje i przekazy ustne, w tym język jako nośnik niematerialnego dziedzictwa kulturowego,
- sztuki widowiskowe,
- zwyczaje, rytuały i obrzędy świąteczne,
- wiedzę i praktyki dotyczące przyrody i wszechświata,
- umiejętności związane z rzemiosłem tradycyjnym (art. 2 ust 2).

Każde Państwo-Strona zobowiązane jest:

- a) podjąć niezbędne środki w celu zapewnienia ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego znajdującego się na jego terytorium,
- b) w zakresie środków ochrony, o których mowa w Artykule 2 ustęp 3, określić i zdefiniować różne elementy niematerialnego dziedzictwa kulturowego znajdującego się na jego terytorium, korzystając przy tym z pomocy wspólnot, grup oraz właściwych organizacji pozarządowych (art. 11).

Podstawowym narzędziem ochrony dziedzictwa niematerialnego jest jego inwentaryzacja. Każde Państwo-Strona sporządza, w sposób odpowiedni do własnej sytuacji, jeden lub kilka rejestrów niematerialnego dziedzictwa kulturowego znajdującego się na jego terytorium. Rejestry te będą regularnie uaktualniane (art. 12).

Poza tym w celu zapewnienia ochrony, rozwoju i promocji niematerialnego dziedzictwa kulturowego znajdującego się na jego terytorium, każde Państwo-Strona dąży do:

- a) prowadzenia ogólnej polityki zmierzającej do wyznaczenia niematerialnemu dziedzictwu kulturowemu odpowiedniej funkcji w życiu zbiorowym i włączania ochrony tego dziedzictwa do programów planowania ogólnego,
- b) wyznaczenia lub ustanowienia jednego lub kilku organów odpowiedzialnych za ochronę niematerialnego dziedzictwa kulturowego znajdującego się na jego terytorium,
- c) rozwijania studiów naukowych, technicznych i artystycznych, jak również metodologii badań, w celu skutecznej ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego, w szczególności jego zagrożonych elementów,
- d) przedsięwzięcia odpowiednich środków prawnych, technicznych, administracyjnych i finansowych mających na celu:
 - I wspieranie tworzenia lub rozwoju ośrodków szkolenia w zakresie zarządzania zasobami niematerialnego dziedzictwa kulturowego oraz przekazywania tego dziedzictwa poprzez fora i przestrzenie przeznaczone do jego odtwarzania lub wyrażania,
 - II. umożliwianie dostępu do niematerialnego dziedzictwa kulturowego, przy jednoczesnym przestrzeganiu zwyczajów rządzących dostępem do niektórych jego elementów,
 - III. powoływanie instytucji dokumentujących niematerialne dziedzictwo kulturowe i umożliwiających dostęp do tego dziedzictwa (art. 13).

4. UWARUNKOWANIA ZEWNĘTRZNE OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO

4.1. Strategie i programy europejskie

Śród ratyfikowanych przez RP europejskich aktów szczególne znaczenie mają:

- Konwencja Ramowa Rady Europy w Sprawie Znaczenia Dziedzictwa Kulturowego dla Społeczeństwa z 27 października 2005 roku będąca elementem Traktatu z Lizbony zmieniającego traktat o Unii Europejskiej i traktat ustanawiający Wspólnotę Europejską,

- Europejska Konwencja o ochronie dziedzictwa archeologicznego z dn. 16 stycznia 1992 r. (Dz.U. 1996 Nr 120 poz. 564),
- Europejska Konwencja krajobrazowa z 20 października 2000 r. (Dz.U. 2006 Nr 14 poz. 98).

4.2. Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami

4.2.1. Strategia Rozwoju Kraju na lata 2007-2015 (uchwała RM z 29. XI. 2006 r.)

Dokument podkreśla znaczenie elementów kulturowych w kształtowaniu produktu turystycznego, co może znacznie przyczynić się do rozwoju obszarów słabiej uprzemysłowionych.

Priorytet 1

Wzrost konkurencyjności i innowacyjności gospodarki

Zakłada podejmowanie działań na rzecz znaczącego ograniczenia przestrzeni trwale zagospodarowanej, zwłaszcza w obszarach cennych przyrodniczo i kulturowo.

Priorytet 2

Poprawa stanu infrastruktury technicznej i społecznej

Ustala równoległe z budową nowych obiektów kultury rozwijanie działań nakierowanych na zachowanie, ochronę i rewitalizację materialnego dziedzictwa kulturowego, poprzez renowację, konserwację, adaptację obiektów zabytkowych dla celów kulturowych i turystycznych, a także wdrożenie systemu monitoringu i zabezpieczenia tych obiektów.

Wartości kulturowe pojawiają się w zadaniach służących realizacji innych priorytetów podkreślając konieczność generowania nakładów na ich prawidłowe utrzymanie, co przyczyni się do pełnego wykorzystania ich potencjału.

4.2.2. Narodowa Strategia Rozwoju Kultury na lata 2004-2013 z Uzupełnieniem Narodowej Strategii Rozwoju Kultury na lata 2004-2020

Narodowa Strategii Rozwoju Kultury na lata 2004-2020 (przyjęta przez RM w 2005 r.) Według NSRK zasoby dziedzictwa kulturowego stanowią potencjał mogący służyć poszczególnym regionom w celu osiągnięcia wzrostu konkurencyjności w obszarze turystyki i inwestycji co znajdzie przełożenie na poprawę jakości życia mieszkańców.

Działania proponowane w Strategii obejmują teren całego kraju. Dokument zakłada, iż środki finansowe przeznaczone na realizację celów będą zróżnicowane – uzależnione od wysokości środków centralnych oraz struktury społeczno-gospodarczej poszczególnych województw.

Strategia zawiera analizę stanu opieki nad zabytkami. Z istotniejszych wniosków, mogących mieć znaczenie na gruncie lokalnym wymieni należy odnotowanie następujących tendencji:

- zauważalny wzrost ilości obiektów wprowadzanych do rejestru zabytków,
- stosunkowo niskie nakłady centralne przeznaczone na ochronę zabytków rekompensowane są dzięki zaangażowaniu finansowemu gmin i inwestorów prywatnych, co w znacznym stopniu przyczynia się do poprawy stanu obiektów zabytkowych,
- w dalszym ciągu brak rozwiązań systemowych rozwiązujących kwestię rewaloryzacji obiektów będących w gestii Agencji Mienia Wojskowego oraz Agencji Nieruchomości Rolnych,
- istnieje potrzeba znalezienia nowych źródeł i nowych formuł finansowania opieki nad zabytkami połączona z polepszeniem warunków dla inwestycji prywatnych w tym obszarze.

Istotnym, z punktu widzenia gmin, wydaje się zapis mówiący o dynamicznych zmianach związanych z nowymi funkcjami wprowadzanymi do obiektów zabytkowych, które wymagają wypracowania nowych kompromisów pomiędzy koniecznością zachowania substancji zabytkowej a funkcją użytkową.

Jako cele strategiczne Państwa w obszarze ochrony zabytków wymienia się:

- przygotowanie skutecznego systemu prawno-finansowego wspierania ochrony i opieki nad zabytkami,
- podjęcie prac nad kompleksowym systemem edukacji na rzecz dziedzictwa,
- poszukiwanie instrumentów wzmacniających efekty działalności służby konserwatorskiej,
- ograniczenia uznaniowości konserwatorów, poprzez nałożenie na nich odpowiedzialności za niezgodne z prawem postępowanie.

Uzupełnieniem celów strategicznych są cele cząstkowe spośród których wymieni należy:

- poprawę warunków instytucjonalnych, prawnych i organizacyjnych w sferze dokumentacji i ochrony zabytków poprzez zmiany instytucjonalne, prawne i funkcjonalne w sferze dokumentacji i ochrony zabytków oraz procesu oferowania zabytków na rynku,
- kompleksowa rewaloryzacja zabytków i ich adaptacja na cele kulturalne, turystyczne, edukacyjne, rekreacyjne i inne społeczne, poprzez formułowanie projektów rewaloryzacji zabytków i ich adaptacji na cele społeczne,

- zwiększenie roli zabytków w rozwoju turystyki i przedsiębiorczości, w wyniku tworzenia zintegrowanych narodowych produktów turystycznych poprzez programowanie i wdrażanie kompleksowych programów dotyczących markowych produktów turystyki kulturowej w Polsce w latach 2004-2013,
- rozwój zasobów ludzkich oraz podnoszenie świadomości społecznej w sferze ochrony dziedzictwa kulturowego poprzez podnoszenie wykształcenia kadr zatrudnionych w sferze ochrony dziedzictwa kulturowego, podnoszenie zainteresowań społeczeństwa problematyką ochrony zabytków, powołanie zespołu naukowego zajmującego się badaniami nad wpływem zachowania i rewaloryzacji dziedzictwa kulturowego na rozwój społeczno-ekonomiczny.

Cele Narodowej Strategii Rozwoju Kultury realizowane są w ramach 2 priorytetów:

Priorytet 1. Aktywne zarządzanie zasobem stanowiącym materialne dziedzictwo kulturowe

Działania realizowane w ramach tego priorytetu mają na celu materialną poprawę stanu zabytków, ich adaptację i rewitalizację oraz zwiększenie dostępności do nich mieszkańców, turystów i inwestorów. Realizacja działań zwiększy atrakcyjność regionów i umożliwi wykorzystanie potencjału związanego z posiadanym dziedzictwem kulturowym.

Działanie: 1.1. Budowa nowoczesnych rozwiązań organizacyjno-finansowych w sferze ochrony zabytków

Głównym celem działania jest dostosowanie sfery ochrony zabytków do rzeczywistości gospodarczej.

Działanie 1.2. Kompleksowa rewaloryzacja zabytków i ich adaptacja na cele kulturalne, turystyczne, edukacyjne, rekreacyjne i inne cele społeczne

W ramach tego działania funkcjonują dwa programy:

Program „Polskie regiony w europejskiej przestrzeni kulturowej” – przygotowanie wnioskodawców do skutecznego pozyskiwania środków z funduszy strukturalnych.

Program „Promesa Ministra Kultury” - dofinansowanie wkładu własnego beneficjentów do projektów realizowanych w ramach funduszy strukturalnych i innych funduszy europejskich.

Działanie 1.3. Zwiększenie roli zabytków w rozwoju turystyki i przedsiębiorczości poprzez tworzenie zintegrowanych narodowych produktów turystycznych

Priorytet 2. Edukacja i administracja na rzecz ochrony i zachowania dziedzictwa kulturowego

Priorytet zawiera następujące działania:

Działanie: 2.1. Rozwój zasobów ludzkich oraz podnoszenie świadomości społecznej w sferze ochrony dziedzictwa kulturowego

Działanie: 2.2. Ochrona i zachowanie dziedzictwa kulturalnego przed nielegalnym wywozem, wwozem i przewozem przez granice

Szczegółowe zapisy zawarte są w Narodowej Strategii Rozwoju Kultury na lata 2004-2013 wraz z Uzupełnieniem Narodowej Strategii Rozwoju Kultury na lata 2004-2020.

4.3. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie województwa i powiatu.

4.3.1. Program opieki nad zabytkami województwa kujawsko-pomorskiego na lata 2013-2016 (Uchwała Nr XXXIV/601/13 Sejmiku Województwa Kujawsko-Pomorskiego z dnia 20 maja 2013 r.)

Program opieki nad zabytkami województwa kujawsko-pomorskiego zakłada działania oparte na dwóch głównych osiach – wynikające z ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, zapewniającej obiektom ochronę prawną oraz działania związane z ochroną dziedzictwa niematerialnego.

Oś pierwsza obejmuje takie działania jak:

- wspieranie starań o uzyskanie tytułu Pomnika Historii dla wybranych obiektów z terenu województwa, w tym zespołu spichlerzy w Grudziądzu,
- wspieranie działań związanych z tworzeniem, funkcjonowaniem i popularyzacją parków kulturowych, a wśród nich parku kulturowego „Cytadela” w Grudziądzu,
- wspieranie działań służących intensyfikacji procesu wprowadzania obiektów do rejestru zabytków,
- wspieranie działań w zakresie ochrony zasobów archeologicznych.

Oś druga skupia się na ochronie:

- obrzędów świątecznych i tradycyjnych zwyczajów,
- przekazów ustnych i języka jako nośnika niematerialnego dziedzictwa kulturowego,
- tradycyjnych umiejętności.

Nadrzędnym celem działań programowych jest „utrzymanie różnorodności kulturowej województwa jako świadectwa historii regionu oraz potencjału dla rozwoju gospodarczego”.

W ramach celu przewodniego sformułowano następujące cele szczegółowe i kierunki działań:

Cel 1. Zachowanie dziedzictwa materialnego

Kierunki działań:

1. Ochrona ustawowa

- wspieranie starań o nadanie tytułu pomnika historii obiektom będącym w fazie wstępnej procedury: zespół spichlerzy w Grudziądzu, zespół uzdrowski w Ciechocinku, Radzyń Chełmiński Zamek,
- wspieranie działań samorządów lokalnych zmierzających do nadania kolejnym obiektom statusu pomnika historii,
- wspieranie prac zmierzających do powoływania nowych parków kulturowych,
- wspieranie działań zmierzających do poszerzania listy obiektów wpisanych do rejestru zabytków, na przykład poprzez odpowiednie wymogi konkursowe,
- propagowanie i wspieranie prac przy aktualizacji i uzupełnianiu wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków;

2. Prace konserwatorskie i restauratorskie

- kontynuacja współfinansowania prac konserwatorsko - restauratorskich, rewitalizacyjnych i ratunkowych przy obiektach nieruchomych i ruchomych wpisanych do rejestru zabytków oraz doskonalenie zasad przyznawania dotacji,
- kontynuacja rozpoczętych prac remontowych, konserwatorskich i adaptacyjnych obiektów zabytkowych, będących własnością Samorządu Województwa – m. in. pałac w Wieńcu, „Stara Ochronka” w Bydgoszczy, budynek Urzędu Marszałkowskiego na Pl. Teatralnym w Toruniu, Dworku w Kłóbce,
- kontynuacja wsparcia nowych inicjatyw zmierzających do ochrony i popularyzacji dziedzictwa kulturowego oraz rozwój infrastruktury obiektów istniejących, w tym: skansenu menonickiego w Wlk. Nieszawce, infrastruktury zaplecza rezerwatu archeologicznego w Biskupinie,
- wspomaganie działań rewaloryzacyjnych i rewitalizacyjnych zdegradowanych cennych obiektów i obszarów o znaczeniu historycznym,
- wspomaganie działań konserwatorsko-restauracyjnych przy zabytkowych układach urbanistycznych i ruralistycznych;

3. Edukacja

- wspomaganie organizacji szkoleń i wykładów związanych z ochroną dziedzictwa kulturowego,
- wspomaganie organizacji konkursów o charakterze edukacyjnym,
- nagradzanie działań przyczyniających się do zachowania bądź przywracania historycznych wartości zasobów dziedzictwa kulturowego województwa;

4. Ład przestrzenny

- wspomaganie przedsięwzięć zmierzających do identyfikacji zachowanych najcenniejszych krajobrazów kulturowych województwa,
- wspomaganie przedsięwzięć zmierzających do zachowania i kształtowania ładu przestrzennego z utrzymaniem właściwej ekspozycji obiektów zabytkowych i dostosowywaniem nowej zabudowy do wartości historycznych miejsc;

5. Dokumentacja i popularyzacja

- współfinansowanie prac badawczych i dokumentacyjnych obiektów i obszarów wpisanych do rejestru zabytków jako integralnej części procesów konserwatorskich, z uwzględnieniem faktu, iż działania na poziomie dokumentacyjnym poprzedzają proces prac konserwatorskich i budowlanych, stanowiąc niejednokrotnie poważne obciążenie finansowe dla beneficjenta. W przypadku badań archeologicznych dokumentacja stanowi jedyną formę ochrony stanowisk, które po eksploracji przestają istnieć fizycznie.

Cel 2. Zachowanie dziedzictwa niematerialnego

Kierunki działań:

1. Ochrona

- wspieranie działań zmierzających do ochrony niematerialnego dziedzictwa kultury województwa;

2. Edukacja

- wspieranie działań edukacyjnych w zakresie znaczenia, wartości i ochrony niematerialnego dziedzictwa kultury województwa,
- wspomaganie działań w obszarze digitalizacji najcenniejszych zasobów folkloru słownego i ich udostępniania,

- wspieranie konkursów związanych z kulturą niematerialną regionu;
3. Zachowanie
- aktywizacja środowisk lokalnych poprzez przywracanie dawnych praktyk tanecznych i muzycznych,
 - wspieranie i upowszechnianie „ginących zawodów”;
4. Dokumentacja i badania
- wspieranie badań i tworzenie dokumentacji dotyczącej zjawisk z zakresu dziedzictwa niematerialnego, w szczególności tradycyjnych zwyczajów ludowych, regionalnej muzyki i tańca oraz folkloru słownego.

Cel 3. Kulturowanie tradycji regionalnych

Kierunki działań:

1. Rekonstrukcja, konserwacja i zabezpieczanie
 - wspomaganie działań z zakresu rekonstrukcji, konserwacji i zabezpieczenia zabytkowych strojów i rekwizytów, służących do kulturowania zwyczajów ludowych na terenie województwa;
2. Dokumentacja
 - wspieranie przedsięwzięć zmierzających do dokumentowania zjawisk i zwyczajów ludowych, ze względu na ich wyjątkową wartość dla budowania tożsamości regionalnej oraz unikatowość w skali ogólnopolskiej;
3. Edukacja i popularyzacja
 - wspomaganie organizacji konkursów dotyczących tradycji w celu jej popularyzacji,
 - wspomaganie realizacji zajęć edukacyjnych prowadzonych w gwarze lokalnej w wybranych przedszkolach i szkołach na terenie województwa,
 - wspieranie przedsięwzięć mających na celu tworzenie skansenów,
 - wspomaganie tworzenia digitalizacji najcenniejszych zasobów folkloru słownego i ich udostępniania,
 - aktywizacja środowisk poprzez organizowanie warsztatów nauki rękodzieła, budownictwa instrumentów czy nauki gry na instrumentach tradycyjnych,
 - wspieranie zajęć z twórcami i rzemieślnikami, dotyczących przekazywania ich umiejętności;
4. Pielęgnacja tradycji
 - propagowanie idei organizacji konkursów architektonicznych na obiekty nowe, wprowadzane w tkanke historyczną lub projekty adaptacji obiektów zabytkowych,
 - wspieranie i promocja twórczości ludowej,
 - wspomaganie działań zmierzających do realizacji projektów ukierunkowanych na promocję tradycji lokalnych.

Cel 4. Wzrost świadomości społecznej dla ochrony dziedzictwa kulturowego

Kierunki działań:

1. Popularyzacja wiedzy o znaczeniu i konieczności ochrony
 - wspieranie organizacji konkursów dla dzieci i młodzieży z zakresu ochrony dóbr kultury,
 - wspieranie w oparciu o istniejące mechanizmy (m. in. stypendia, granty, otwarte konkursy ofert w ramach pożytku publicznego) działań popularyzatorskich, edukacyjnych i naukowych związanych z opieką i ochroną dziedzictwa kulturowego, takich jak:
 - opracowania syntetyczne i monograficzne dotyczących dziedzictwa kulturowego województwa w jego wymiarze materialnym i niematerialnym,
 - przewodniki, vademeca, informatory,
 - materiały informacyjne i promocyjne związane z obiektami objętymi ochroną prawną,
 - wspieranie w ramach istniejących regulacji prawnych wydawnictw związanych z dziedzictwem kulturowym (wydawnictwa książkowe, audiobooki, materiały filmowe i inne) ze zbiorów własnych instytucji z terenu województwa,
 - wspieranie działań podnoszących świadomość społeczną w zakresie ochrony i opieki nad dziedzictwem kulturowym, w tym:
 - szkoleń, prelekcji, spotkań, publikacji propagujących ideę parków kulturowych,
 - szkoleń, prelekcji, spotkań, publikacji propagujących pozytywne wzorce i rozwiązania z dziedziny ochrony i opieki nad dziedzictwem kulturowym z obszaru kraju i Europy, celem promocji dobrych praktyk w tym zakresie,
 - wspieranie działań służących propagowaniu dziedzictwa kulturowego regionu poprzez środki przekazu elektronicznego i massmedia, w tym:
 - rozwój stron internetowych, związanych z problematyką dziedzictwa kulturowego regionu, administrowanych przez Samorząd Województwa,

- digitalizację i upowszechnianie poprzez sieć www. materialnych i niematerialnych zasobów kulturowych regionu,
 - tworzenie materiałów multimedialnych, filmowych i radiowych;
2. Edukacja
- kontynuowanie działań zapoczątkowanych w latach poprzednich, związanych z konkursami wiedzy o regionie i zabytkach regionu,
 - generowanie współpracy różnych podmiotów do tworzenia interdyscyplinarnego zaplecza działań edukacyjnych.

Cel 5. Wzrost konkurencyjności regionu

Kierunki działań:

1. Ochrona

- generowanie współpracy różnych podmiotów dla tworzenia kompleksowych opracowań ochrony i wykorzystania zasobów dziedzictwa kulturowego, możliwych do adaptacji w działaniach turystycznych i popularyzatorskich;

2. Promocja

- kontynuacja działań Samorządu Województwa w zakresie imprez i wydarzeń promujących dziedzictwo kulturowe regionu,
- udział w targach turystycznych krajowych i zagranicznych,
- wspomaganie przedsięwzięć promujących najcenniejsze dla województwa obiekty o wartościach kulturowych, istniejące szlaki kulturowe czy markowe produkty turystyczne związane z dziedzictwem kulturowym,
- współpraca przy tworzeniu publikacji promujących dziedzictwo kulturowe województwa,
- wspieranie mechanizmów umożliwiających działania związane z promocją lokalnego dziedzictwa kulturowego poprzez wydarzenia i imprezy kulturalne, formy widowiskowe i rekonstrukcyjne. Wśród nich:
 - zakup lub wytwarzanie strojów, eksponatów, rekwizytów dla potrzeb grup kultywujących miejscowe tradycje, sztukę, obrzędowość, zwyczaje lub rekonstruujących wydarzenia historyczne związane z regionem,
 - tworzenie infrastruktury czasowej lub trwałej dla potrzeb wydarzeń i imprez kulturalnych,
 - zakup lub wytwarzanie niezbędnych rekwizytów, narzędzi, eksponatów związanych z utrzymaniem, kultywowaniem bądź wskrzeszaniem tradycyjnych zawodów i rzemiosł,
 - popularyzacja obiektów o statusie pomnika historii,
 - popularyzacja powołanych parków kulturowych;

3. Edukacja

- wsparcie przy organizacji prelekcji, spotkań, publikacji związanych z ukazaniem możliwości rozwoju małego biznesu, wraz z rozwojem infrastruktury – miejsca noclegowe, mała gastronomia, wypożyczalnie sprzętu turystycznego, usługi przewodników itp., w powiązaniu z obszarami o walorach kulturowych,
- upowszechnianie informacji na temat dostępnych stypendiów, grantów i innych form wsparcia działań poza konserwatorskich, związanych z opieką, ochroną, edukacją i popularyzacją dziedzictwa kulturowego regionu;

4. Zagospodarowanie

- wspieranie rozwoju turystyki bazującej na kulturowym dziedzictwie regionu,
- wspomaganie tworzenia tras turystycznych i produktów turystycznych w oparciu o zasoby dziedzictwa, łączących elementy materialne i niematerialne,
- wspomaganie działań w zakresie kompleksowego zagospodarowania istniejących szlaków kulturowych, zarówno tych o znaczeniu międzynarodowym, jak i regionalnym,
- wspieranie i kształtowanie rozwoju turystyki kulturowej o charakterze religijnym, sentymentalnym czy tematycznym,
- wykorzystanie tożsamości kulturowej regionu jako czynnika marketingowego.

4.3.2. Strategia rozwoju województwa kujawsko-pomorskiego na lata 2007-2020

W obowiązującej strategii województwa kujawsko-pomorskiego zasadnicze zapisy dotyczące ochrony dziedzictwa kulturowego zostały zawarte w drugim priorytetowym obszarze działań – „Unowocześnienie struktury funkcjonalno-przestrzennej regionu”.

Działanie 2.5. Promocja dziedzictwa kulturowego

Dziedzictwo kulturowe, najczęściej postrzegane jako świadectwo przeszłości, bywa znaczącym czynnikiem rozwoju w przyszłości. Zróżnicowane dziedzictwo kulturowe występujące w kujawsko-pomorskim, ze względu

na unikalność niektórych jego zasobów, staje się znakiem rozpoznawczym regionu, jest czynnikiem przyciągającym do niego potoki ruchu turystycznego, a więc także czynnikiem rozwoju gospodarczego. Aby dziedzictwo kulturowe mogło być efektywnym instrumentem promocji regionu, winno mieć odpowiednią, w pełni ukazującą jego walory prezentację. W odniesieniu do zabytków architektury i urbanistyki oznacza to dobry ich stan techniczny, w odniesieniu do zabytków ruchomych odpowiednio atrakcyjnie zaaranżowane ich kolekcje, zaś – na przykład - w odniesieniu do przejawów kultury duchowej, tradycji, odpowiednie ich atrakcyjne prezentacje.

2.5.1. Zachowanie dziedzictwa kulturowego

Stan techniczny znacznej części zasobów dóbr kultury materialnej, zwłaszcza zabytków architektury i urbanistyki regionu kujawsko-pomorskiego jest niezadowolający, a wiele obiektów i zespołów urbanistycznych jest wręcz zły. Brak systematycznych działań konserwatorskich może skutkować ich bezpowrotną utratą.

Zachowanie bogatego dziedzictwa kulturowego regionu w jak najlepszym stanie i z zamiarem jego wielokierunkowego użytkowania, wymaga zróżnicowanych ze względu na bogactwo form działań konserwatorskich (remontowych, rekonstrukcyjnych, innych). Jednym z takich działań, umożliwiającym właściwą ochronę i jednocześnie udostępnienie licznych obiektów dziedzictwa kulturowego jest ich multimedialna prezentacja przy wykorzystaniu technik informatycznych (digitalizacji). Za ich pośrednictwem liczne, unikalne eksponaty zbiorów muzealnych i bibliotecznych, mogą być bezpośrednio dostępne w celach informacyjno - edukacyjnych, promocyjnych i innych.

2.5.2. Adaptacja dziedzictwa kulturowego do współczesnych potrzeb społecznych

Dziedzictwo kulturowe, w szczególności zaś obiekty zabytkowej architektury przeznaczone w przeszłości do określonego użytkowania, mogą, winny być adaptowane do spełniania nowych funkcji. Mogą one służyć dla ekspozycji obiektów, być wykorzystywane jako pomieszczenia prezentacji twórczości artystycznej, dla aktywności rekreacyjnej, w tym nawiązującej to tradycji historycznej itp. Tego rodzaju adaptacje przybliżą te obiekty ludziom współczesnym, ożywią je i fragmenty osiedli w których się znajdują, mogą stać się źródłem dochodów, które będzie można przeznaczać na przykład na ich należyte utrzymanie.

Jednak rola dziedzictwa kulturowego – jego znaczenie, a także szanse które niesie ze sobą odpowiednie jego wyeksponowanie i wykorzystanie pojawiają się w innych obszarach działań strategicznych.

W priorytetowym obszarze działań nr 1 „Rozwój nowoczesnej gospodarki”, w ramach działania 1.3. „Promocja rozwoju turystyki” podkreśla się znaczenie dziedzictwa kulturowego dla tego sektora gospodarki, a zwłaszcza kreowania nowoczesnych produktów turystycznych:

„W strukturze oferty produktów turystycznych zdecydowanie większym stopniu aniżeli dotąd, winny znaleźć się produkty turystyki specjalistycznej, jak np.:.../ poznawanie zabytków i innych przejawów dziedzictwa kulturowego, propozycje atrakcyjnej rozrywki kulturalnej, adresowane do konkretnych grup turystów”.

Aby w odpowiedni sposób wykorzystać potencjalny wzrost ruchu turystycznego należy rozwijać sektor usług turystycznych zwłaszcza w miejscach „zasobnych w ekspozycje dziedzictwa kulturowego i walory środowiska przyrodniczego”.

W ramach unowocześniania struktury funkcjonalno - przestrzennej nacisk kładzie się na potrzebę rewitalizacji obszarów zdegradowanych, o której mówi punkt 2.1.2. „Rewitalizacja miast i wsi regionu”, zakładający „rewitalizację zdegradowanych obszarów zasiedlonych dla polepszenia ich zasobów mieszkaniowych, ochrony i rewaloryzacji zasobów zabytkowych z nadaniem im nowych funkcji (np. kulturalnej, turystycznej), wywołania ożywienia społeczno - gospodarczego”.

W nowoczesnym społeczeństwie coraz większą rolę odgrywa rozwój usług i produktów informatycznych. Zapisy dotyczące tego obszaru zawarto w działaniu 2.3. „Rozwój infrastruktury społeczeństwa informacyjnego”, gdzie w ramach informatyzacji usług publicznych wymieniono m. in. „udostępnianie baz danych zasobów twórczości artystycznej, dziedzictwa kulturowego, informacji krajoznawczo-turystycznej itp.”

4.3.3. Strategia rozwoju województwa kujawsko-pomorskiego do roku 2020

WOJEWÓDZTWO KUJAWSKO-POMORSKIE PLAN MODERNIZACJI 2020+ (Projekt)

We wstępnej waloryzacji województwa za jeden z głównych potencjałów endogenicznych, mogący oddziaływać wzrostem na poziom życia oraz markę regionu, uznano: „Unikatowe walory przyrodnicze i kulturowe stanowiące podstawę dla rozwoju specjalistycznej oferty turystycznej”. Ma to szczególne znaczenie dla dziedzictwa kulturowego ze względu na ścisłe powiązanie walorów jakimi są zabytki z tą dziedziną gospodarki.

W projekcie wyróżniono następujące osie priorytety:

- Konkurencyjna gospodarka,
- Modernizacja wsi i miast,
- Silna metropolia,

- Nowoczesne społeczeństwo
oraz zidentyfikowano osiem celów strategicznych:

- Dostępność i spójność,
- Aktywne społeczeństwo i sprawne usługi,
- Gospodarka i miejsca pracy,
- Innowacyjność,
- Nowoczesny sektor rolno-spożywczy,
- Bezpieczeństwo,
- Sprawne zarządzanie,
- Tożsamość i dziedzictwo.

Zapisy które można łączyć z problematyką ochrony dóbr kultury znalazły się w kilku celach strategicznych, spośród których bezpośrednio ze środowiskiem kulturowym wiąże się:

Cel strategiczny: Tożsamość i dziedzictwo

Cel ten skupia się na budowaniu identyfikacji regionalnej oraz rozpoznawalnej marki regionu z wykorzystaniem m. in. zasobów kulturowych.

„Dziedzictwo naszego regionu, świadczące o tym jacy jesteśmy, wymaga zachowania, odpowiedniej ekspozycji, poprawy dostępności, a także prezentacji w atrakcyjnej dla różnych osób formie. Dopiero dzięki stworzeniu warunków do wzbudzania ciekawości posiadanymi dobrami, wartościami, oddziaływanie na wiele zmysłów, możliwe jest zrozumienie, budzi się właściwy szacunek, zainteresowanie, chęć pogłębiania wiedzy i czynne włączenie się w działania na rzecz zachowania i upowszechniania posiadanego dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego. Wobec powyższego, niezbędna jest waloryzacja obiektów materialnych dziedzictwa kulturowego regionu oraz oszacowanie >>wartości marketingowej<< wojewódzkich zasobów przyrody i krajobrazu przyrodniczo-kulturowego, niezbędne także dla budowy marki województwa. Poza tym wspierane będą w szczególności przedsięwzięcia umożliwiające atrakcyjny, interaktywny, oryginalny, wielozmysłowy kontakt z dziedzictwem regionu.”

Kierunki działań:

1. Budowa tożsamości regionalnej województwa;
2. Zachowanie oraz promocja dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego regionu;
3. Promocja marki województwa;

Przedsięwzięcia o znaczeniu kluczowym:

1. Podjęcie działań na rzecz budowy marki regionalnej województwa kujawsko-pomorskiego;
2. Wykreowanie flagowych wydarzeń kulturalnych regionu;
3. Podjęcie działań na rzecz upowszechniania wiedzy o województwie wśród jego mieszkańców;
4. Opracowanie zgodnych z podstawą programową materiałów z zakresu edukacji regionalnej dla przedszkoli, szkół gimnazjalnych i ponadgimnazjalnych z województwa kujawsko-pomorskiego;
5. Rozwój projektu Kujawsko-Pomorskiej Biblioteki Cyfrowej.

Istotne zapisy, zwłaszcza z perspektywy potencjałów Grudziądza ujęte zostały w celu strategicznym:

Gospodarka i miejsca pracy

Samorząd wojewódzki traktuje turystykę jako jedną z gałęzi gospodarki, która ma niezwykle mocne szanse stać się wiodącą w regionie. Na szczególne wsparcie mogą liczyć w tym zakresie dwie tendencje:

- 1) „produkty markowe oraz wszelkie nowe trendy w turystyce (spełniające wspomniane powyżej kryteria). Na większą skalę zamierza się gospodarczo wykorzystać markę szlaków turystycznych (Piaśtowskiego, Fryderyka Chopina, bł. Ks. Jerzego Popiełuszki, Fortyfikacji, Gotyckiego); wykorzystaniem aktualnych trendów ma być rozwój turystyki militarnej (np. twierdza w Grudziądzu, koszary w Chełmnie)”;
- 2) lecznictwo uzdrowiskowe.

W dokumencie wskazuje się, że „/.../ Szczególny potencjał dla rozwoju turystyki zdrowotnej wykazują już funkcjonujące uzdrowiska oraz północna część województwa (Marusza koło Grudziądza oraz – ze względu na walory przyrodnicze - powiaty świecki, tucholski i sepoleński). Zakłada się rozwój oferty Maruszy, poprzez opracowanie i wdrożenie pakietu działań na rzecz rozwoju turystyki rehabilitacyjno-zdrowotnej w oparciu o zasoby Geotermii Grudziądz.”

Opracowanie i wdrożenie pakietu działań na rzecz rozwoju turystyki rehabilitacyjno-zdrowotnej w oparciu o zasoby Geotermii Grudziądz ma nastąpić do 2017 roku. Pakiet ten został zaliczony do przedsięwzięć o znaczeniu kluczowym.

Z możliwościami związanymi z rozwojem turystyki w obszarze Grudziądza wiążą się również plany zawarte w celu strategicznym: Sprawne zarządzanie, w którym uwzględniono rewitalizację drogi wodnej E70.

Warte uwagi, zwłaszcza w kontekście ochrony dziedzictwa niematerialnego, są planowane zmiany w charakterze placówek kultury, które zostały zawarte w celu strategicznym:

„Aktywne społeczeństwo i sprawne usługi”. W ramach działań przewiduje się w funkcjonowaniu „lokalnych placówek kultury /.../, które zamierza się przekształcić w lokalne placówki rozwoju społecznego („orliki kultury”). Zakłada się poszerzenie rodzaju prowadzonej przez nie działalności, tak by angażowały i integrowały większość lokalnych społeczności. Utrzyma się ich wysoką rolę w zakresie kultury, a poprzez wprowadzenie dodatkowej oferty umożliwiającej aktywizację społeczną (np. w zakresie /.../ przybliżania historii i kultury regionu) staną się one centrami rozwoju społecznego, „transferującymi” innowacyjność w życiu codziennym na poziomie lokalnym.”

Jako jedno z przedsięwzięć kluczowych wymienia się: „Opracowanie i wdrożenie regionalnego standardu funkcjonowania lokalnych placówek rozwoju społecznego poprzez poszerzenie oferty gminnych instytucji kultury”.

4.3.4. Kujawsko-Pomorski Regionalny Program Operacyjny na lata 2014-2020 (Projekt)

W udostępnionym projekcie Programu zakres działań wiążący się z ochroną dóbr kultury zawarty został w:

Oś priorytetowa 3. Cyfrowy region

Cel osi priorytetowej:

Celem głównym jest wzrost znaczenia usług elektronicznych w gospodarce oraz w życiu publicznym, w tym poprawa jakości życia mieszkańców regionu poprzez rozwój e-usług.

Obszar wsparcia:

Znaczące wsparcie zamierza się przeznaczyć również na digitalizację zasobów kulturowych naukowych i edukacyjnych w województwie oraz zapewnienie cyfrowego szerokiego do nich dostępu. Przyczyni się to do udostępnienia na szeroką skalę zasobów publicznych.

Typy beneficjentów:

- mikro, małe i średnie przedsiębiorstwa,
- jednostki samorządu terytorialnego, ich związki i stowarzyszenia,
- jednostki sektora finansów publicznych,
- szkoły wyższe,
- podmioty wykonujące działalność leczniczą, w rozumieniu ustawy o działalności leczniczej, posiadające osobowość prawną lub zdolność prawną.

Oś priorytetowa 6. Region przyjazny środowisku

Cel osi priorytetowej:

Celem głównym jest ochrona i poprawa stanu środowiska naturalnego w regionie oraz ochrona dziedzictwa kulturowego dla przyszłych pokoleń.

Cele szczegółowe:

- poprawa gospodarki wodno - ściekowej i gospodarowania odpadami,
- ochrona i poprawa jakości środowiska przyrodniczego,
- ochrona dziedzictwa kulturowego,
- zmniejszenie poziomu zanieczyszczeń powietrza.

Obszar wsparcia:

Ważnym obszarem interwencji jest też ochrona dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego regionu. W zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego realizowane inwestycje stanowiąc będą uzupełnienie, realizowanych w najważniejszych obiektach z punktu widzenia ochrony dziedzictwa narodowego, projektów z poziomu krajowego. Interwencja zostanie skierowana na projekty infrastrukturalne realizowane w instytucjach kultury i obiektach zabytkowych, a także konserwację zabytków ruchomych. Uzupełniająco realizowane będą działania z zakresu promocji kultury pod kątem komercyjnego wykorzystania dziedzictwa kulturowego regionu (np. produkt regionalny).

W ramach osi priorytetowej 6. wsparcie uzyskają wyłącznie projekty o kluczowym dla województwa kujawsko-pomorskiego znaczeniu. Pozostałe działania z zakresu ochrony dziedzictwa kulturowego wspierane będą w ramach osi przeznaczonej na realizację polityki miejskiej (oś priorytetowa 11) oraz osi ukierunkowanej na rozwój lokalny kierowany przez społeczność (oś priorytetowa 12).

Typy beneficjentów:

- jednostki samorządu terytorialnego, ich związki i stowarzyszenia,
- podmioty, w których większość udziałów lub akcji posiadają jednostki samorządu terytorialnego lub ich związki i stowarzyszenia,
- organizacje pozarządowe,
- podmioty wykonujące usługi publiczne z ww. zakresu,

- administracja rządowa,
- mikro i małe przedsiębiorstwa.

Oś priorytetowa 7. Spójność wewnętrzna i dostępność zewnętrzna regionu

Cel osi priorytetowej:

Celem głównym jest poprawa dostępności zewnętrznej i spójności wewnętrznej regionu, służących rozwojowi społeczno-gospodarczemu przez wymianę ekonomiczną i zapewniających dostępność komunikacyjną.

Cele szczegółowe:

- zwiększenie mobilności regionalnej poprzez połączenia z siecią TEN-T,
- integracja komunikacyjna regionu,
- aktywizacja dróg wodnych w regionie.

Typy beneficjentów:

- jednostki samorządu terytorialnego, ich związki i stowarzyszenia,
- administracja państwowa.

Oś priorytetowa 11. Polityka miejska

Cel osi priorytetowej:

Rozwój współpracy i integracji na obszarach funkcjonalnych miast metropolitalnych, subregionalnych oraz powiatowych.

Cele szczegółowe:

- wzrost dostępności komunikacyjnej miast z ich obszarami funkcjonalnymi,
- ograniczenie tzw. „niskiej emisji”,
- wzrost efektywności energetycznej w budownictwie mieszkaniowym,
- ochrona dziedzictwa kulturowego,
- wzrost powierzchni „zielonych” obszarów miejskich.

Obszar wsparcia:

W ramach osi priorytetowej 11. interwencja skierowana zostanie na następujące wydzielone obszary:

1. Metropolia Bydgosko-Toruńska;
2. Miasta subregionalne (Włocławek, Grudziądz, Inowrocław);
3. Miasta powiatowe

/.../ Wsparcie miast subregionalnych oraz miast powiatowych, podobnie jak w przypadku Metropolii Bydgosko-Toruńskiej, polegać będzie na wzmacnianiu powiązań infrastrukturalnych i funkcjonalnych miast z ich otoczeniem. Szczególna interwencja zostanie skierowana na realizację zintegrowanych działań rewitalizacyjnych oraz pobudzających rozwój gospodarczy miast oraz obszarów powiązanych z nimi funkcjonalnie. W przypadku miast subregionalnych wsparcie realizowane będzie w ramach ZIT dla danego miasta /.../.

Wsparcie na poszczególnych obszarach dotyczyć będzie też ochrony dziedzictwa kulturowego.

W odróżnieniu od zakresu wsparcia w ramach Priorytetu 6, wsparcie w tej Osi skierowane będzie głównie na projekty o znaczeniu lokalnym.

Wsparcie w ramach osi realizowane będzie poprzez:

- rozwój inteligentnego systemu transportu niskoemisyjnego w miastach i ich obszarach funkcjonalnych,
- wspieranie wdrożenia planów gospodarki niskoemisyjnej,
- wspieranie modernizacji energetycznej budynków mieszkaniowych,
- wspieranie ochrony, rozwoju i promocji zasobów kulturowych i turystycznych,
- rekultywację terenów zdegradowanych poprzez udostępnienie ich dla mieszkańców lub wprowadzenie na ten teren nowych inwestycji,
- rewitalizację społeczno-gospodarczą.

Typy beneficjentów:

- jednostki samorządu terytorialnego, ich związki i stowarzyszenia,
- administracja rządowa,
- organizacje pozarządowe,
- wspólnoty mieszkaniowe,
- mikro, małe i średnie przedsiębiorstwa.

Oś priorytetowa 12. Rozwój lokalny kierowany przez społeczność

Cel osi priorytetowej:

Rozwój społeczno-gospodarczy społeczności lokalnych, ze szczególnym uwzględnieniem wsparcia inicjatyw oddolnych.

Cele szczegółowe:

- wzrost aktywności społeczności lokalnych w moderowaniu rozwoju lokalnego,
- poprawa warunków do tworzenia i rozwoju przedsiębiorstw lokalnych,
- poprawa jakości edukacji w małych miastach i na obszarach wiejskich.

Typy beneficjentów:

- Lokalne Grupy Działania,
- jednostki samorządu terytorialnego,
- organizacje pozarządowe,
- mikro, małe i średnie przedsiębiorstwa (w tym producenci rolno-spożywczy),
- kościoły i związki wyznaniowe.

4.3.5. Plan zagospodarowania przestrzennego województwa kujawsko-pomorskiego

Na terenie województwa obowiązującym dokumentem planistycznym jest „Plan zagospodarowania przestrzennego województwa kujawsko-pomorskiego”, uchwalony w 2003 roku.

Planistyka regionalna podporządkowana jest „zbudowaniu struktur funkcjonalno-przestrzennych podnoszących konkurencyjność regionu i jakość życia mieszkańców”.

Plan uwzględnia problematykę dziedzictwa kulturowego w trzech podstawowych zakresach:

- zachowanie dziedzictwa kulturowego w stanie umożliwiającym jego przetrwanie dla przyszłych pokoleń,
- harmonijne kształtowanie krajobrazu kulturowego,
- dbałość o integralność zabytkowych struktur urbanistycznych i ruralistycznych.

Plan odnosi się do dwóch stref przestrzennych, w ramach których przedstawiono kierunki działań:

- 1) sfera sieci osadniczej – rozwój i kształtowanie sieci osadniczej odbywać musi się w sposób prowadzący do wzmocnienia potencjału, podniesienia jakości życia mieszkańców oraz optymalnego wykorzystania walorów turystycznych i ochronę dziedzictwa kulturowego;
- 2) sfera środowiska przyrodniczego i kulturowego – nadrzędny cel, jakim jest zachowanie dziedzictwa kulturowego dla przyszłych pokoleń, należy kontynuować systemowe działania w zakresie ochrony walorów krajobrazu kulturowego.

4.3.6. Strategia Rozwoju Turystyki Województwa Kujawsko-Pomorskiego

Strategia Rozwoju Turystyki Województwa Kujawsko-Pomorskiego przewiduje podniesienie konkurencyjności i atrakcyjności turystycznej regionu prowadzące do wygenerowania większego ruchu turystycznego.

Cele operacyjne uwzględniające problematykę dziedzictwa kulturowego:

- dbałość o zasoby środowiska kulturowego i przyrodniczego – renowacja zasobów dziedzictwa kulturowego o szczególnym znaczeniu dla turystyki,
- rozwój produktu turystycznego województwa – wzmocnianie funkcji kulturalnej miast oraz wykorzystanie dziedzictwa kulturowego dla zwiększenia ruchu turystycznego.

5. UWARUNKOWANIA WEWNĘTRZNE OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO

5.1. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie gminy

5.1.1. Lokalny Program Rewitalizacji Miasta Grudziądz na lata 2009-2015

Lokalny program rewitalizacji został przyjęty Uchwałą Nr XLV/81/09 Rady Miejskiej Grudziądz z dnia 28 października 2009 r. ze zmianami wprowadzonymi:

Uchwałą Nr LI/11/10 z dnia 24 lutego 2010 r., Uchwałą Nr LIV/39/10 z dnia 26 maja 2010 r., Uchwałą Nr LVI/66/10 z dnia 28 lipca 2010 r., Uchwałą Nr LVIII/99/10 z dnia 27 października 2010 r., Uchwałą Nr VII/29/11 z dnia 30 marca 2011 r., Uchwałą Nr XIII/83/11 z dnia 6 lipca 2011 r., Uchwałą Nr XXIV/57/12 z dnia 25 kwietnia 2012 r., Uchwałą Nr XXVIII/121/12 z dnia 31 października 2012 r., Uchwałą Nr XXXII/4/13 z dnia 30 stycznia 2013 r., Uchwałą Nr XXXIII/15/13 z dnia 27 lutego 2013 r., Uchwałą Nr XXXVI/53/13 z dnia 22 maja 2013 r., i Uchwałą Nr XXXVII/71/13 z dnia 26 czerwca 2013 r.

Głównym założeniem Programu Rewitalizacji w Grudziądzu jest realizacja następujących celów, które zdefiniowane zostały jako kierunki pożądanych zmian:

- poprawa ładu przestrzennego i poziomu estetyki miasta,
- poprawa poziomu bezpieczeństwa,
- poprawa jakości życia mieszkańców,
- aktywizacja lokalnej społeczności.

Jako obszar działań I etapu programu wskazano obszar śródmiejski ograniczony ulicami: ul. Gen. Sikorskiego i ul. Szpitalną (wraz z całym obszarem należącym do byłego szpitala), ul. Piłsudskiego,

ul. F. Focha i ul. Teatralną (wraz z całym obszarem należącym do Centrum Kultury Teatr), ul. Gen. Hallera, ul. Narutowicza, ul. Chełmińską, ul. Brzeźną, ul. Wiślaną, ul. Gdyńską, na północ wzdłuż nabrzeży Wisły do wysokości ul. Solnej, ul. Solną, ul. J. Wybickiego do skrzyżowania z ul. Gen. Sikorskiego.

Program przewiduje następujące działania na wskazanym obszarze:

- adaptacja terenów zdegradowanych do nowych funkcji rekreacyjno-wypoczynkowych,
- adaptacja terenów zdegradowanych na cele inwestycyjne,
- udostępnienie mieszkańcom przestrzeni o wartościach historycznych i kulturowych,
- renowacja i modernizacja terenów zielonych,
- przebudowa i modernizacja infrastruktury technicznej i drogowej,
- działania zwiększające bezpieczeństwo mieszkańców,
- działania zmierzające do zmniejszenia bezrobocia i wykluczenia społecznego,
- adaptacja budynków na cele gospodarcze, społeczne, kulturalne i edukacyjne,
- prace konserwatorskie i restauratorskie w obiektach zabytkowych,
- remonty kamienic,
- poprawa jakości życia we wspólnych przestrzeniach mieszkaniowych w wielorodzinnych budynkach mieszkaniowych,
- renowacja i modernizacja najbliższego otoczenia wielorodzinnych budynków mieszkalnych.

Rezultatem powyższych działań ma być realizacja następujących celów:

Cele programu rewitalizacji

Cele strategiczne:

- przywrócenie obszarowi rewitalizowanemu pierwotnego charakteru centralnego punktu miasta,
- wykreowanie nowych przestrzeni publicznych – stref rekreacji i wypoczynku,
- poprawa warunków rozwoju społecznego i gospodarczego.

Cele szczegółowe:

- poprawa ładu przestrzennego i estetyki miasta,
- poprawa poziomu bezpieczeństwa,
- gospodarcza i społeczna aktywizacja lokalnej społeczności,
- rozbudowa i poprawa jakości infrastruktury publicznej.

W ramach programu realizowane są następujące projekty (część projektów została już zrealizowana, jednak podaje się kompletne zestawienie dla lepszego zilustrowania koncepcji całościowej przedsięwzięcia):

Projekt nr 1

Przebudowa ulic Starego Miasta

Celem projektu jest odrestaurowanie i uporządkowanie zabytkowej przestrzeni miejskiej obejmującej Rynek Starego Miasta, Plac Miłośników Astronomii oraz ulice Zamkową, Spichrzową, Wodną, Tkacką, Kościelną, Starorynkową (od ul. Długiej do ul. Kościelnej), Długą (od ul. Starorynkowej do ul. Murowej), Murową (od ul. Starej do ul. Długiej), Ratuszową, Proszą, Reja, Poprzeczną, Pańską, Szkolną (od ul. Pańskiej do torowiska tramwajowego wraz z dostosowaniem do potrzeb osób niepełnosprawnych). Projekt zakłada również wymianę i uzupełnienie małej architektury oraz uzupełnienie zieleni miejskiej na obszarze objętym projektem.

Termin realizacji: lata 2010-2013

Projekt nr 2

Rozbudowa systemu monitoringu w Grudziądzu – etap: Monitoring Starego Miasta

Rozbudowa systemu monitoringu miejskiego przyczyni się do stworzenia bezpieczniejszej, a przez to atrakcyjniejszej przestrzeni do życia dla mieszkańców i turystów. Realizacja projektu wpłynie również na poprawę warunków prowadzenia działalności gospodarczej przez przedsiębiorców. Lokalizacja siedziby firmy na zrewitalizowanym terenie może podkreślać prestiż przedsiębiorcy.

Termin realizacji: lata 2012-2014

Projekt nr 3

Odnowa zdegradowanych wielorodzinnych budynków mieszkalnych przy ul. Mickiewicza 16A, Mickiewicza 25, 25A, 25B, Zamkowej 11, Toruńskiej 12 wraz z oficynami

Celem głównym przedsięwzięcia inwestycyjnego jest ożywienie gospodarcze oraz nadanie nowych funkcji infrastrukturze i nowych form wystroju architektoniczno-urbanizacyjnego. Projekt jest częścią większego zintegrowanego przedsięwzięcia jakim jest rewitalizacja obszaru zdegradowanego.

Termin realizacji: lata 2010-2012

Projekt nr 4

Odnowa zdegradowanych wielorodzinnych budynków mieszkalnych przy ul. Mickiewicza 3/Murowa 24, ul. Pańskiej 23

Celem głównym przedsięwzięcia inwestycyjnego jest ożywienie gospodarcze oraz nadanie nowych funkcji infrastrukturze i nowych form wystroju architektoniczno-urbanizacyjnego. Projekt jest częścią większego zintegrowanego przedsięwzięcia, jakim jest rewitalizacja obszaru zdegradowanego.

Termin realizacji: 2013

Projekt nr 5

Odnowa zdegradowanego wielorodzinnego budynku mieszkalnego Wspólnoty Mieszkaniowej przy ul. Mickiewicza 5

Celem głównym przedsięwzięcia inwestycyjnego jest ożywienie gospodarcze oraz nadanie nowych funkcji infrastrukturze i nowych form wystroju architektoniczno-urbanizacyjnego. Projekt jest częścią większego zintegrowanego przedsięwzięcia jakim jest rewitalizacja obszaru zdegradowanego.

Termin realizacji: lata 2013-2014

Projekt nr 6 (lista rezerwowa)

Odnowa zdegradowanych wielorodzinnych budynków mieszkalnych przy ul. Wieżowej 1/Długiej 2, Długiej 5/7, Długiej 6, Długiej 14, Rynek 10

Celem głównym przedsięwzięcia inwestycyjnego jest ożywienie gospodarcze oraz nadanie nowych funkcji infrastrukturze i nowych form wystroju architektoniczno-urbanizacyjnego. Projekt jest częścią większego zintegrowanego przedsięwzięcia, jakim jest rewitalizacja obszaru zdegradowanego.

Termin realizacji: 2014 r.

Projekt nr 7 (lista rezerwowa)

Odnowa zdegradowanych wielorodzinnych budynków mieszkalnych przy ul. Rynek 15, Rynek 16, Focha 20, Focha 24

Celem głównym przedsięwzięcia inwestycyjnego jest ożywienie gospodarcze oraz nadanie nowych funkcji infrastrukturze i nowych form wystroju architektoniczno-urbanizacyjnego. Projekt jest częścią większego zintegrowanego przedsięwzięcia jakim jest rewitalizacja obszaru zdegradowanego.

Termin realizacji: 2014 r.

Projekt nr 10

Remont i adaptacja nieużywanej części budynku przy ul. Marcinkowskiego 6-8 Grudziądzu celem rozwoju świadczenia różnorodnych usług na rzecz lokalnej społeczności objętej systemem pomocy społecznej
Powstał projekt ma na celu wykorzystanie istniejącego potencjału i stworzenie dodatkowej przestrzeni użytkowej.

Termin realizacji: lata 2012-2014

Projekt nr 11

Wymiana pokrycia dachu kościoła p. w. św. Mikołaja

Poprawa stanu technicznego i poziomu estetyki obiektu znajdującego się w strefie zabytkowej, w sąsiedztwie Ratusza oraz Spichrzów.

Termin realizacji: 2008

Projekt nr 12

Wymiana elementów azbestowych dachu kościoła p. w. Niepokalanego Serca N.M.P

Celem projektu jest częściowe przywrócenie Kościołowi Niepokalanego Serca N.M.P. wyglądu nawiązującego do czasów sprzed II wojny światowej, oraz poprawienie niskiego poziomu wydajności energetycznej obiektu, zwiększenie atrakcyjności i poprawa bezpieczeństwa mieszkańców poprzez ograniczenie działania azbestu na osoby przebywające w budynku i wokół niego; przywrócenie ładui przestrzennego poprzez nadanie nowych walorów użytkowych wokół kościoła, podnoszenie wartości substancji miejskiej z funkcją społeczną.

Termin realizacji: lata 2013-2014

Projekt nr 13.1

Poprawa estetyki zewnętrznej gmachu głównego Muzeum

Celem projektu jest poprawa estetyki zabytkowego gmachu głównego Muzeum w Grudziądzu, poprzez wymianę pokrycia dachu wraz z obróbkami blacharskimi, naprawę elewacji budynku celem szerszego wyeksponowania kultury, sztuki i architektury Grudziądza oraz ochrony i zachowania dziedzictwa kulturowego.

Termin realizacji: lata 2013-2014

Projekt nr 13.2

Odnowa zabytkowego kościoła p. w. Ducha Św.

Celem projektu jest poprawa infrastruktury kościoła jego stanu technicznego poprzez prace izolacyjne z osuszaniem, odnowienie tynków wewnętrznych, malowanie, wymianę pokrycia dachu i wzmocnienie jego konstrukcji oraz ociepleniem poddasza, odnowę elewacji zewnętrznej, renowację i częściową wymianę stolarki zewnętrznej tj. okna i drzwi, a wokół kościoła – wykonanie opaski z podjazdem dla osób niepełnosprawnych, instalacji elektrycznej, odgromowej, systemu monitoringu, ppoż. i alarmowego. Realizacja tego projektu zwiększy konkurencyjność miasta w kontekście rozwoju kulturalnego i turystycznego, a także uatrakcyjni ofertę turystyczną miast.

Termin realizacji: lata 2013-2014

Projekt nr 14

Modernizacja kościoła p. w. św. Krzyża przy ul. Wybickiego 10/22

Celem projektu jest zapewnienie ładu przestrzennego i wysokiego poziomu estetyki zabudowy staromiejskiej Grudziądza, odtworzenie cech zabytkowych, historycznych i artystycznych oraz poprawa stanu technicznego budynku.

Termin realizacji: lata 2008-2014

Projekt nr 17

Instalacja systemu iluminacji świetlnej wybranych obiektów Starego Miasta

Celem projektu jest podniesienie wartości substancji miejskiej i wzmocnienie jej funkcji turystycznych, rekreacyjnych, społecznych i kulturalnych.

Termin realizacji: lata 2010-2011

Projekt nr 18

Odnowa części wspólnych budynku przy ul. Szewskiej 2/4

Celem projektu jest poprawa warunków życia mieszkańców poprzez odnowę zdegradowanej przestrzeni części wspólnych budynku (dachu, stolarki okiennej, drzwiowej, witryn, klatek schodowych, elewacji, elementów zewnętrznych, podwórza) oraz ochronę i poprawę estetyki elewacji zewnętrznej budynku, zlokalizowanego w obrębie Rynku Starego Miasta w Grudziądzu, w strefie ścisłej ochrony konserwatorskiej.

Termin realizacji: na lata 2013-2014

Projekt nr 19

Remont i modernizacja części wspólnych zabytkowego budynku wielorodzinnego przy ul. Mickiewicza 1/Rynek 12

Celem projektu jest zapewnienie ładu przestrzennego i wysokiego poziomu estetyki zabudowy staromiejskiej miasta Grudziądza, odtworzenie cech zabytkowych, historycznych i artystycznych budynku, poprawa stanu technicznego budynku.

Termin realizacji: lata 2011-2012

Projekt nr 20

Rewitalizacja Góry Zamkowej

Celem projektu są:

- Ochrona i zachowanie dziedzictwa kulturowego poprzez konserwację zabytkowych murów zamku z ich ekspozycją oraz odbudową Wieży Klimek,
- Adaptacja na cele kulturalne obiektu z możliwością organizacji w tym miejscu imprez kulturalnych plenerowych - po przeprowadzeniu prac konserwatorskich murów, zagospodarowaniu terenu z odtworzeniem dziedzińca,
- Wspieranie działalności edukacyjnej związanej z historią i sztuką regionu - wprowadzenie plansz informacyjnych, organizowanie zajęć szkolnych dotyczących historii miasta i regionu, warsztatów tematycznych,

- Wzrost atrakcyjności turystycznej Grudziądza, stworzenie nowego produktu turystycznego o znaczeniu ponadregionalnym, wciągnięcie Grudziądza do Europejskiego Szlaku Gotyku Ceglanego,
- Cele rekreacyjne - lokalizacja na terenie dziedzina zamkowego małej gastronomii, wprowadzenie małej architektury związanej z rekreacją, wprowadzenie punk sprzedaży pamiątek,
- Promocja miasta.

Termin realizacji: lata 2008-2014

Projekt nr 21

Rewitalizacja przestrzeni publicznej w Grudziądzu poprzez modernizację placu zabaw dla dzieci przy ul. Szkolnej wraz zagospodarowaniem zieleni (lista rezerwowa) aktualizacja terminu w X. 2013 r.

Celem projektu jest rewitalizacja terenu zdegradowanego z polepszeniem funkcji społecznych, poprawą ładu przestrzennego i estetyki oraz rozbudowa zaplecza rekreacyjnego.

Termin realizacji: 2014 r.

Projekt nr 22

Odnowa części wspólnych zdegradowanego wielorodzinnego budynku mieszkalnego Wspólnoty Mieszkaniowej przy ul. Stara 7

Celem projektu jest odnowa części wspólnych zdegradowanego wielorodzinnego budynku mieszkalnego Wspólnoty Mieszkaniowej przy ul. Stara 7

Termin realizacji: lata 2013- 2014

5.1.2. Strategia Rozwoju Miasta Grudziądza 2008-2015

Dokument pod tą nazwą zaprezentował wieloletnią koncepcję długotrwałego zrównoważonego rozwoju. Strategia określiła wizję Grudziądza poprzez priorytety, cele i zadania do jego realizacji. Wśród zaprezentowanych priorytetów łączących się z realizacją „Programu Opieki nad zabytkami dla Miasta Grudziądza na lata 2013-2016” wymienić należy m. in.:

Priorytet 5. Rozwój turystyki i rekreacji, intensyfikacja działań kulturalnych oraz stworzenie spójnego systemu promocji miasta

Cel 5.3. Racjonalne wykorzystanie lokalnego dziedzictwa kulturowego

Zadania:

- wspieranie oraz inicjowanie działań służących umocnieniu lokalnej tradycji i dorobku kulturalno-historycznego społeczności lokalnej Grudziądza,
- pielęgnowanie i promowanie walorów krajobrazów historycznych i architektonicznych miasta i regionu,
- wspieranie inicjatyw kulturalnych i różnorodnych form kultury lokalnej,
- odnowa i rewitalizacja zabytkowych obiektów miasta (zabytki sakralne, zabytki architektury, zespoły spichrzy o unikatowym w Europie układzie) i obszarów miejskich (parki, cmentarze, zespoły ogrodowe i leśne),
- rewaloryzacja parku na Górze Zamkowej oraz ekspozycja pozostałości zamku krzyżackiego,
- dokumentowanie i popularyzacja historii regionu oraz lokalnej tradycji historycznej i dziedzictwa Grudziądza.

5.1.3. Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Miasta Grudziądza

Zapisy zawarte w Studium nakreślają kierunki polityki przestrzennej miasta i zakładają przede wszystkim ochronę dziedzictwa kulturowego na podstawie wytycznych konserwatorskich, w tym porządkowanie i kompleksową rewaloryzację śródmieścia tj. historycznie ukształtowanych ulic, placów i kwartałów zabudowy w granicach stref ochrony konserwatorskiej.

Zawarte w Studium cele strukturalno - przestrzenne polegają na zachowaniu lub przywracaniu ładu przestrzennego w zagospodarowaniu miasta z podjęciem działań dążących do rehabilitacji zabudowy śródmieścia Grudziądza, a także wykorzystaniu walorów przyrodniczych terenów Błoni Nadwiślańskich na cele rekreacyjno - wypoczynkowe.

6. CHARAKTERYSTYKA ZASOBÓW I ANALIZA STANU DZIEDZICTWA I KRAJOBRAZU KULTUROWEGO MIASTA

6.1. Zarys historii obszaru miasta

Najstarsze informacje o Grudziądzu pochodzą z okresu wczesnopiastowskiego i zawarte zostały w przywileju króla Bolesława Śmiałego wystawionym dla benedyktynów mogileńskich. W dokumencie opatrzonym sporną datą 1065 r. wśród grodów zobowiązanych do dziesięciny na rzecz tego klasztoru wymieniony został „Castrum Grudomzch”. Określenie Castrum wskazuje na pełnienie do początku XIII wieku

przez Grudziądz funkcji kasztelanii położonej na północno-wschodnich strategicznych rubieżach państwa polskiego. Tego typu ośrodkowi pierwszych Piastów towarzyszyły mieszkalne i rzemieślniczo-handlowe struktury podgrodzia. Z powodu bliskości pogańskich Prusów (obszar Pomezani na północy wschód od Grudziądza) ciągłość rozwojowa była przerywana ich najazdami i zniszczeniami. Potwierdza to określenie „quondam castrum Grudenz”, które zostało zawarte w dokumencie łowickim z 1222 r. kiedy to z nadania księcia Konrada Mazowieckiego gród ten wraz z innymi grodami północnego Mazowsza znalazł się w kształtującej się pruskiej diecezji misyjnej biskupa Chrystiana. Jego dzieje i rola oraz czy był główną siedzibą biskupa nie jest dostatecznie rozpoznana i potwierdzona. Dominujące położenie i ukształtowanie terenu Góry Zamkowej sugeruje lokalizację w tym miejscu grodu, a nieuregulowane podgrodzie w jego bezpośrednim sąsiedztwie. W 1231 r. Grudziądz objęty został przez Krzyżaków, natomiast niewyjaśniony jest status własnościowy grodu, szczególnie po ugodzie biskupa Chrystiana z Krzyżakami w 1231 r. Przymuszczenie pozostał on dożywno w jego władaniu do 1245 r. Należy nadmienić, iż na wiosnę 1242 r. wybuchło pierwsze powstanie pruskie, a jego rezultatem było zwycięstwo nad wojskami krzyżackimi odniesione latem 1243 r. pod Rządzem (obecnie południowa część miasta). Kolejne drugie powstanie pruskie w latach 1260-1274, w pierwszej fazie (1260-1265), w 1263 r. uderzyło na ziemię chełmińską i pod Lubawą pokonało Krzyżaków. Podobne działania pruskie miały miejsce podczas drugiej fazy powstania w latach 1265-1273. Prusowie prowadzili wówczas działania o charakterze podjazdowym i ponownie skierowali się na ziemię chełmińską. Dopiero w 1274 r. kiedy Krzyżacy zdobyli Lidzbark prawie wszystkie plemiona pruskie się poddały.

Dla Grudziądza przywilej lokacyjny został wystawiony przez wielkiego mistrza Meinharda z Querfurtu w dniu 18 czerwca 1291 r. Szczupłe zapisy przywileju i nadania ziemskie świadczą o charakterze lokowanego miasta jako ośrodka handlowego i zaplecza rzemieślniczego dla zamku i okolicznych terenów.

Obszar poddany urbanizacji według przywileju zawarty został od zachodu brzegiem Wisły, od północy Górą Zamkową, od wschodu nieistniejącym obecnie jeziorem Tuszewskim, a od południa dawnym korytem rzeki Osy (obecnie Kanał Trynka). Tak wyznaczonej przestrzeni miejskiej nadano regularny układ z pewnym zakłóceniem w części północnej.

Częścią centralną został prostokątny Rynek o wymiarach 54 x 70 metrów, a główna oś komunikacyjna w układzie północ-południe prowadziła od Bramy Łasińskiej poprzez Rynek do Bramy Toruńskiej. Pomimo bliskości rzeki Wisły i z racji swojego usytuowania miasto zostało słabo skomunikowane z portowym nadbrzeżem.

Zabudowa lokacyjnego Grudziądza zasadniczo bazowała na gęstej parcelacji, z szerokością działek od 5 do 7 metrów i głębokości od 25 do 30 metrów. Średniowieczna zabudowa mieszkalna nie przetrwała do obecnych czasów. Z niezachowanych przykładów monumentalnej architektury municypalnej wymienić należy ratusz, powstały w miejscu domu kupieckiego wzniesionego w XIII wieku, a zlikwidowany w 1313 r. Późniejszy gotycki ratusza, o nieznanym kształcie, był wielokrotnie przebudowywany, aż do 1659 r. kiedy uległ zniszczeniu w wyniku pożaru. Rok później przystąpiono do jego odbudowy, a prace trwały do końca XVII wieku. W 1851 r. centralnie położony na Rynku ratusz ostatecznie został rozebrany.

Z przykładów zabytkowej architektury sakralnej o średniowiecznym rodowodzie wymienić należy kościół farny pod wezwaniem św. Mikołaja (ob. Bazylika Mniejsza), położony na obszernym kwartale zabudowy po północno-zachodniej stronie Rynku. Najstarszą częścią fary jest prezbiterium datowane na ok. 1310 r. Natomiast prace przy budowie nawy i wieży trwać mogły aż do początków XVI wieku. Podczas końcowych działań wojennych w 1945 r. świątynia została w dużym stopniu uszkodzona, a jej odbudowa trwała do 1950 r.

Kolejny najstarszy kościół p.w. św. Ducha usytuowany został w południowo-zachodniej części miasta, na dużej parceli i powiązany z zespołem budynków szpitalnych. Przymuszczenie wzniesiony został pod koniec XIII wieku, gdyż po raz pierwszy wzmiankowany był w 1345 r. jako prepozytura kościoła farnego. Obiekt wzniesiony został jako jednonawowy gotycki i w istotny sposób przebudowany po pożarze na skutek bombardowania miasta w 1659 r.

W średniowiecznej przestrzeni architektoniczno-urbanistycznej miasta od XIV wieku ważną pozycję zajmowały również spichrze gotyckie. Budowane od strony zachodniej, w miejscu pojedynczego muru obronnego najprawdopodobniej początkowo wznoszone były jako konstrukcje szkieletowe i nie dotrwały do naszych czasów. Jedyne gotyckie odcinki murów zachowały się w przyziemiu spichlerzy w pobliżu Bramy Wodnej. Obecnie ich dawny układ oraz charakterystyczne bryły z XVII i XVIII wieku stanowią dominantę miasta od strony Wisły.

Już w średniowieczu Grudziądz został otoczony systemem murów obronnych z 4 bramami: Boczna, Łasińską, Toruńską i Wodną, a w ciągu obronnym wzniesiono 10 baszt. Od strony północnej system obronny wzmacniała ośmioboczna wieża zlokalizowana na przedłużeniu ulicy Starorynkowej. Od wschodu i częściowo

od południa miasto było chronione murem podwójny, a w pozostałych odcinkach pojedynczym. Od zachodu wykorzystując naturalne, obronne ukształtowanie wysokiej skarpy wiślanej w XIV wieku linię obwarowania zaczęto zastępować ceglanyimi spichrzami. Dopełnieniem systemu obronnego była fosa, która od północy otaczała zamek, a miasto od wschodu i południa. W początkowym okresie była zasilana wodami potoku płynącego korytem, którego przebieg pokrywał się z późniejszym Kanałem Trynka. 1386 r. miasto uzyskało zezwolenie na przekopanie sztucznego kanału – tzw. Rowu Hermana i zmieniło w ten sposób źródło zasilania fosi miejskiej tj. od cieków wodnych z okolic Węgrowa.

Natomiast wodę pitną miastu zapewniała odnoga potoku wypływającego z jeziora Tuszewskiego, który umożliwiał pracę młyńską zamkowego. Jednak w miarę upływu lat następowało wysychanie wspomnianego jeziora co istotnie wpływało na pogorszenie zaopatrzenia miasta w wodę.

Sytuacja uległa poprawie w 1552 r. po otrzymaniu zezwolenia wydanego przez króla Zygmunta Augusta umożliwiającego wykopanie kanału doprowadzającego wodę z rzeki Osy zwanego Kanałem Trynka.

W ukształtowaniu średniowiecznej przestrzeni Grudziądza stosunkowo małą rolę odgrywały przedmieścia. Wykorzystując dostępne źródła i ikonografię można założyć, że pomimo korzystnego położenia nad spławną Wisłą miasto nie wytworzyło przedmieścia portowego. Znaczącym obszarem przy południowych granicach miasta było jedynie Przedmieście Toruńskie, gdzie obniżenie terenu w obliczu wylewów wód Wisły nie stwarzało korzystnych podstaw do jego rozwoju. Potwierdzeniem tego jest powódź z 1618 r. która zniszczyła drugi szpital wraz z kaplicą p.w. św. Jerzego zlokalizowany na południe od murów miejskich. Natomiast po stronie północnej, w sąsiedztwie bram miejskich ulokowana była luźna i nieznacząca zabudowa. Do XVIII wieku rozwój przedmieść Grudziądza nie uległ większej intensyfikacji.

Odrębną strukturą przestrzenną przylegającą od strony północnej do miasta był zamek – siedziba komturii. Ulokowany na wzgórzu (Góra Zamkowa) o naturalnych cechach obronnych był dominującym obiektem górującym nad miastem. Zamek był wznoszony w drugiej połowie XIII wieku i składał się z Zamku Wysokiego oraz przedzamcza górnego i dolnego. Otoczony systemem murów obronnych z dodatkową, poprzedzającą je od wschodu, palisadą drewnianą oraz skomunikowany z miastem zwiększał swoją skuteczność obronną.

Po inkorporacji Prus do Rzeczypospolitej Grudziądz utrzymał nadal swoją ważną funkcję administracyjną stając się siedzibą starostów polskich. Korzystna koniunktura handlowa wzmocniła znaczenie miasta jako ważnego ośrodka kupieckiego głównie w handlu zbożem. W latach 1526-1772 ranga miasta uległa wzmocnieniu w rezultacie licznych (170) zjazdów sejmiku generalnego Prus Królewskich. Okres prosperity pozytywnie wpłynął przede wszystkim na formy i jakość kamienic mieszczzańskich. Wcześniejsza zabudowa szkieletowa i drewniana była zastępowana zabudową murowaną o cechach stylistycznych związanych z renesansem i manieryzmem niderlandzkim. Ważny wpływ na zabudowę miejską miały przemiany życia religijnego wynikające ze wzrastającej popularności w Prusach reformacja i reakcji na nią - kontrreformacji. W 1624 r. zajęty wcześniej przez protestantów kościół p. w. św. Ducha został przekazany zakonowi benedyktynek, które po pożarze miasta w 1659 r. przejęły cały południowo-zachodni teren w narożu murów miejskich. Wokół przebudowanego częściowo kościoła św. Ducha benedyktyнки wzniosły monumentalny zespół klasztorny włączając w obręb swych zabudowań część murów miejskich z wieżą obok Bramy Wodnej oraz ulicę Tragarzy.

Działania kontrreformatorskie w 1630 roku na terenie Grudziądza zostały wzmocnione sprowadzonymi do miasta jezuitami. Na północ od fary został wzniesiony duży zespół złożony z kolegium i kościoła, a masywne bryły nowych obiektów zmieniły charakter bloków zajmowanych dotychczas przez kamienice. Zachowany był jednocześnie pierwotny układ ulic.

W 1655 r. w okresie wojen szwedzkich miasto zostało zajęte przez wojska Karola Gustawa. Po nałożeniu wysokich kontrybucji i wykorzystując przymusową pracę mieszczan grudziądzkich przystąpiono do modernizacji średniowiecznych obwarowań miejskich.

W rezultacie miasto otoczone zostało ziemnymi fortyfikacjami, a zamek przekształcono w twierdzę. W trakcie oblężenia i walk związanych z odbiciem miasta z rąk szwedzkich, towarzyszył intensywny ostrzał artyleryjski prowadzony przez wojska polskie pod dowództwem marszałka wielkiego koronnego Jerzego Lubomirskiego. Rezultat oblężenia był dla miasta katastrofalny ponieważ w wyniku ostrzału i pożaru przestała istnieć niemal cała zabudowa mieszkalna. W mieście ocalało jedynie 15 domów, spłonął także ratusz i zabudowania klasztoru benedyktynek wraz z kościołem p.w. św. Ducha. Znacznym uszkodzeniem uległ również zamek.

Podczas wojen szwedzkich całkowitemu zniszczeniu w wyniku działań wojennych oraz z powodu oczyszczenia przedpoła twierdzy, uległa zabudowa podmiejska w tym Przedmieście Toruńskie i obszary przynależne do zamku tj.: Fryta i folwark Fijewo.

W połowie XVIII wieku na terenie dawnego folwarku wzniesiono kościół wraz z klasztorem reformatów. Zabudowania pełniły funkcje sakralne do ich sekularyzacji w 1801 roku, po której zostały przekształcone na dom poprawczy, a następnie w zakład karny dla Prus Zachodnich. Zespół uległ znacznej przebudowie w 1804 roku, mającej na celu lepsze przystosowanie go do funkcji więziennej.

Po pierwszym rozbiórze Polski w 1772 r. Grudziądz przeszedł pod panowania pruskie, które znacząco zmieniło charakter miasta z ośrodka handlowo-rzemieślniczego, w jedną z najpotężniejszych twierdz w tej części państwa pruskiego, w rejonie Dolnej Wisły.

Król pruski Fryderyk II dość szybko zaniechał projektu przebudowy zamku na dzieło obronne, a później wstrzymał prace przy budowie twierdzy na kępie wiślanej, która spełniałaby wymogi ówczesnego nowego pola walki. Zamiast tego w 1776 r. współtwórca twierdzy w Srebrnej Górze szwajcar Paul von Gontzenbach przystąpił do sporządzenia projektów nowej twierdzy. Na jej wzniesienie wybrano miejsce na płaskowyżu Kępy Fortecznej, ok. 1,5 km na północ od miasta. Teren o dogodnych warunkach obronnych odcięty był od zachodu korytem Wisły, od północy i wschodu korytem Osy, a od południa Kanałem Trynka. Nowa twierdza ukierunkowana była na odparcie ataku z terenów Rosji tj. od wschodu. Składała się z trzech pełnych bastionów, dwóch skrajnych półbastionów, czterech rawelinów oraz ośmiu lunet. Od strony południowej, wysunięte ku miastu znajdowało się dzieło rogowe połączone z trzonem cytadeli wzniesione w ostatniej fazie budowy twierdzy tj. w latach 1788-1807.

Początkowo prace budowlane przy twierdzy planowane były na 4 lat, w praktyce wznoszono ją przeszło przez 30 lat. Skala prac wpłynęła na konieczność zatrudnienia dużej ilości wykonawców. Podczas pierwszego etapu prac budowlanych przy jej wznoszeniu zaangażowano liczną grupę różnych fachowców w tym 600 murarzy, 180 cegielników, 72 minerów, oraz ok. 5000 robotników najemnych. Blisko 6 tysięczna liczba, w większości ludności napływowej częściowo osiedlająca się w Grudziądzu sprzyjała procesom miastotwórczym.

Na terenie pobliskiego, dawnego folwarku Fijewo i Fryty - tzw. Kwidzyńskie Przedmieście zaczęła pojawiać się intensywna zabudowa mieszkalna i usługowa.

Już w 1783 r. teren ten został włączony w granice administracyjne miasta. W 1789 r. zabudowa na tym przedmieściu uległa zwiększeniu o 50 domów przeznaczonych dla kolonistów sprowadzonych z Prus.

Podobny proces dokonał się na obszarze południowego przedmieścia tj. Przedmieścia Toruńskiego - wzdłuż Kanału Trynka. Natomiast na obszarze miasta lokacyjnego do połowy XIX wieku nie odnotowano ważniejszych zmian w charakterze zabudowy. W trakcie budowy twierdzy nowe obiekty wznoszono na wolnych parcelach co dokumentuje plan miasta z 1781 r. Po przejęciu miasta przez Prusy jednym z pierwszych budynków była komendantura garnizonu wzniesiona przy Bramie Toruńskiej. Dla wzrastającej liczby ewangelików w południowo-wschodniej części Rynku w latach 1783-1784 został wybudowany kościół dla gminy protestanckiej. Natomiast na linii murów miejskich, u wylotu późniejszej ul. Groblowej, powstał w 1805 r. niewielki plac zwany Rybim Rynkiem. Aby poprawić układ komunikacyjny z lewobrzeżną stroną Wisły w 1798 r. uruchomiono pierwszy most łyżwowy.

Na początku XIX wieku z uwagi na niezadowalający stan zamku, z polecenia Fryderyka Wilhelma II przystąpiono do jego rozbiórki. Jak podają materiały źródłowe jeszcze do końca XVIII wieku, w wielkim refektarzu były organizowane koncerty i bale. W 1839 r. teren Góry Zamkowej z relikami zamku i zachowaną wieżą Klimek (wysadzoną przez wojska niemieckie na pocz. 1945 r.) został wydzierżawiony od państwa przez miasto z przeznaczeniem na aranżację parku w duchu romantycznym. Organizacja przestrzeni parkowej trwała do początków XX wieku.

Do połowy XIX wieku miasto nie posiadało zasadniczo szeroko pojętego przemysłu. Działalność gospodarcza i wytwórcza skupiała się w większości w niewielkich manufakturach. W miarę upływu czasu słabło też znaczenie twierdzy, która przez ponad 50 lat napędzała rozwój społeczno - gospodarczy miasta. Na innych obszarach ziemi chełmińskiej następował w tym czasie coraz intensywniejszy rozwój infrastruktury omijający Grudziądz. Zmniejszyła się też rola miasta w wymianie handlowej. Sytuacja zaczęła się zmieniać w latach 60-tych XIX wieku z chwilą uruchamiania kolejnych fabryk, reprezentujących najczęściej przemysł metalurgiczny. Pierwszym zakładem przemysłowym z tej branży była należąca do Józefa Herzfelda i Karola Victoriusa fabryka naczyń emaliowanych, otwarta w 1862 r., a rozbudowana w 1888 r. położona na terenie Toruńskiego Przedmieścia (w miejscu zabudowań dawnego szpitala św. Jerzego). W ślad za nią powstawały inne np.: Beckera (1864 r.), Langfelda (1864 r.), fabryka sprzętu rolniczego Augusta Ventzkiego (k. XIX w., rozbudowana w 1909 r.). Oprócz przemysłu metalurgicznego w Grudziądzu znalazły także swoją siedzibę liczne przedsiębiorstwa z branży spożywczej. Dogodniejsze i szybsze środki transportu (utwardzone drogi, statki parowe i rozwój infrastruktury kolejowej) ułatwiły i sprzyjały szerokim procesom demograficzno-społecznym. Rozwojowi przemysłu w mieście towarzyszyła rozrastająca się infrastruktura wojskowa. Obiekty i całe założenia wojskowe były lokowane na południe od centrum miasta wzdłuż ulicy Chełmińskiej. Z racji

bliskości Cytadeli na szczególnym znaczeniu zyskały obszary położone w północnej części miasta gdzie pod koniec XIX wieku wzniesiono liczne obiekty wojskowe.

Na znaczeniu zyskała obecna ul. Legionów, przy której wybudowano Stare Koszary Artylerii (1883-85), Nowe Koszary Artylerii (1892-95), Koszary Pułku Piechoty (1890-97), a po przeciwnej stronie ulicy szpital wojskowy (1892-95). Natomiast przy ul. Gen. Bema wybudowano budynki Komendantury i aresztu wojskowego (1893-95).

Odmienny charakter zabudowy otrzymał teren leżących na wschód od miasta lokacyjnego. Obszar ten tj. teren do linii dzisiejszej ul. Młyńskiej, ul. M. Curie-Skłodowskiej i ul. Kosynierów Gdyńskich został przeznaczony w większości pod budowę ważniejszych obiektów użyteczności publicznej. W końcu XIX wieku przestrzeń miejska tej części Grudziądza wzbogaciła się m.in. o nowo wzniesiony kościół ewangelicki, pocztę, gimnazjum, szkołę realną, elektrownię i gazownię.

W późniejszym czasie, również w innych częściach miasta powstawały budynki większości użyteczności publicznej m.in. przy ul. Hallera budynek Królewskiej Szkoły Budowy Maszyn (1912 r.) czy przy ul. Legionów budynek Muzeum (1911 r.) – obecnie Biblioteka Miejska.

Doniosłym wydarzeniem dla Grudziądza było uruchomienie linii kolejowej do Jabłonowa Pomorskiego w 1879 r., która umożliwiła spięcie z wcześniej oddaną do użytku trasą kolejową Bydgoszcz – Gdańsk. Dużą inwestycją towarzyszącą budowie linii kolejowych było wznoszenie stalowego mostu kolejowo-drogowego nad Wisłą. W kolejnych latach uruchomiono trasę do Laskowic, Chełmży i przez Kwidzyn do Malborka (1883 r.). W 1885 r. na terenie południowo-wschodniego przedmieścia wzniesiono budynek dworca, a wokół rozbudowującego się węzła kolejowego zaczęła rozwijać się nowa dzielnica. W wyniku nasilających się procesów miastotwórczych dochodziło do poszerzenia granic administracyjnych miasta. Przykładowo w 1872 r. włączono: folwark Strzemięcina i Kalinkowo, wsie: Gać, Linarczyk, Czerwony Dwór, Miłolas i Nowy Dwór, a na początku XX wieku kolejnymi obszarami były Mały Kuntersztyn (1900 r.), Rudnik, Mniszek (1903 r.) i teren twierdzy (1906 r.).

Intensywne przemiany społeczno-gospodarcze w drugiej połowie XIX wieku wywarły duży wpływ na wizerunek historycznej zabudowy miasta. Przyjmuje się, że do połowy XIX wieku, w obszarze ujętym murami miejskimi dominowała zabudowa mieszkalna dwukondygnacyjna, o prowincjonalnych cechach barokowych, a większość domów z tego czasu posiadała charakter jednorodzinny. W latach 60-tych XIX wieku, w mieście pojawił się okres o mocno spóźnionych tendencjach klasycystycznych, charakteryzujący się skromnymi i uproszczonymi formami. Często zmianom kostiumu zabudowy towarzyszyło przekształcanie obiektów na wielorodzinne polegające na podwyższaniu budynków o jedną lub więcej kondygnacji. W miarę wzrostu populacji mieszkańców, coraz popularniejsza stawała się zabudowa czynszowa. Nabierała ona cechy historyzujące, zarówno na obszarach nowych przedmieść jak i w historycznym centrum, zastępując wcześniejsze budynki. Samo wznoszenie kamienic czynszowych na terenie miasta lokacyjnego skutkowało łączeniem działek i zmianą parcelacji bloków. Nasilająca się potrzeba szukania dogodnych i centralnie położonych terenów pod zabudowę, podobnie jak w wielu innych miastach o średniowiecznym rodowodzie spowodowała, że w 3 ćwierci XIX wieku przystąpiono do rozbiórki murów obronnych i towarzyszącymi im innym obiektom, urządzeniom. Takie działania sprawiły, że po zasypaniu fosy zostały wydzielone nowe kwartały zabudowy pomiędzy ul. Groblową i ul. Murową.

W latach międzywojennych XX wieku rozwój przestrzenny Grudziądza w dużym stopniu nadal był konsekwencją dalszego uprzemysłowienia. Bliskość granicy niemieckiej wpływała znacząco na rangę miasta oraz rozwoju garnizonu. Największą inwestycją tego okresu była fabryka wyrobów gumowych „PePeGe” wybudowana we wschodniej części miasta. Ze względu na dużą ilość pracowników, w szybkim czasie wokół zakładu powstała kolonia robotnicza. Dalszy rozwój przestrzenny miasta poskutkowało włączeniem w jego obszar administracyjny kilku pobliskich wsi (Tuszewo i Franciszkowo). W połowie lat 30-tych XX wieku granice miejskie zostały powiększone o obszar Małego Tarpna.

Wspomniane strategiczne i wojskowe znaczenie Grudziądza w II RP spowodowało, że już w 1921 r. powstała Grudziądzka Wyższa Szkoła Pilotów, przekształcona w 1925 r. w Oficerską Szkołę Lotnictwa. Dwa lata później szkołę przeniesiono do Dębłina, a w jej miejsce utworzono Wyższą Szkołę Strzelania i Bombardowania. Dzięki rozwojowi instytucji kształcących lotników miasto na wschodnim skraju zyskało tzw. Port Lotniczy. Kolejną ważną placówką było uruchomione w 1928 r. Centrum Wyszkozenia Kawalerii.

Początek 1945 r. przyniósł miastu niepowetowane straty. Okupant niemiecki w trakcie 5 letniej administracji wsparty licznymi jednostkami dobrze przygotował się do obrony przez zbliżającymi się wojskami Armii Czerwonej. Ułatwieniem był militarny charakter miasta jako twierdzy z licznymi i sprawnymi obiektami obronnymi. Ta sytuacja spowodowała, że działania wojsk Armii Czerwonej trwały dość długo bo od 26 stycznia aż do 6 marca 1945 r. W tym czasie miasto poniosło ogromne straty materialne. Dane podają, że w trakcie walk o Grudziądz destrukcji uległo 70% budynków przemysłowych i innych obiektów użyteczności

publicznej. Tylko same uszkodzenia i zniszczenia zabudowy mieszkalnej znacznie przewyższały tę liczbę. Tuż po wyzwoleniu przystąpiono do odbudowy, która trwała do 1950 r. Do dzisiaj w przestrzeni staromiejskiej pozostały wolne parcele po zniszczonych bądź nieodbudowanych kamienicach.

Po II wojnie światowej powstało szereg nowych osiedli mieszkaniowych: Miniszek, Wyzwolenia, Kawalerii Polskiej, Tarpno, Kopernika, Strzemięcín, Rządź, Lotnisko i oś. Chełmińskie.

W chwili obecnej tendencja rozbudowy tkanki miejskiej w kierunku południowym utrzymuje się nadal czego przykładem są m. in. centra handlowe i sklepy wielkopowierzchniowe (Galeria Grudziądzka, Praktiker – ul. Solidarności i REAL). Pewnym wyjątkiem była oddana w marcu 2012 r. galeria ALFA, na obszarze pomiędzy ul. Chełmińską a ul. Portową.

Obecnie na obrzeżach miasta rozwijają się tereny przemysłowe włączone do Pomorskiej Specjalnej Strefy Ekonomicznej i korzystające z nowej infrastruktury drogowej – Trasy Średnicowej i dogodnym skomunikowaniem z autostradą A1.

6.2. Zabytki nieruchome i krajobraz kulturowy

6.2.1. Architektura sakralna

6.2.1.1. Obiekty sakralne wpisane w rejestr zabytków

Kościół farny parafii rzymsko-katolickiej p. w. św. Mikołaja

ul. Kościelna 1/3

Świątynia usytuowana jest w północno - zachodnim obszarze przyrynkowym, ograniczonym ul. Ratuszową, ul. Spichrzową, ul. Proszą i ul. Kościelną.

Kościół gotycki, murowany, ceglany, orientowany, trójnawowy, z trójbocznie zamkniętym prezbiterium oraz z wtopioną w bryłę czworoboczną wieżą, kryty dachówką. Jego budowa zapoczątkowana została w 1286 r. W 1310 r. ukończono prace przy prezbiterium, przy nawie głównej w połowie XIV wieku, a budowę naw bocznych i wieży zakończono na przełomie XIV/XV wieku. Po 1620 r. od strony północnej korpusu wzniesiono kaplice grobowe rodziny Kostków i Działyńskich (rozebrane w późniejszym czasie). W 1632 r. dobudowano od strony południowej kościoła kruchtę. Kościół był dwukrotnie w posiadaniu protestantów – w latach 1572-1598 oraz 1655-1659. Dwukrotnie uległ pożarowi – w 1612 r. i 1659 r. W 1728 r. został całkowicie odnowiony. Kolejne restauracje przeprowadzono w 1896 i 1939 r. Pożar w 1945 r. będący wynikiem końcowych działań wojennych strawił dach (odbudowany w 1946 r.) i wieżę, którą odbudowano w 1948 r. Od 1992 r. kolegiata, a w 2010 r. świątynia podniesiona została do godności Bazyliki Mniejszej.

Zespół dawnego klasztoru Benedyktynek

Kościół, klasztor i Pałac Opaterek został wzniesiony w południowo-zachodnim kwartale Starego Miasta, który od strony miasta zamykają ul. Klasztorna i ul. Wodna. Zespół klasztorny od południowego -zachodu ograniczony jest murami miejskimi, wzdłuż których wzniesiono zabudowania zakonne i gospodarcze.

a) Kościół parafii rzymsko-katolickiej p.w. Świętego Ducha, ul. Szkolna

Świątynia gotycka, murowana z cegły i otynkowana. Obiekt orientowany, salowy, na rzucie wydłużonego prostokąta i pozbawiony cech stylowych z manierystycznym szczytem wschodnim.

Kościół został wzniesiony w 1345 r. w miejscu wcześniejszego drewnianego. W latach 1569-1598 oraz 1608-1624 był użytkowany przez protestantów. Po powtórny przejęciu przez benedyktynki w 1624 r. przebudowany. Zniszczony w okresie wojen szwedzkich wraz z częścią klasztoru. Odbudowany ok. 1659 r. W latach 1751-1752 gruntownie przebudowany i połączony z budynkami klasztoru.

Po przekazaniu gminie ewangelickiej w 1823 r. nastąpiło rozebranie wieży, a świątynia przyjęła funkcję kościoła garnizonowego. Po 1836 r. przystąpiono do rozbiórki otaczającego kościół muru wraz z figurami i bramkami (z 1752 r.). Od 1900 r. ponownie jako świątynia katolicka z utrzymaną funkcją kościoła garnizonowego. W 1928 r. został odrestaurowany i dobudowano kruchtę. Uległ zniszczeniu na początku 1945 r. i odbudowany w latach 1956-1959.

b) Dawny klasztor Benedyktynek, obecnie Muzeum, ul. Wodna 3/5

Budynek został wzniesiony w latach 1728-1729. Obiekt o cechach barokowych, murowany z cegły, otynkowany, piętrowy, na planie litery L. Złożony z dwóch skrzydeł: wydłużonego korpusu głównego i przylegającego do niego od strony wschodniej krótszego ramienia, które ongiś było łącznikiem pomiędzy klasztorem a kościołem. W latach 1750-1752 został rozbudowany prawdopodobnie wg projektu architekta Henryka Kahla, a w latach 1756-1758 wzmocniony murem oporowym skarpy wiślanej.

Po kasacie zakonu w 1810 r. zespół poddany rozbiórkom trwającym do 1836 r. (dom księży, wirydarz, krużganki, zabudowania gospodarcze). Od roku 1840 w głównym budynku umieszczono internat seminarium nauczycielskiego. Po zniszczeniach w 1945 r., odbudowany w latach 1949-1956. Od 1956 r. jest siedzibą Muzeum im. ks. dr. Władysława Łęgi.

c) Dawny Pałac Opaterek, obecnie Muzeum, ul. Klasztorna 6

Charakterystyczny w panoramie miasta barokowy, murowany z cegły i otynkowany piętrowy budynek został wzniesiony wraz z klasztorem ok. 1730 r., a od 1834 r. pełnił funkcję seminarium nauczycielskiego. Fasada dawnego pałacu z niszami muszlowymi i umieszczonymi tam rzeźbami czterech biskupów i czterech opatek benedyktyńskich ze stylizowaną dekoracją ornamentalną o motywach roślinnych.

Po zniszczeniach wojennych z początku 1945 r. budynek został odbudowany w latach 1949-1950. Podczas tych prac rozebrano skrzydło od strony dziedzińca, które wcześniej łączyło pałac z kościołem. Obecnie obiekt mieści stałą muzealną ekspozycję „Dzieje Centrum Wyszkolenia Kawalerii w Grudziądzu”.

Dawny kościół OO. Jezuitów i kolegium jezuickie

a) Dawny kościół jezuicki, obecnie kościół rektorski i garnizonowy p.w. św. Franciszka Ksawerego, ul. Kościelna 9

Budowa barokowego kościoła została rozpoczęta w 1647 r. i kontynuowana w latach 1682-1699 oraz w 1713-1723. Świątynia jednonawowa, z prosto zamkniętym prezbiterium zwrócona ku zachodowi. Fasada trójdzielna, dwukondygnacyjna, zwieńczona trójkątnym szczytem. Kościół wraz z klasztorem jezuitów został usytuowany w północno - zachodniej części Starego Miasta, u zbiegu ulic Starorynkowej i Kościelnej. W 1781 r. świątynia przekazana została parafii p.w. św. Mikołaja, a w 1816 r. otrzymała funkcję kościoła gimnazjalnego, a w rok później seminaryjnego tj. Katolickiego Seminarium Nauczycielskie. W okresie międzywojennym XX wieku ponownie jezuicki, a w 1949 r. przekazany został OO. Marianom.

b) Dawne kolegium jezuickie, obecnie Urząd Miejski, ul. Ratuszowa 1

Budynek barokowy, murowany z cegły, otynkowany złożony z trzech piętrowych skrzydeł, okalających wewnętrzny dziedziniec. Fasada od strony południowej, z reprezentacyjnymi schodami i wieżą zwieńczoną barokowym hełmem.

Dawne kolegium zostało wzniesione w latach 1647-1651 i wkrótce zniszczone podczas wojny polsko-szwedzkiej. Prace przy odbudowie przebiegały w dwóch etapach.

W pierwszym realizowanym w latach 1680-1684 odbudowano budynek, a w drugim etapie w latach 1722-1725 skrzydło od strony ul. Zamkowej.

Po kasacie zakonu w 1781 r., w klasztorze zostało utworzone gimnazjum, a w latach 1816-1897 Katolickie Seminarium Nauczycielskie. W 1897 r. w budynku umieszczono siedzibę Magistratu, który znajduje się tam do dzisiaj. Prace renowacyjne przeprowadzono w 1913 r. Po pożarze wieży w 1920 r. obiekt został przebudowany. Kolejna gruntowna restauracja gmachu miała miejsce w 1966 r.

Kościół p.w. św. Krzyża poklasztorny OO. Reformatów, obecnie parafialny, ul. Wybickiego 10/22 (część dawnego zespołu klasztorowego reformatów).

Kościół późnobarokowy został wzniesiony w latach 1750-1751. Jest obiektem jednonawowy z prezbiterium zamkniętym prosto. Usytuowany w sąsiedztwie klasztoru w północnej części Miasta, pomiędzy ul. Wybickiego a Kanałem Trynka. W 1801 r. nastąpiła kasata klasztoru. W 1831 r. kościół włączony został w skład zakładu karnego.

W 1832 r. świątynia przyłączona została do parafii p.w. św. Mikołaja i z czasem przyjęła funkcję kaplicy więziennej. W 1945 r. świątynia została zdesakralizowana.

6.2.1.2. Zabytki sakralne

Dawny klasztor OO. Reformatów, obecnie więzienie, ul. Wybickiego 10/22

Klasztor został wzniesiony w latach 1750-51. Późnobarokowy, murowany z cegły, otynkowany, piętrowy, czworoboczny, z wirydarzem pośrodku. Po kasacie konwentu w 1801 r. w budynkach klasztorowych utworzono zakład poprawczy, a w 1804 r. więzienie dla prowincji Prus Zachodnich. Kościół wraz z klasztorem usytuowany jest na północ od Starego Miasta, na obszarze pomiędzy ul. Wybickiego a Kanałem Trynka. Z chwilą utworzenia zakładu karnego, obszar dawnego klasztoru został wydzielony i otoczony wysokim murem.

Tereny po dawnych ogrodach klasztorowych w latach 80-tych XIX wieku zostały przekształcone w trakt komunikacyjny - ulicę, która łączy obecną ul. Kosynierów Gdyńskich z ul. Gen. Sikorskiego. Na początku XX wieku od strony ul. Kosynierów Gdyńskich zostały wybudowane domy mieszkalne dla służb więziennych z przyległymi do nich ogrodami. Całemu zespołowi towarzyszyły założenia zieleni komponowanej.

Kościół parafii rzymsko-katolickiej p.w. Najświętszego Serca Pana Jezusa, ul. Paderewskiego 6/8, Grudziądz-Małe Tarpno

Kościół został wzniesiony w latach 1922-1923 wg projektu inż. Jaszковского z Torunia. Murowany z prezbiterium od strony południowej i wieżą w północno - zachodnim narożniku korpusu nawowego ze

zwieńczeniem w formie pseudobarokowego hełmu. W 1934 r. stał się kościołem parafialnym. W marcu 1945 r. uległ poważnemu zniszczeniu, a odbudowywany został w latach 1946-1954.

Kościół parafii rzymsko-katolickiej p.w. Niepokalanego Serca Najświętszej Marii Panny (poewangelicki), ul. Mickiewicza 43

Kościół wraz z plebanią i organistówką został wzniesiony w latach 1898-1900 wg proj. Augusta Menkena z Berlina dla gminy ewangelickiej. Świątynia neogotycka, nieorientowana, trójnawowa z prezbiterium od strony północnej i wieżą od strony południowej. Zlokalizowany na parceli ograniczonej Kanałem Trynka od wschodu, ul. Kosynierów Gdyńskich od północy i ul. Mickiewicza od południa. Na początku 1945 r. uległ zniszczeniu, a odbudowany został w latach 1947-1962.

Kościół parafii polsko-katolickiej p.w. Imienia Jezus, ul. Pułaskiego 3/5

Budynek plebani i kościół zostały wzniesione w 4 ćw. XIX wieku dla niemieckojęzycznego zboru baptystów. Obecne obiekty usytuowane są w zachodniej pierzei ul. Pułaskiego. Kaplica położona w ciągu zabudowy pierzei, murowana, o cechach neobarokowych, a plebanię stanowi neorenesansowa dwukondygnacyjna kamienica. W 1958 r. zostały one przekazane parafii kościoła polsko-katolickiego.

Kościół parafii ewangelicko-augsburskiej p.w. św. Jana, ul. Szkolna 10

Wzniesiony dla gminy katolicko - apostolskiej Irwingianów w latach 1916-1917, położony w południowo-wschodniej części Starego Miasta przy murach miejskich. Obiekt neogotycki orientowany, wzniesiony z cegły na planie prostokąta, salowy z dłuższymi oskarpowanymi bokami i trójkątnymi szczytami artykułowymi rytmem sterczyn. Kościół w 1946 r. został przekazany parafii ewangelicko-augsburskiej.

Kościół Metodystów p.w. św. Pawła, ul. Kosynierów Gdyńskich 9

Obiekt o cechach neogotyckich został wzniesiony na rzucie prostokąta. Wnętrze salowe posiada emporę. Sala Misyjna Kościoła Ewangelicko-Unijnego zbudowana została w 1903 r. Od 1932 r. do 1945 r. był siedzibą stowarzyszenia „Społeczność Chrześcijańska” i niemieckiej Misji Miejskiej. W 1945 r. został pozyskany przez gminę metodystyczną.

6.2.2. Architektura użyteczności publicznej

6.2.2.1. Urzędy

Ratusz, ul. Ratuszowa 1

Pierwotny ratusz miejski wznosił się od co najmniej 1380 r. w obrębie Rynku. Pierwszy opis pochodzi z 1592 roku, kiedy budynek przechodził remont związany z renesansową przebudową. W 1636 r. dodano wieżę zegarową wg projektu Franciszka Holzingera. Budynek na zrębie gotyckim rozebrano w 1851 r.

W 1897 r. Magistrat zakupił na swoją siedzibę późnobarokowy budynek dawnego kolegium jezuickiego (patrz obiekty sakralne).

Dawna komendantura, ul. Klasztorna 11

Budynek został wzniesiony na zrębie kamienicy gotyckiej z XIV w i przebudowany w 1772 r. na siedzibę komendantury twierdzy. W 1816 r. przekształcony na szkołę miejską, później mieścił Szkołę Podstawową nr 7. Gruntownie przebudowany w latach 1952-61. Od 2001 r. jest siedzibą Centrum Medycznego Jedynka Sp. z o. o.

Sąd, ul. Gen. Sikorskiego 19/23

Po 1818 r. wzniesiono Sąd Powiatowy (Königliche Kreis Gericht). Obecnie jako budynek Sądu Rejonowego pozbawiony jest cech stylowych.

6.2.2.2. Szkoły

Ewangelicka Szkoła Córek, ul. Marii Skłodowskiej - Curie 22

Budynek szkoły powstał w 1856 r. z przeznaczeniem dla Ewangelickiej Szkoły Córek. W 1899 r. szkoła została przekształcona w Victoria – Schule Stadt. W latach międzywojennych XX wieku budynek był siedzibą żeńskiej Szkoły Zawodowej i Gospodarczej.

W 1945 r. w wyniku pożaru zniszczeniu uległo skrzydło, które zostało odbudowane jako współczesne. Obecnie jest siedzibą Zespołu Szkół Gastronomiczno-Hotelarskich im. Marii Skłodowskiej - Curie.

Szkoła Średnia dla Dziewcząt im. Luizy (Luisen Schule), ul. Marii Skłodowskiej - Curie 24

Budynek szkoły został wzniesiony w 1865 r. przy Ewangelickiej Szkole Córek. Obecnie w budynku funkcjonuje Zespół Szkół Gastronomiczno-Hotelarskich im. Marii Skłodowskiej -Curie.

Gimnazjum Królewskie, ul. Sienkiewicza 27

Okazały budynek o formie neorenesansowej został wzniesiony w 1881 roku dla Gimnazjum Królewskiego, szkoły pochodzącej od Wyższej Szkoły Obywatelskiej założonej w 1831 r., a później przekształconej w 1857 r. w Szkołę Realną następnie w 1866 r. we wspomniane gimnazjum. Od strony południowej przy szkole wznosi się parterowa sala gimnastyczna.

W 1933 r. gimnazjum przekształcone zostało w Państwowe Gimnazjum Klasyczne. Na początku 1945 r. budynek uległ poważnemu uszkodzeniu. Obecnie jest siedzibą I Liceum Ogólnokształcącego im. Bolesława Chrobrego.

Wyższa Szkoła Realna (d. Oberrealschule), ul. Sienkiewicza 22

Reprezentacyjny budynek o neogotyckich cechach stylowych został wybudowany w latach 1899-1901 wg projektu Martina Witta i sąsiedował z obiektami dawnej Szkoły Realnej (1874 r.). W dwudziestolecie międzywojennym XX w. był siedzibą Gimnazjum Matematyczno-Przyrodniczego. Po 1945 r. funkcjonowało w nim Liceum dla Wychowawczyń Przedszkoli, Zespół Szkół Medycznych i IV Liceum Ogólnokształcące. Od 2005 r. obiekt mieści Zamiejscowy Ośrodek UMK w Toruniu i Przedstawicielstwo Urzędu Marszałkowskiego w Grudziądzu.

Seminarium Nauczycielskie, ul. Legionów 2/12

W 1851 r. zakupiony został teren pod budowę seminarium. Do realizacji przystąpiono w latach 1894-97. Budynek główny został zaprojektowany przez radcę budowlanego regencji kwidzyńskiej Gothana. Okazały neogotycki budynek przeznaczony został dla Królewskiego Seminarium Nauczycielskiego. W latach 1920 - 1937 w budynku mieściło się Seminarium Nauczycielskie im. Stanisława Staszica, a od 1945 r. do 1968 r. Liceum Pedagogiczne.

Na początku lat 50-tych XX wieku zostało dobudowane skrzydło z przeznaczeniem na internat oraz salę gimnastyczną. Obecnie jest siedzibą Centrum Kształcenia Ustawicznego w Grudziądzu (CKU).

Królewska Szkoła Budowy Maszyn, ul. Hallera 31

Obiekt został wybudowany w latach 1907-1912 dla Królewskiej Szkoły Budowy Maszyn, która była spadkobierczynią Miejskiej Szkoły Zawodowej założonej w 1907 r. W latach 20-tych XX wieku mieściła się w nim Państwowa Szkoła Budowy Maszyn. We wrześniu 1937 r. w szkole utworzono 3 letnie Liceum Mechaniczne, a w 1938 r. przekształcono ją w Państwowy Zakład Naukowy. Na początku 1945 r. budynek uległ częściowemu zniszczeniu, a w trakcie odbudowy zmieniono połać dachu oraz częściowo usunięto detal architektoniczny. We wrześniu 1945 r. budynek i jego uczniowie kontynuowali naukę w Gimnazjum Mechanicznym i w Państwowym Liceum Mechanicznym. Obecnie w budynku mieści się Zespół Szkół Mechanicznych.

Gimnazjum Koedukacyjne Mniejszości Niemieckiej im. Goethego, ul. Hoffmanna 1-7

Budynek został wzniesiony w latach 1930-32, jako prywatne gimnazjum z przeznaczeniem dla mniejszości niemieckiej. Po II wojnie światowej w budynku znalazły siedzibę dwie publiczne szkoły powszechne tj.: im. A. Mickiewicza oraz im. M. Kopernika. Na początku lat 50-tych XX wieku - siedziba Technikum Chemicznego i Zasadniczej Szkoły Chemicznej. Obecnie budynek mieści Zespół Szkół Technicznych im. Jana i Jędrzeja Śniadeckich.

6.2.2.3. Szpitale i placówki opiekuńcze

Szpital Ewangelicki, ul Solna 12/Kościuszki 1

Budynek wzniesiono w 1875 r. z pełnieniem funkcji szpitala do roku 1926 r. Obecnie budynek mieszkalny.

Dawny Przytułek Lachmana ob. Urząd Miejski, ul. Mickiewicza 28/30

Obiekt został wzniesiony w 1875 r. dla żydowskiego zakładu sierot fundacji K. Lachmana - tzw. „Przytułek Lachmana”, w jednym ze skrzydeł znajdowała się synagoga. W okresie międzywojennym XX w. stał się siedzibą części magistratu. Obecnie Urząd Miejski w Grudziądzu - Wydział Spraw Obywatelskich, Wydział Komunikacji, Urząd Stanu Cywilnego.

Sierociniec, ul Rybacka 13.

Budynek sierocińca został wybudowany w 1893 r. dla Dziewcząt im. Wszystkich Świętych i był prowadzony przez siostry Elżbietanki. W 1928 r. wykupiony przez zarząd fabryki Herzfeld i Victorius, a w latach 1932-33 przebudowany na mieszkania dla pracowników. Funkcję mieszkalną zachował do chwili obecnej.

Miejski Dom Starców i Kalek, ul. Parkowa 12

Obiekt został wzniesiony 1912 r. (Kaiser-Wilhelm-Auguste-Victoria-Stift). Obecnie Dom Pomocy Społecznej Nr 1.

Przytułek dla dziewcząt, ul. Marcinkowskiego 6/8

Budynek został wzniesiony w 1894 r. dla przytułku ewangelickiego (Stiftshaus die Evangelische Arme Bruderschaft), a w 1910 r. przebudowany na potrzeby sierocińca. W 1918 r. zaadoptowany na schronisko miejskie dla niemowląt. Po II wojnie światowej użytkowany był jako żłobek, a od 2004 r. jest siedzibą Grudziądzkiego Centrum „Caritas” - Dział Opieki i Zdrowia.

Przytułek dla Chłopców p.w. św. Józefa, ul. Bydgoska 5

Budynek wzniesiony w latach 1914-15 według projektu budowniczego rejencyjnego Imanda na potrzeby sierocińca dla chłopców. Na początku 1945 r. w wyniku końcowych działań II wojny światowej został poważnie uszkodzony, a następnie odbudowany. Obecnie jest Placówką Opiekuńczo-Wychowawczą Zgromadzenia Sióstr Św. Elżbiety.

Schronisko Ewangelickie dla Kobiet (Marienheim), ul. Staszica 7

Dawne schronisko ewangelickie dla kobiet zostało wybudowane w 2 połowie XIX wieku. Obecnie pełni funkcję budynku mieszkalnego.

Sierociniec dla Dziewcząt, ul. Mikołaja z Ryńska 9/15

Budynek został wybudowany w latach 1930-32 dla sióstr Elżbietanek. W latach 1939-1945 zajmowany był przez niemiecką policję. Obecnie siostry Elżbietanki prowadzą placówkę dla dziewcząt jako Zakład Wychowawczy im św. Jana Bosko.

6.2.2.4. Pozostałe

Bank, Groblowa 7

W 1867 r. przy ob. ul. Groblowej został wybudowany eklektyczny budynek (Königliche Bank-commandite), który do 1920 r. funkcjonował jako Kaiserliche Reichsbankstelle. Obecnie zachował swoją funkcję jako siedziba oddziału Banku Pekao S.A.

Łoża Masońska, ul. J. Wybickiego 38/40

Budynek wzniesiony w 1834 r. dla łoży wolnomularskiej („Wiktorii pod Trzema Ukoronowanymi Wieżami”) powstałej pod koniec XVIII wieku. Obiekt z częścią centralną zwieńczony został trójkątnym naczółkiem, a korpus główny otrzymał prostopadle wysunięte boczne skrzydło. Obecnie budynek mieści Klub „Akcent”.

Teatr Miejski, ul. Marszałka F. Focha 19

Obecny budynek został zaprojektowany w okresie II wojny światowej w stylu totalitarnego klasycyzmu i został wzniesiony w miejscu dawnego „Domu Strzeleckiego”. W latach 40-tych XX wieku niemieckie władze okupacyjne przystąpiły do jego przebudowy, a prace nie zostały ukończone. Po uszkodzeniach na początku 1945 r. prace przy rozbudowie teatru zrealizowane były w latach 1947-1949. Obecnie obiekt jest siedzibą Centrum Kultury Teatr, a w jego otoczeniu znajduje się małe założenie zieleni komponowanej ze starodrzewem.

Poczta, ul. Sienkiewicza 20

W 1883 r., w narożu ul. Sienkiewicza i ul. Mickiewicza został wzniesiony okazały neogotycki gmach Poczty Cesarskiej. Rozbudowany w późniejszym czasie. Pełni swoje funkcje do obecnych czasów jako Poczta Główna.

Restauracja Tivoli, ul. Legionów 21

W 1884 r. powstał największy wówczas w mieście lokal Tivoli wraz z salą koncertową i taneczną. W okresie międzywojennym XX wieku w budynku funkcjonowało kino Tivoli. W minionych latach część budynku z dawną salą koncertową (kinową) uległa zniszczeniu w wyniku pożaru.

Biblioteka Miejska, ul. Legionów 28

Budynek o cechach neobarokowych wzniesiono w latach 1908-1911 na potrzeby Muzeum. W 1921 r. w gmachu ulokowano bibliotekę Towarzystwa Czytelni Ludowych działającą do wybuchu II wojny światowej. Ponadto w okresie międzywojennym XX wieku budynek był także siedzibą Pomorskiej Szkoły Sztuk Pięknych oraz Szkoły Malarstwa i Sztuki Dekoracyjnej. Obecnie mieści się w nim Biblioteka Miejska im. Wiktora Kulerskiego.

Przystań Wioślarska przy dawnym porcie wiślanym

Budynek o drewnianej konstrukcji zlokalizowany nad Wisłą został wzniesiony w 3 ćw. XIX wieku dla Niemieckiego Towarzystwa Wioślarskiego i pełni obecnie funkcję stacji wodnej.

Dom Handlowy, Rynek 22/24

Budynek o cechach modernistycznych został wzniesiony w 1913 roku. Po uszkodzeniach w 1945 r. odbudowano go już w zmienionej formie. Obecnie jest nieużytkowany.

6.2.3. Architektura przemysłowa i infrastruktura komunalna**Zespół spichrzy**

Spichlerze grudziądzkie usytuowane są na krawędzi skarpy wiślanej, zamykając zachodni układ urbanistyczny lokacyjnego miasta, tworząc od tej strony jego charakterystyczną sylwetę. Od Bramy Wodnej stanowią ciąg historycznych zabudowań, skierowany w stronę północną, tj. w rejon Góry Zamkowej. Z lat 1346-1351 pochodzą pierwsze źródłowe informacje o budowie spichrza „Bronwalda”. W 1365 r. na podstawie zezwolenia komtura Henryka z Boventin kontynuowano budowę dalszych.

W 1504 r. wzmiankowanych było 14 tego typu obiektów. W 1659 r. spaleni uległo 8 spichlerzy, a ocalało 6, których odbudowa trwała do XVIII wieku. W XIX i XX wieku kilka z nich przebudowano na cele mieszkalne. Na początku XX wieku spaleni uległo 5 spichlerzy. Kolejne zniszczenia były skutkiem końcowych działań wojennych na początku 1945 r., kiedy to większość uległa uszkodzeniu lub częściowemu spaleni. W latach 1946-1966 były stopniowo odbudowywane. Obecnie jako obiekty murowane posiadają w ścianach wiele faz budowy, w większość z XVI/XVIII wieku i tylko w przyziemiach mają gotyckie cegły. Ich kalenicowy ciąg tworzy charakterystyczną zabudowę, przerwana w rejonie obecnego ratusza. Od ul. Spichrzowej są w większości dwukondygnacyjne, a od doliny Wisły tworzą wielokondygnacyjny ciąg wzmocniony wysokimi szkarpami. W 1907 r. na wysokości dawnego kolegium jezuickiego wybudowano zejście nad Wisłę, które w ostatnich latach zostało przebudowane i zmodernizowane. Obecny zwarty kompleks 26 spichlerzy stanowi unikalny przykład takiej zabudowy w skali europejskiej.

Wodociągi miejskie, ul. Hallera 79

Pierwsze drewniane wodociągi Grudziądz otrzymał w 1415 r. po nadaniu stosownego zezwolenia przez wielkiego mistrza Michała Kűchmeistera. Wodę rozprowadzano drewnianymi rurami z potoku młyńskiego, z urządzeń mieszczących się w budynku położonym nad potokiem po wschodniej stronie Bramy Toruńskiej. Nowy zespół budynków wodociągów miejskich został wybudowany w latach 1898-1899, a uruchomienie na bazie wywierconych 7 studni nastąpiło w 1900 r. W chwili obecnej stanowi ważny zabytkowy, neogotycki akcent architektoniczny w tej części miasta.

Zajezdnia tramwajowa, ul. Dworcowa 47

Komunikacja tramwajowa w Grudziądz została uruchomiona 13 czerwca 1896 r. i przez 3 lata funkcjonowała jako komunikacja konna, z trasą od dworca kolejowego w rejon ul. Fortecznej. W 1897 r. spółkę tramwajów grudziądzkich kupiła firma Nordische Elektrizitats - Gesellschaft in Danzig, będaca właścicielem elektrowni grudziądzkiej. Firma rozpoczęła elektryfikację sieci w mieście doprowadzając prąd do trakcji tramwajowej w 1899 r. i przedłużyła linię tramwajową do Tarpna. W 1900 r. elektrownia i sieć tramwajowa stały się własnością miasta. W 1912 r. wzniesiono nową zajezdnię tramwajową w rejonie dworca kolejowego, która zachowała czytelny układ założenia wraz z częścią budynków.

Elektrownia miejska, ul. M. Curie - Skłodowskiej 6/7

Wzniesiona w latach 1898-99 w pobliżu gazowni, a zachowany budynek administracyjny pochodzi z 1910 r.

Gazownia, ul. Mickiewicza 28

Gazownia wzniesiona w latach 1863-1865 na terenie dawnej szkółki drzew i krzewów owocowych. Zespół gazowni rozbudowywany w latach 1891 i 1897. Obecnie użytkowany przez PGNiG.

Rzeźnia Miejska, ul. Narutowicza 3/5

Wzniesiona w 1880 r. i rozbudowana w 1901 r. Po II wojnie światowej kontynuowała swoją produkcję pod nazwą Zakłady Mięsne. Obecnie zespół w dużym stopniu rozebrany. Część zachowanych budynków historycznych pochodzi z końca XIX wieku.

Fabryka Maszyn A. Ventzki następnie Fabryka Maszyn i Narzędzi Rolniczych „Agromet – Unia”, ul. Włodka 16-18.

W 1883 r. A. Ventzki zakupił przy Grüner Weg (ul. Włodka) niewielki obszar, na którym wznosił kantor i mały warsztat. Ventzki wdrażał w życie liczne wynalazki jednocześnie rozbudowując fabrykę. W 1885 r. wznosił dom frontowy z oficyną i stajnią, a w 1890 r. wybudowano odlewnię żeliwa, kuźnię i magazyn. W 1897 r. kompleks powiększono o ocynkownię oraz kotłownię i turbinownię. W 1905 r. na dokupionej działce wzniesiono willę dla Ventzkiego wg projektu Krügera. Ok. 1906 r. pobudowano wieżę ciśnień. W 1906 r. wybudowano nową kuźnię. W 1910 r. zakupiono działkę z kamienicą Meissnera przekształconą na mieszkania pracownicze. Przed I wojną światową powstał czterokondygnacyjny warsztat główny. W 1920 r. spółkę zakupiła fabryka maszyn R. Peters w Chełmnie, a w 1921 r. C. Blumwe i syn Tow. Akcyjne z Bydgoszczy. W 1922 r. zmieniono nazwę na S.A. „Unia” Zjednoczone Fabryki Maszyn d. A. Ventzki, C. Blumwe i R. Peterson. W 1924 r. powstał projekt portierni i bramy głównej. Po zniszczeniach wojennych fabryki z pocz. 1945 r. nastąpiła jej odbudowa do 1948 r. W latach 1961-1965 r. zakład został rozbudowany na posiadanym terenie. W części zespołu po adaptacji na nowe funkcje, zachowując gabaryty i elewacje, urządzono centrum handlowe „Stara Kuźnia”.

J. Herzfeld i K. Victorius Odlewnia Żeliwa i Emaliernia, Al. 23 Stycznia 26

Zespół zabudowy i teren Odlewni Żelaza i Emalierni J. Herzfelda i K. Victoriusa pochodzi z 3 ćwierci XIX wieku – 1945 r. Na zachowane obecnie obiekty składa się: kantor i magazyn z 1906 r., hala odlewni z 1872 r., oczyszczalnia odlewów z lat 1902-1908, ochronka – obecnie budynek mieszkalny z 1905 r., przebudowany w 1932 r. i budynek mieszkalny z 1904 r.

W wyniku działań wojennych z początku 1945 r. zespół budynków uległ poważnemu zniszczeniu, a później częściowo odbudowany. Obecnie produkcja przeniesiona została do obiektów w Mniszku.

J. Herzfeld i K. Victorius Odlewnia Żeliwa i Emaliernia zakład w Mniszku, ul. Metalowców 1

W 1911 r. spółka J. Herzfeld i K. Victorius na gruntach we wsi Mniszek wzniosła budynki fabryczne w tym: halę odlewni, emaliernię, warsztaty pomocnicze, kotłownię, modelarnię, rozdzielnię i budynki spedycji kolejowej, a w 1912 r. budynek administracyjny.

Z historycznej zabudowy się m.in.: hala odlewni, portiernia oraz kolonia mieszkalna z urządzeniem zieleni.

Kolonia pracownicza zakładów J. Herzfeld i K. Victorius w Mniszku

Kolonie zaczęto wznosić w 1911 r. na obszarze leżącym na południe od zabudowań przemysłowych. Do roku 1912 wybudowano 6 domów dla robotników oraz domy dla majstrów i willę naczelnego inżyniera zakładu. Kolejne 5 budynków wzniesiono w latach 1914-1916 oraz w 1920 roku. Obecnie układ kolonii częściowo zatarty budynkami wielkopłytowymi.

Browar Kuntersztyn, ul. Sikorskiego 35-39

Pierwszy browar na terenie majątku Kuntersztyn założono w 1788 r. Na skalę przemysłową produkcję uruchomiono w nowo wzniesionych obiektach w 1876 r. W 1896 r. został on przekształcony w spółkę akcyjną. Jako browar funkcjonował do pocz. 2008 r. Obecnie na terenie nieczynnego browaru - zespół budynków, w większości z 2 połowy XIX wieku i z okresu 20-lecia międzywojennego XX wieku.

Młyn wodny „górnny”, ul. Młyńska 1

Młyn usytuowany jest w miejscu, gdzie Kanał Trynka łączył się z korytem dawnego Potoku Młyńskiego. Obecny młyn wzniesiono w 4 ćwierci XIX wieku. W latach 1909-1912 został poważnie przebudowany wg projektu firmy Amme, Giesecke u. Konegen Aktiengesellschaft Baubüro Braunschweig. W 1945 r. w znacznym stopniu zniszczony podczas końcowych działań wojennych.

Fabryka octu, ul. Pańska 15

Założona w 1876 r. i funkcjonująca do połowy XX wieku. Obecnie zachował się budynek mieszkalny, a od ul. Szewskiej 17 obiekt po dawnej wytwórni.

Browar Wilhelm Sommer u. Co., ul. Focha 5/7

Założony w 1876 r. i działający do 1946 r. Po 1947 r. budynki przebudowano i rozbudowano w latach 1951-1954 jako wytwórnię octu i majonezu. Obecnie Wytwórnia Octu i Majonezu „Ocetix”.

Wytwórnia powozów, ul. Focha 22,

Działająca do 1939 r. jako Zakłady Samochodowe Carl Domke, a po 1945r. siedziba warsztatów samochodowych Pomorskich Zakładów Urządzeń Okrętowych „Warma”. W 1976 r. po zmianie lokalizacji istniejące tam obiekty przestały pełnić swoje funkcje.

Cegielnia, ul. Rapackiego

Wybudowana w 1822 r. i zniszczona przez pożar w 1908 r., a następnie odbudowana i funkcjonująca do 1945 r. jako firma ceramiczna. Obecnie na jej terenie zlokalizowane są liczne hurtownie.

Fabryka Obuwia Jakobiego, Al. 23 Stycznia 2

Powstała pod koniec XIX wieku. Po II wojnie światowej upaństwowiona, a w latach 1950-1992 działała jako młyn GS Grudziądz. Od 1992 r. obiekt jest własnością prywatną z częściową funkcją mieszkalną. W podwórzu, w jednym z budynków gospodarczych znajduje się obecnie Towarzystwo Pomocy im. Świętego Brata Alberta.

Dawna Mleczarnia parowa Rohdego, ul. Rapackiego 10-12

Mleczarnię wybudowano pod koniec XIX w. W okresie międzywojennym funkcjonowała jako Centralna Mleczarnia. Obiekty mleczarni zostały zniszczone na początku 1945 r., a następnie odbudowane w latach 50-tych XX w. Z zespołu budynków zachował się budynek administracyjno-mieszkalny datowany na 1889 r. (obecnie ul. Rapackiego 16).

Grudziądzkie Zakłady Przemysłu Gumowego PePeGe, ul. Waryńskiego 32-36

Zakład został założony w 1923 r. przez braci S. i F. Halperin oraz A. Deserta, i pierwotnie produkował obuwie gumowe. Jego intensywna rozbudowa nastąpiła w latach 1923-1930. Po zniszczeniach na początku 1945 r. odbudowywany do 1948 r. Na terenie nieistniejącego zakładu zachowane budynki.

Zakład Siodlarski Koenitzberga, na rogu ulic Pańskiej i Wodnej

Zakład funkcjonował od końca XIX w. do 1920 r., a później w budynku działał zakład fotograficzny Walesy. Obecnie budynek gruntownie przekształcony.

6.2.4. Architektura obronna i infrastruktura wojskowa

6.2.4.1. Dzieła średniowieczne i nowożytne.

Mury miejskie

Mury miejskie wzniesione na początku XIV wieku, od tamtego czasu poddawano je wzmocnieniu, podnoszeniu i unowocześnianiu. Wejście do miasta prowadziło przez 4 bramy: Toruńską i Łasińską od północy, Boczną od wschodu i Wodną od południowego-zachodu.

Bramy Toruńska, Łasińska i Boczna posiadały szyje i przedbramia. Stałymi elementami w linii muru były baszty oraz ośmioboczna wieża, a w narożniku południowo-wschodnim – basteja. W części wschodniej i częściowo południowej mur był podwójny, w pozostałych partiach pojedynczy. Od strony Wisły tj. od nadbrzeża już w XIV wieku obwarowania zaczęto zastępować spichrzami. W trzeciej ćwierci XIX wieku średniowieczne mury w dużym stopniu uległy rozbiórce. Obecnie z tych obwarowań zachowały się: Brama Wodna z I ćwierci XIV wieku, przebudowana w połowie wieku XVII, zniszczona w 1945 r., a odbudowana w okresie powojennym, odcinek murów pomiędzy dawną Bramą Wodną a nieistniejącą Bramą Toruńską. Ponadto najlepiej zachowany i wyeksponowany jest fragment muru w południowo-wschodniej części Starego Miasta, nad Kanałem Trynka. Odcinek wzdłuż wschodniej pierzei ulicy Murowej został częściowo przemurowany. Zachowane są też fragmenty muru pomiędzy dawną Bramą Kwidzyńską i Zamkiem- przy ul. Tkackiej.

Zamek

Dotychczas badacze wiązali początki budowy zamku grudziądzkiego z urzędowaniem w 1250 r. pierwszego komtura Bertolda. Część z nich akceptowała również pogląd, że najstarsza budowla w jakiejś formie już w tym miejscu istniała, gdyż około 1267 r. w Grudziądzu przebywał mistrz krajowy. Z 1277 r. pochodzi też informacja o oblężeniu Grudziądza przez Prusów i nie wiadomo, czy obwarowania zamku były wtedy gotowe i czy je zniszczono. Nie ulega wątpliwości, iż lata dwóch powstań Prusów i czas najazdów tatarski nie sprzyjały pracom budowlanym na Górze Zamkowej. Warto w tym miejscu wspomnieć, iż ostatnio

przeprowadzone analizy architektoniczno-archeologiczne nie dostarczyły żadnych dowodów potwierdzających podjęcie prac budowlanych w tym miejscu przez 1270 r.

Kolejna informacja pochodzi z 1286 r., kiedy Krzyżacy na wieść o zbliżających się zagonach tatarskich, przymusili mieszkańców miasta do jego opuszczenia – zapewne w miejsce zapewniające schronienie i obronę. Można przypuszczać, iż znacząca wizyta w 1288 r. w Grudziądzu mistrza krajowego Meinharda z Querfurtu w towarzystwie komturów z Chełmna, Rogoźna, Torunia i Radzyna Chełmińskiego w jakimś stopniu związana była z budową zamku.

W 1291 r. wspomniany wcześniej mistrz krajowy ponownie wizytuje Grudziądz i zamek w związku z sypaniem wału przeciwpowodziowego wzdłuż Wisły. Prace na zamku były wtedy mocno zaawansowane, gdyż rok wcześniej tj. ok 1290 r. wzniesiona została kaplica zamkowa, o czym podaje ilustracja z 1739 r. W latach 30-tych XIV wieku zamek zapewne musiał być ukończony, gdyż był wówczas kwaterą główną wojsk krzyżackich podczas wojny z Polską.

Zamek główny jako typowy zamek konwentualny wzniesiony został na planie nieregularnego czworoboku i otoczony murem kurtynowym. Posiadał też wolnostojącą cylindryczną wieżę, (Wieża Klimek) charakterystyczną dla pierwszych warowni krzyżackich na ziemi chełmińskiej, która prawdopodobnie powstała w I ćwierci XIV wieku po wybudowaniu kurtyn zamku.

Wjazd na jego teren prowadził z przedzamcza górnego, przez 2 bramy. Wiadomo też, że zamek posiadał dolne przedzamcze, a na temat jego rozplanowania zachowało się niewiele informacji.

Pomiędzy rokiem 1656 a 1796 doszło do znaczącej przebudowy zamku, co potwierdza ikonograficzna analiza porównawcza. W końcu XVIII wieku zamek zaczął popadać w ruinę, a w 1801 r., zarządzeniem Fryderyka Wilhelma II, przystąpiono do jego rozbiórki. Z rozkazu tego samego władcy w 1806 r. zaniechano prac rozbiórkowych Wieży Klimek.

Od 1839 r. trwał proces przekształcania Góry Zamkowej w park. W trakcie końcowych działań wojennych na początku marca 1945 r. wspomniana wieża została wysadzona przez żołnierzy niemieckich.

Cytadela

W 1772 r. po I rozbiórce Polski król pruski Fryderyk II, przewidując wojnę z Rosją, nakazał budowę twierdzy na kępie wiślanej pomiędzy Grudziądzem a Kwidzynem. Do pierwszych prac przystąpiono w 1776 r. realizując projekt hr. d'Heinze. Grząski grunt i stracone duże środki finansowe sprawiły, iż tego samego roku zastąpił go Szwajcar - kapitan Paul von Gontzenbach, współautor projektu twierdzy w Srebrnej Górze k/Kłodzka.

Pierwsza niekorzystna geologicznie lokalizacja zmieniła miejsce pod budowę twierdzy. Wybrano obszar oddalony o 1,5 km na północ od miasta, na naturalnej platformie górującej nad okolicą. Do prac ziemnych, górniczych i budowlanych przystąpiono na początku sierpnia 1776 r. siłami blisko 6 tysięcy rzemieślników i robotników. Ostatni element twierdzy (dzieło rogowe) zakończono w 1807 r. Wybudowane założenie odbiegało od pierwotnego projektu, gdyż nie powstały dzieła na lewym brzegu Wisły, a skróceniu uległy korytarze minerskie, z 56 400 m do 1 246 m.

Założenie twierdzy oparte zostało na połowie ośmiokąta, z centralnie usytuowanym donżonem, o regularnym narysie kleszczowym i skazamatowanym wałem oraz profilowanym nasypem ziemnym otaczającym obszerny majdan.

Twierdza posiadała dwie bramy: od południa Górną, od północy Dolną i dwie Bramy Wodne. Od strony Wisły dziedziniec zamykał Wielki Magazyn, w którego przyziemi umieszczono pomieszczenia gospodarcze.

Na główną linię obrony składało się pięć bastionów zlokalizowanych w fosie. Bastiony skrajne zredukowano do połowy bastionu pełnego, a między nimi w fosie głównej zbudowano 4 raweliny. Po zewnętrznej stronie fosy poprowadzono drogę krytą wzmocnioną 8 lunetami, z których każda posiadała po dwie małe kazamaty z jedną furtą wycieczkową stanowiącą zewnętrzną linię obrony.

Od naroża Bastionu I do naroża Bastionu V poprowadzono chodnik obiegowy, a w jego ciągu umieszczono wejścia do chodników minerskich oraz zlokalizowano kazamaty ze stanowiskami strzeleckimi. Od południa twierdzę osłaniało dzieło rogowe, którego budowę rozpoczęto w 1788 r. Był to skomplikowany systemem założeń obronnych o długości około 400 m i obejmował Właściwe Dzieło Rogowe, I odcinek obrony, linię komunikacyjną, II odcinek obrony i umocnienia przeciwskarpy.

Po kampanii napoleońskiej twierdza została wzbogacona o nowe elementy systemu gospodarczego i obronnego: na terenie Bastionu II wybudowano młyn, a na skarpie wiślanej laboratorium i magazyn straży ogniowej (1811 r.). W 1812 r. dla obrony nowego szanca na Kępie Lubieńskiej, w połowie skarpy wiślanej wybudowano baterię na 4 działa. W obrębie samego donżonu wzniesiono ludwisarnię przebudowaną później na dom inżyniera twierdzy, budynek komendantury, wielką remizę oraz 4 budynki koszarowe dla oficerów.

Budowę umocnień lewobrzeżnych twierdzy rozpoczęto w 1811 r., a w skład umocnień przyczółka mostowego wchodziły: Szaniec Courbière'a (nazywa od 1814 r.) oraz trzy lunety ziemne od strony południowej (Górną, Krzyżową i Dolną). Stan gotowości bojowej osiągnęły one w 1848 r.

W połowie 1872 r. twierdzę rozbrojono utrzymując w niej siedzibę pruskiego garnizonu i poligon doświadczalny. Po oddaniu do użytku mostu kolejowo-drogowego na Wiśle (1885-86) twierdzy została przywrócona wartość bojowa. Natomiast w latach 1889-1905, wokół starej Cytadeli powstał nowy obwód forteczny.

W dniu 23 stycznia 1920 r. Armia Polska przejęła twierdzę.

Cytadela w Grudziądzu jest cennym przykładem sztuki fortyfikacyjnej XVIII wieku. Z jej dawnej formy zachował się donżon z pełnym obwodem wałów i kazamatami, obiema bramami i jedną z czterech pochylni. W obrębie donżonu najlepiej zachowany jest dwukondygnacyjny Wielki Magazyn oraz klasycystyczny budynek dawnej komendantury. W różnym stanie zachowało się 5 bastionów, cztery raweliny, chodnik w przeciwskarpie obiegający twierdzę oraz chodniki przeciwmurawowe.

W ruinie natomiast znajduje się Dzieło Rogowe, które w latach 1950-1960 uległo częściowej rozbiórce w celu pozyskania cegły. Obecnie, Dzieło Rogowe w całość zachowało czytelny układ i formę. Jednak naturalne procesy, liczne samosiejne zadrzewienia wpływają niekorzystnie na stan zachowania.

6.2.4.2. Twierdza przełomu XIX/XX w.

Upowszechnienie artyleryjskiej broni gwintowanej, wprowadzonej na pole walki w trakcie wojny krymskiej, wymusiło zmianę doktryny obronnej. Na kształtowanie się nowej taktyki znaczący wpływ miały także doświadczenia z wojny francusko - pruskiej. Zwiększenie zasięgu ostrzału artyleryjskiego i poprawa jego celności spowodowała konieczność odsunięcia linii obrony miast o 4-6 km od ich rdzenia. Wcześniejsze dzieła bastionowe o zwartej bryle zastąpione zostały systemem obiektów rozproszonych z podstawową rolą fortów standardowych i pośrednich, które uzupełnione zostały systemem schronów, magazynów i stanowisk artyleryjskich. Pod koniec XIX wieku, w wyniku napięcia politycznego pomiędzy Rosją a Niemcami potencjał obronny cytadeli grudziądzkiej wymagał radykalnej modernizacji. Według pierwotnego projektu miały zostać ufortyfikowane trzy punkty obronne usytuowane na dominantach terenu wokół Basenu Grudziądzkiego tj. na Księżych Górach, Kępie Strzemięcińskiej oraz na wzmocnieniu cytadeli na Kępie Fortecznej.

Fortyfikacje Kępy Strzemięcińskiej

Wzniesione dla ochrony skarpy wiślanej oraz drogi do miasta tj. od Szosy Toruńskiej: Fort Piechoty (1891-1892 r.), wartownie (1898 r.), bateria półpancerna i schron amunicyjny na zapolu (1898 r.).

Fortyfikacje Księżych Gór

Fortyfikacje Księżych Gór stanowiły najważniejszy element systemu obronnego twierdzy, zabezpieczając jej przedpole oraz linię kolejową do Jabłonowa.

a) Wielka Księża Góra

Dwa schrony piechoty i schron amunicji (1890-1891 r.), schron piechoty i bateria pancerna (1894-1896 r.), schron piechoty (1898). Całość została otoczona płaskim wałem ziemnym z zasiekami z drutu i kratą forteczną. Dodatkowym elementem były betonowe stanowiska dla przewoźnych wież pancernych.

b) Mała Księża Góra

Schron piechoty (1892 r.), schron piechoty (1898 r.), ziemne baterie dla armat, wartownie w wale ziemnym oraz betonowe stanowiska dla przewoźnych wież pancernych. Całość otoczono płaskim wałem ziemnym z zasiekami i kratą forteczną. Uzupełnieniem była bateria kolejowa utworzona w 1905 r. z 4 stanowiskami ziemnymi dla armat.

Fortyfikacje Kępy Fortecznej

System obronny Kępy Fortecznej zrekonstruowano wznosząc pierścień dzieł obronnych u podnóża Kępy, przekształcając funkcjonalnie starą cytadelę w śródszaniec. W skład zespołu fortyfikacji weszły: Fort Tarpno – schron piechoty i wartownie (1896-1898 r.), Fort Parski – fort piechoty, schron, wał ziemny (1900 r.), Fort Świerkocin i Fort Nowa Wieś – schrony piechoty, wartownie (1900-1902 r.), Bateria Północna – ziemne stanowiska sześciu dział, schron (ok. 1900 r.).

Dzieła Uzupełniające

W celu domknięcia pierścienia obrony, oprócz punktów głównych wzniesiono dzieła pośrednie.

Fortyfikacje Południowego Frontu Nizinnego

W skład tej grupy weszły dzieła uzupełniające pasa obrony pomiędzy Kępą Strzemięcińską, a Księżymi Górami.

a) Fort Lasek Miejski oraz Fort Gać (1896-1898 r.)

Dla ochrony międzypola między Strzemięcinem a Księżymi Górami wzniesiono forty piechoty: Lasek Miejski oraz Gać (1896-98), po obu stronach drogi do Radzyna Chelmińskiego. Na przedpolu znajdował się Las Miejski i podmokły obszar (na terenie otaczającym Rów Hermana). Forty miały potężne betonowe schrony piechoty. Schrony koszarowe otoczone były spłaszczonym wałem i płytką fosą. W wale umieszczono także wartownie,

b) Bateria półpancerna Leśny Dwór (1898-1899 r.)

Bateria o konstrukcji żelbetowej miała rozplanowanie typowe dla baterii artylerii nadbrzeżnej. Mieściła 3 działa w wieżach pancernych. Wieże od strony przedpola były osłonięte betonowym przedpiersiem, płaskim wałem i płytką fosą z drutem kolczastym i kratą forteczną. W przedpiersiu i poprzecznicach umieszczono magazyny amunicyjne i pomieszczenia dla załogi. Na prawym i lewym skrzydle znajdowały się odkryte betonowe stanowiska obserwacyjne,

c) Fort Tuszewo (1905-1906 r.)

Na Fort Tuszewo składał się schron piechoty i wartownie. Całość otoczona była wałem ziemnym.

Fort Dąb (1896-1907 r.)

Wzniesiony został celem uzupełnienia linii obrony pomiędzy Księżymi Górami a Kępą Forteczną. Składał się z betonowego schronu piechoty i wartowni, a całość wzmocniona została wałem ziemnym z fosą.

Umocnienia z okresu rozbudowy mobilizacyjnej (1914-1915 r.)

Rok przed rozpoczęciem I wojny światowej powstał plan wybudowania nowego pierścienia obrony o promieniu ok. 13 km, zaczynając od mostu na Wiśle. Zakładano wzniesienie dużych rozproszonych fortów, baterii pancernych i dzieł pomocniczych. Do wybuchu wojny przeprowadzono tylko roboty ziemne i utwardzanie dróg, a budowę dzieł fortecznych zrealizowano w trakcie działań wojennych. W latach 1914-1915 utworzono pierścień o promieniu od 5 do 11 km obejmujący prawy i lewy brzeg Wisły, z betonowymi schronami piechoty i obiektami pomocniczymi. Łącznie powstało około 50 dzieł.

6.2.4.3. Umocnienia z okresu II Rzeczypospolitej

Prace realizowano w 1939 r. wzdłuż linii rzeki Osy, na odcinku pomiędzy wsiami Parski i Kłódka. W ich efekcie wzniesiono około 11 schronów bojowych o konstrukcji żelbetowej.

6.2.4.4. Umocnienia z okresu II wojny światowej

W drugiej połowie 1944 r. wojska niemieckie przystąpiły do wzmacniania zdolności obronnej miasta tworząc pas umocnień od wsi Rządź poprzez jezioro Rudnik, Księżę Góry, linię rzeki Osy do Wisły. Trzon tego typu umocnień stanowiły liczne gniazda broni maszynowej, transzeje, rowy przeciwpancerne i łącznikowe, pola minowe i inne. Wśród wprowadzonych dzieł obronnych dominowały schrony typu Tobruk. Uzupełnieniem były schrony bierne piechoty oraz schrony magazynowe.

6.2.4.5. Budynki wojskowe – zespoły, inne

Komendantura - ul. Bema (1893-95 r.); Areszt, sala sądowa - ul. Bema (1893-95 r.); Urząd Fortyfikacji - ul. Kwiatowa (1898 r.); Pralnia Garnizonowa - ul. Bema (1896-97r.); Lazaret Garnizonowy nr II (1892-95 r.) - ul. Legionów; Stare Koszary Artylerii (1883-85) - ul. Legionów; Nowe Koszary Artylerii (1890-98) - ul. Legionów; Koszary Pułku Piechoty (1890-97 r.) - ul. Legionów; Koszary Pułku Piechoty (1895-97 r.) - ul. Hallera; Koszary Pułku Kawalerii (1905-11 r.) - ul. Hallera; Koszary Batalionu Saperów (1905-09) - ul. Saperów; Koszary Batalionu Saperów (1912-14 r.) - ul. Chelmińska; Koszary Lotnicze (1912-14 r.) - ul. Parkowa; Ko-szary Kompani Karabinów Maszynowych (1913-14 r.) - ul. Karabinierów; Koszary Batalionu Pionierów (1913 -16 r.) - ul. Jagiellończyka; Koszary Pułku Piechoty (1913-15 r.) - ul. Chelmińska; Magazyny Urzędu Prowiantowego (1891-93 r.) - ul. Grunwaldzka; Wielki Plac Ćwiczeń ze strzelnicą - ul. Hallera; Mały Plac Ćwiczeń ze strzelnicą - ul. Legionów.

W otoczeniu wyżej wymienionych obiektów występowały założenia zieleni, o kompozycji ukształtowanej wraz z budową i przebudową poszczególnych obiektów.

6.2.5. Cmentarze

6.2.5.1 Cmentarze czynne

Katolicki, obecnie centralny - ul. Cmentarna 3

Największa i najstarsza nekropolia Grudziądza założona została w 1779 r. Teren jest ogrodzony stalową siatką na betonowych słupach. W części zachodniej ponad 100 letni zróżnicowany drzewostan i kilkanaście nagrobków z początku XX wieku. Zachowany jest układ alejowo-kwaterowy. W latach 1939-1945 był miejscem pochówku pomordowanej w tym okresie ludność i polskich żołnierzy. W kwaterze nr 1 znajduje się zbiorowa mogiła żołnierzy polskich z września 1939 r., a na wschód kolejna, również żołnierzy z września 1939 r. Łącznie w obu spoczywa ok. 260 żołnierzy. Obok niej zbiorowa mogiła z prochami pomordowanych na Księżych Górach w 1939 r. mieszkańców, a przeniesionych tu w latach 1945-1946. Na cmentarzu jest pochowanych również wielu znanych działaczy narodowych i niepodległościowych oraz osoby zasłużone dla miasta.

Ewangelicki – ul. Cmentarna 3a

Cmentarz ewangelicki został założony w końcu XVIII wieku i do 1945 r. pełnił swoje funkcje. Obecnie stopniowo obejmowany jest przez pochówki komunalne. Po dawnym cmentarzu pozostała kostnica, dom grabarza i portal bramy głównej z początku XX wieku. Na jego terenie okazały starodrzew, ponad 100 letni. Teren ogrodzony stalową siatką.

Katolicki w Wielkim Tarpnie – ul. Waryńskiego u zbiegu z Lipową

Cmentarz powstał razem z niezachowanym obecnie kościołem p.w. św. Krzyża w 1620 r. Teren ogrodzony, z nielicznym drzewostanem. Na cmentarzu znajdują się nagrobki z końca XIX i początku XX wieku, a także pochówki żołnierzy polskich z 1939 r.

6.2.5.2. Cmentarze nieczynne

Ewangelicki – mennonicki – ul. Dębowa (nieczynny)

W połowie XIX wieku na terenie dawnej wsi Owczarki został założony cmentarz. Zachował w swoich granicach swój pierwotny układ przestrzenny wraz z relikdami nagrobków i ponad 100 letnim starodrzewem.

Ewangelicki – ul. Grunwaldzka 23 (nieczynny)

Założony przed 1875 r. dla mieszkańców dawnej kolonii Fijewo w 1 połowie XIX wieku. Pod koniec XIX wieku i na początku XX wieku przeznaczony był dla tzw. Północnej Gminy Ewangelickiej, tj. dla mieszkańców ul. Fortecznej, Nadgórznej i Legionów. Ostatnie pochówki miały miejsce w 1945 r. Teren jest ogrodzony, ze starodrzewem i zachowaną grupą nagrobków z metalowymi ogrodzeniami. W sąsiedztwie cmentarza od południa zlokalizowana jest dawna kaplica cmentarna i dom grabarza.

Ewangelicki – ul. Kossaka (nieczynny)

Cmentarz założony w końcu XVIII wieku na terenie dawnej wsi Rudnik, obecnie po północnej stronie ul. Kossaka. Po 1945 r. został zamknięty dla dalszych pochówków. Teren cmentarza o zachowanym układzie wraz z licznymi nagrobkami i ponad 100 letnim starodrzewem.

Katolicki – ul. Kosynierów Gdyńskich (nieczynny)

Cmentarz został założony na gruntach klasztornych OO. Reformatorów ok. połowy XVIII wieku. W 1801 r. przejęty został przez gminę katolicką, a zamknięty pod koniec XIX wieku. W 1926 r. na jego części urządzono mały ogród jordanowski - obecnie plac zabaw. Do dnia dzisiejszego zachował się ponad 150 letni starodrzew. Pod jego powierzchnią murowane krypty grobowe.

Ewangelicki – ul. Liliowa (nieczynny)

Cmentarz wytyczony i założony został w 2 połowie XIX wieku na terenie dawnej wsi Wielkie Tarpno, a na początku XX wieku zamknięty. Jego obszar zawiera nieliczne uszkodzone nagrobki i zróżnicowany ponad 130 letni starodrzew.

Ewangelicki – ul. Lipowa (nieczynny)

Cmentarz założony został w połowie XIX wieku i zlokalizowany na północ od dawnego majątku Tarpno. Teren mocno zadrzewiony o nieczytelnym układzie, z licznymi zdewastowanymi nagrobkami. Od ul. Lipowej w jego kierunku prowadzi utwardzona brukiem droga z ponad 100 letnią aleją lipową.

Górny cmentarz garnizonowy - ul. 18 Pułku Ułanów Pomorskich, zwany również Górnym Fortecznym (nieczynny)

Cmentarz został założony w 1 połowie XIX wieku. W pierwszym okresie grzebano tam żołnierzy z garnizonu wyznania ewangelickiego i katolickiego, a w czasie I wojny światowej żołnierzy niemieckich zmarłych w szpitalach grudziądzkich.

W latach 1920-1921 był miejscem pochówku żołnierzy polskich z wojny polsko-bolszewickiej, których kwatery znajdują się w północnej części. Po utworzeniu Parafii Wojskowej grzebano tu również zmarłych z rodzin żołnierskich. W 1945 r. we wschodniej części cmentarza w zbiorowej mogile pochowano żołnierzy niemieckich. Na terenie cmentarza zachowany jest cenny i zróżnicowany ponad stuletni drzewostan. Teren jest ogrodzony siatką stalową. Cmentarz zamknięty dla pochówków po 1945 r.

Cmentarz wojenny garnizonowy i parafii wojskowej, wielowyznaniowy - ul. 18 Pułku Ułanów Pomorskich (nieczynny)

Cmentarz powstał w 1923 r. W okresie międzywojennym XX wieku był miejscem spoczynku żołnierzy garnizonu wyznania prawosławnego i katolickiego. Z tego okresu zachowały się rzędy jednakowych nagrobków oznaczonych krzyżami i emaliowanymi tabliczkami. Część z nich została zniszczona w czasie walk w 1945 r. W latach II wojny światowej w masowych grobach złożono ciała jeńców alianckich z obozów i miejscowego więzienia. Na wspólnej mogile, we wschodniej części cmentarza znajduje się nagrobek z odpowiednią inskrypcją. W północnej części, w osobnej kwaterze złożono 754 żołnierzy radzieckich poległych w walkach o Grudziądz w 1945 r., a w południowej części znajduje się masowy grób żołnierzy niemieckich, także z tego okresu. Teren jest ogrodzony i zadrzewiony o zachowanym układzie przestrzennym.

Ewangelicki – ul. Skowronkowa (nieczynny)

Obszar cmentarza wytyczony i założony w połowie XIX wieku na terenie d. wsi Pastwisko. Teren o czytelnym układzie z nielicznymi nagrobkami i skromnym zadrzewieniem – ponad 100 letnim.

Ewangelicki – ul. Sowińskiego (nieczynny)

Założony na terenie Tarpna około połowy XIX wieku. Ostatnie pochówki w latach 40-tych XX wieku. Do 1945 r. na jego terenie istniała kaplica. Zachowały się ślady po miejscach grobowych, a obszar zarośnięty jest krzewami.

Ewangelicki – Waryńskiego 88/90 (nieczynny)

Cmentarz funkcjonujący od 2 połowy XIX wieku do lat 40-tych XX wieku – miejsce pochówków mieszkańców wsi Tuszewo. W 1941 r. jego obszar wynosił ok. 2 000 m². Na jego terenie nieliczne uszkodzone nagrobki.

6.2.5.3. Cmentarze nieistniejące

Żydowski kirkut – ul. Cmentarna (nieistniejący)

Kirkut założony został na początku XIX wieku i usytuowany w części północno-wschodniej obecnego cmentarza komunalnego, od strony ul. Parkowej. Zlikwidowany przez hitlerowców w latach 1939-1940, a macewy wykorzystano do umocnienia stoków Wisły oraz na różnych terenach koszar i cytadeli.

Dwa cmentarze „choleryczne”:

„Górny” – ul. Gąsiorowskiego (nieistniejący), zlokalizowany na południowym krańcu osiedla Rządź, drugi „Dolny” (nieczynny) - ul. Macieja Rataja.

Oba cmentarze założone w połowie XIX wieku. Obecnie obszar po nich jest niezabudowany. Teren „Dolnego” jest zdewastowany i nieczytelny. W pobliżu pozostałości fortyfikacji połowych z 1944-1945 r. zachowały się nieliczne ślady po nagrobkach.

Katolicki – ul. Jagiellończyka (nieistniejący)

Cmentarz został zlokalizowany na stoku nadwiślańskim w połowie XIX wieku dla Zakładu Karnego. Na jego obszar od ul. Nadgórnej prowadziła droga obsadzona drzewami. Cały teren, wg zachowanej kartografii z końca XIX wieku, podzielony był na 4 kwatery i wynosił ok. 9 500 m². Obecnie nie zachowały się po nim jakiegokolwiek ślady.

Ewangelicki - ul. Kalinkowa (nieistniejący)

Cmentarz powstał w 2 połowie XIX wieku i był lokalną nekropolią dla mieszkańców z ulic: Brzeźnej, Chełmińskiej, Chopina, Kalinkowej i Narutowicza. Po ekshumacji został zlikwidowany w 1978 r. Jego

powierzchnia w 1897 r. wynosiła ok. 8 100 m². Na tym terenie zlokalizowane są dwa mieszkalne wieżowce. Aktualnie brak śladów cmentarza.

Ewangelicki – ul. Malczewskiego (nieistniejący)

Cmentarz został założony w połowie XIX wieku na terenie obecnej dzielnicy Mniszek, a zlikwidowany po 1945 r. Obecnie jego obszar pokrywa sosnowy las.

Żydowski kirkut – ul. Oliwska (nieistniejący)

Kirkut założony na przełomie XVIII/XIX wieku w Tarniu dla gminy żydowskiej w Grudziądzu. Był miejscem pochówku tej grupy wyznaniowej zamieszkującej 39 miejscowości położonych na północ od miasta. Jako jeden z ważniejszych tego typu funkcjonował do 1939 r.

Obszar jest zlokalizowany na małym wzniesieniu przy dawnym cmentarzu ewangelickim w rejonie ul. Sowińskiego, z granicami wyznaczonymi nieuporządkowaną zielenią niską.

Żydowski kirkut – ul. Olsztyńska (nie istniejący)

Kirkut założony w połowie XIX wieku i użytkowany od 1914 r. Obszar nieogrodzony z barkiem nagrobków i zadrzewienia, jedynie niska nieuporządkowana zieleń wyznacza to miejsce.

Katolicki - ul. Rybacka (nieistniejący)

Cmentarz założony na początku XVII wieku w sąsiedztwie niezachowanego kościoła p.w. św. Jerzego, z przeznaczeniem na pochówki dla ubogich mieszkańców Grudziądza. Uległ likwidacji na początku XX wieku. Na jego terenie okazały starodrzew i czytelny układ alejowo - kwaterowy oraz boisko I Liceum Ogólnokształcącego.

Ewangelicki - Alei 23 Stycznia (nieistniejący)

Cmentarz zlokalizowany w rejonie ob. Alei 23 Stycznia założony został w 1661 r. i był największą nekropolią (pow. ok. 20 000 m²) na terenie Grudziądza. W 1915 r. został zamknięty. Na jego terenie miejsce spoczynku znalazło szereg wybitnych, zasłużonych dla miasta postaci (m.in. teolodzy ewangelicy: Johann Herbinus (Jan Kapusta 1626 - 1679), Johann Gottlieb Grabovius (Jan Bogumił Grabowski zm. w 1783 r.) czy znany artysta malarz Gustaw Breuning (1835 - 1892)). Na początku 1945 r., w końcowych dniach II wojny światowej, cmentarz uległ poważnemu zniszczeniu, a w latach 1956-1958 został zamieniony na park. W 1965 r. na jego terenie wzniesiono budynek szkolny (ob. Gimnazjum nr 6), a w części południowej rozebrano nieliczne nagrobki. Dobrze zachowanym świadectwem funkcji tego obszaru jest odnowiona neogotycka kaplica z 1890 r. i ponad 100 letni zróżnicowany starodrzew.

Ewangelicki – ul. Jackowskiego (nieistniejący)

Cmentarz został założony w połowie XVIII wieku, a zlikwidowany około 1914 r. Aktualnie na jego terenie znajduje się osiedle domów jednorodzinnych.

Wojskowy tzw. "francuski"- ul. Zawiszy Czarnego (nieistniejący)

Cmentarz został założony w 1864 r., a zlikwidowany w 1976 r. Był miejscem pochówków jeńców wojennych różnych narodowości, zmarłych podczas wojen w 1864 r., 1866 r., 1870-1871 oraz I wojny światowej. Obszar dawnego cmentarza zaakcentowany jest fragmentem szpaleru drzew wzdłuż zachodniej granicy.

6.2.6. Historyczna zieleń miejska

6.2.6.1. Parki

Park Miejski – ul. Hallera (wpis do rejestru zabytków).

Początek prac przy tworzeniu parku przypada na rok 1866. W południowej części miasta, obszar pomiędzy obecną ul. Hallera a ul. Parkową (wówczas las o pow. ok. 39 ha), poddany został kilkuletniej przebudowie kompozycji przestrzennej. Ostatecznie prace zakończono w 1898 r., a park otrzymał układ krajobrazowy. Natomiast w 1879 r., w jego północno-wschodniej części przy ul. Parkowej, rozpoczęto zakładanie Ogrodu Botanicznego. W 1907 r. został on udostępniony mieszkańcom Grudziądza. W 1914 r. od strony ul. Hallera została założona duża kompozycja kwiatowa – Rosarium, będąca w okresie międzywojennym ozdobą Grudziądza, rozslawiając je jako miasto róż i kwiatów. Po zniszczeniach wojennych z początku 1945 r. Rosarium nie zostało odtworzone.

W części południowej parku, w latach międzywojennych XX wieku, funkcjonowały 3 korty tenisowe i boisko. Obecnie teren pomiędzy ul. Cmentarną, a ul. Hallera utrzymał rekreacyjno-sportowy charakter.

Przestrzeń parkowa charakteryzuje się nieregularną siecią alejek, zaakcentowaną stawem i wiekowym, zróżnicowanym drzewostanem (w większości drzewa liściaste, klasyfikujące się jako pomniki przyrody). Park reprezentuje też jedno z najstarszych założeń tego typu na terenie województwa kujawsko-pomorskiego. Cennym drzewostanem jest aleja dębowa w układzie liniowym, zlokalizowana w sąsiedztwie Leśniczówki.

Park Miejski – Góra Zamkowa

W latach 1834-1839 na Górze Zamkowej założony został Park Miejski obejmujący teren wokół ruin zamkowych i Wieży Klimek. Wykonano wówczas liczne nasadzenia drzewami i krzewami, wytyczając alejki i ustawiając ławki. W 1876 r. wzniesienie zamkowe wzmocniono murami oporowymi i zaaranżowano tarasy widokowe. Na początku marca 1945 r. istniejąca wieża zamkowa została wysadzona w powietrze przez żołnierzy niemieckich. Na początku XX wieku wykonano nowe podejścia (od doliny Wisły i od ul. Podgórznej), wzmocniono tarasy oraz zainstalowano ławki i oświetlenie. Obszar najstarszego Parku Miejskiego posiada cenny starodrzew (ponad 100-letni), a całość założenia reprezentuje ważny przykład XIX-wiecznego dzieła sztuki ogrodowej o cennych walorach krajobrazowych.

Park Leśny

Obszar o charakterze leśnym (dominuje drzewostan liściasty) stanowi południową część Parku Miejskiego od Alei Żwirki do ul. Nauczycielskiej (o powierzchni 34,6 ha). Teren o naturalnym, zróżnicowanym drzewostanie. Przy ul. Żwirki zlokalizowany jest schron amunicji, a w głębi bateria półpancerna Leśny Dwór.

6.2.6.2. Ogrody

Ogród Botaniczny – ul. Bema

Został założony przy wsparciu Towarzystwa Upiększania Miasta Grudziądza w 1935 r. i zajął powierzchnię 0,51 ha pomiędzy ul. Bema i ul. Armii Krajowej nad Kanałem Trynka. Wokół centralnie usytuowanego basenu założono wówczas ogród dendrologiczny z cennymi drzewami i krzewami. Całość ogrodu posiadała bogaty gatunkowo kwiatostan.

W 2008 r. po podjętej decyzji przez władze miejskie o rewitalizacji Ogrodu Botanicznego i wykonaniu określonych prac (m.in. liczne nowe nasadzenia drzew i krzewów) ponownie został on udostępniony mieszkańcom Grudziądza i turystom.

Ozdobny ogród – przed frontonem Teatru Miejskiego – ul. Focha

Ogród powstał na terenie należącym w 1840 r. do Bractwa Kurkowego „Victoria” i stanowił wypełnienie przestrzeni przed siedzibą bractwa. Obecnie zachował się czytelny układ przestrzenny z rzadkim starodrzewem.

Ozdobny ogród przy kinie Tivoli – ul. Legionów 21

Ogród założony w 1 połowie XIX wieku przy ówczesnej sali koncertowo-tanecznej. Z okresu dawnej świetności zachowały się wiekowe kasztanowce.

6.2.6.3 Planty, promenady

Planty – promenada spacerowa nad Kanałem Trynka

Założone na I poł. XX wieku o długości ok. 2 km i powierzchni 6,36 ha z wykorzystaniem istniejącego drzewostanu uzupełnionego w końcu XX wieku. Promenada charakteryzuje się zróżnicowanym liściastym drzewostanem.

Promenada spacerowa przy murach miejskich (wzdłuż Alei 23 Stycznia)

Została oddana do użytku w 1907 r. dzięki inicjatywie Towarzystwa Upiększania Miasta. Początkowa pod nazwą „Promenada Królowej Ludwiki”. Obecnie uporządkowany ciąg spacerowy z ekspozycją murów obronnych miasta przechodzący pod ul. Klasztorną na skwer w rejon nadbrzeża Wisły, którego głównym akcentem jest fontanna ze spiżową postacią flisaka.

6.2.6.4. Pozostałe

- park przyszpitalny przy ul. Legionów,
- teren zieleni dawnej rzeźni miejskiej przy ul. G. Narutowicza.

6.2.6.5. Zieleń i folwarki

- park dworski majątku Owczarki przy ul. Jaśminowej,
- park dworski majątku Rządź przy ul. Droga Mazowiecka,

- teren zespołu podworskiego Tarpno przy ul. Lipowej,
- park przemysłowy, z relikami dawnego parku dworskiego majątku Kuntersztyn przy ul. Kochanowskiego,
- zieleń przy dawnym zajeździe przy ul. Szosa Toruńska,
- zieleń parkowo-leśna dawnego majątku Czerwony Dwór przy ul. Nad Torem.

6.2.7. Folwarki, założenia dworsko-parkowe

6.2.7.1. Owczarki

Zabudowa i teren dawnego zespołu podworskiego Owczarki składa się z willi i towarzyszących jej historycznych zabudowań oraz założenia parkowego typu krajobrazowego. Zlokalizowane są przy ul. Jaśminowej, usytuowane na północno-wschodnim nabrzeżu jeziora Tarpno. Założenie parkowe przylegające od północy do kanału Trynka, od zachodu do jeziora Tarpno posiada bogaty system wodny, na który składają się malownicze stawy. Na jego terenie występuje bogaty różnogatunkowy drzewostan (dęby, jesiony, lipy, kasztanowce, klony, świerki, robinie, olchy, wierzby itd.) z okazami w wieku ponad 100 lat.

6.2.7.2. Wielkie Tarpno

Obszar zespołu dworsko-parkowego Wielkie Tarpno, prezentuje stan z połowy XIX w., ukształtowany na kanwie wcześniejszego założenia. Składa się z: dawnego dworu z połowy XIX w. o skromnych cechach klasycystycznych, z oficyny dworskiej z 2 połowy XIX w., stodoły murowanej z końca XIX w. oraz z założenia parkowego typu krajobrazowego z okazałym różnogatunkowym drzewostanem (dęby, lipy, kasztanowce, wiązy, brzozy, jesiony, olchy itd.) z okazami w wieku ponad 200 lat (dęby). Przez teren założenia przepływa Kanał Trynka. Do historycznego zespołu przynależą także zabudowania mieszkalne (dawne czworaki), rozlokowane po zachodniej stronie ul. Lipowej.

6.2.7.3. Rządź

Zespół dworsko-parkowy położony jest na wschodnim brzegu jeziora Rządźkiego. Z dawnego zespołu zachowały się: park o układzie krajobrazowym z połowy XIX w. z okazałym drzewostanem (najstarsze drzewa - dęby o rozmiarach pomników przyrody - są w wieku około 250 lat); zabudowania dawnego majątku z 2 poł. XIX w., murowany budynek mieszkalny z pocz. XIX W., relikty murowanego ogrodzenia oraz kamienno-ceglany mostek nad strumieniem z 1844 r.

Nie zachowały się do naszych czasów budynki dworu i istniejącej tu niegdyś gorzelnii oraz browaru.

W pocz. XV w. istniał tu folwark komturstwa grudziądzkiego, w czasach polskich (1570 do 1772) stanowiący własność królewską w starostwie grudziądzkim. Od 1736 r. majątek wydawano w dziedziczną dzierżawę. Po roku 1945 utworzono tu Państwowe Gospodarstwo Rolne.

6.2.8. Kanały, ciek wodne i inne

Rów Hermana

Rów został przekonany w 1386 r. na eksploatację źródeł w Węgrowie (sztuczny ciek o długości 7,9 km i o powierzchni zlewni 33 km² wraz z systemem kanałów odwadniających). Przez 136 lat był głównym ujęciem wody pitnej dla mieszkańców Grudziądza. Do czasów jego uruchomienia woda czerpana była z Potoku Młyńskiego, którego nurt naturalnie odprowadzał nadmiar wód z nieistniejącego obecnie jeziora Tuszewskiego (wyschło w 1415 r.). Rów Hermana zasilał stopniowo zmniejszające się zasoby wodne Potoku Młyńskiego i do 1522 r. zasadniczo przejął funkcję głównego ciek dostarczającego wodę na potrzeby Grudziądza. Rów wraz z systemem melioracyjnym, istotnie przyczynił się do osuszania podmokłych terenów podmiejskich.

Obecnie w większości odkryty. Najdłuższy fragment prowadzi od ul. Zawilej, z obszaru Tuszewo Południowe i dalej wzdłuż ul. Droga Łąkowa w zachodni rejon dworca kolejowego. Następny od zbiegu ul. Dworcowej z ul. A. Rapackiego do zbiegu z ul. Czarna Droga. Przebieg odkrytego odcinka wzdłuż ul. A. Rapackiego akcentuje ciąg starodrzewia (w większości kasztanowce). Następnie koryto kieruje się w kierunku południowo-zachodnim (w rejon Centrum Kultury Teatr) i dalej w stronę zachodnią, z ujściem do basenu portowego przy Wiśle (równoległe do ul. Maślankowskiego). W rejonie ujścia Rowu Hermana do Wisły w 1867 r. został wybudowany rzeczny port, a w 1905 r. oddano do użytku stację pomp.

Kanał Trynka

Na początku XVI w., w związku z wyczerpywaniem się źródeł wągrowieckich zasilających Rów Hermana miasto otrzymało zgodę od króla Zygmunta Augusta (1522 r.) na budowę Kanału Trynka o długości ponad 10 km i szerokości 5,8. Poprzez spiętrzenie wód rzeki Osy jazem, woda dochodziła korytem wzdłuż dawnego Potoku Młyńskiego łącząc się z nim po wschodniej stronie miasta. W 1764 r. przy tzw. Młynie Nadolnym tj. przy ujściu do Wisły wybudowano służące spiętrzającą wody Kanał Trynka. Do końca XIX wieku kanał

zapewniał miastu odpowiednią ilość wody pitnej oraz dla celów gospodarczych. Od 1899 r. po uruchomieniu wodociągów miejskich woda z kanału wykorzystywana była tylko do celów przemysłowych.

Zieleń - po rozbudowie miasta w XX wieku ten sztuczny ciek wodny znalazł się w obrębie Śródmieścia, a rosnące wzdłuż brzegu drzewa o charakterze pomników przyrody przyczyniły się do założenia jednej z ciekawszych promenad spacerowych i ogrodu.

W 1984 r. końcowy odcinek Kanału Trynka od zbiegu ul. M. Curie-Skłodowskiej z ul. PCK i z ul. Małomłyńską do ujścia do Wisły został skanalizowany.

6.2.9. Historyczna sieć kolejowa

Budowę połączeń kolejowych rozpoczęto w 1876 r. Po wybudowaniu mostu kolejowo-drogowego (1878 r.) w połowie listopada 1878 r. Grudziądz otrzymał połączenie z Laskowicami Pomorskimi i z terenami zachodnimi państwa pruskiego. W 1883 r. miasto otrzymało kolejne połączenia z Chełmżą i Toruniem, a później z Malborkiem.

W 1885 r. na południowo-wschodnim przedmieściu wzniesiono pierwszy drewniany dworzec kolejowy oraz powstawały kolejne stacje:

- stacja kolejowa Owczarki w 1883 r., pomiędzy ulicami: Paderewskiego, a Dębową i Jaworową,
- stacja kolejowa Grudziądz Główny, pomiędzy ulicami Dworcową i Droga Łąkową, z zachowanym historycznym układem grudziądzkiego węzła kolejowego wraz z obiektami: historyczną parowozownią, wieżą ciśnieni i z zachowanym obecnie układem peronów i rozjazdów,
- stacja kolejowa Grudziądz-Mniszek, ul. Szosa Toruńska i Droga Metalowców, z zachowaną historyczną zabudową stacji z 1883 r. (linia kolejowa Grudziądz-Toruń). Do dnia dzisiejszego zachował się dawny układ torowisk, rozjazdów i innych urządzeń, związanych z transportem kolejowym.

6.3. Zabytki ruchome

W rejestrze zabytków ruchomych województwa kujawsko-pomorskiego z obszaru miasta Grudziądza znajdują się zabytki sakralne w tym: 1. polichromia, 28 obrazów, 43 rzeźby i 37 wyrobów rzemiosła artystycznego. Obiekty te wchodzi w skład 2. zespołów zabytków stanowiących wyposażenie świątyń, przy czym pierwszy z Bazyliki Mniejszej jest zróżnicowany pod względem stylistycznym, zaś drugi z kościoła pojezuickiego wyróżnia się jednorodnością formalną i czasem powstania. Oprócz tego występuje zespół ośmiu rzeźb stanowiących wystrój fasady Pałacu Opatki i jedna rzeźba nagrobkowa. Pod względem czasu powstania i stylu dominują zabytki barokowe i regencyjne pochodzące z XVII i XVIII wieku. Skromnie reprezentowane są dzieła z pozostałych okresów, w tym jest kilka średniowiecznych i renesansowych oraz jedno z pierwszej ćwierci XX wieku. Jednym z najcenniejszych obiektów jest obraz „Św. Anna Samotrzeć” z początku XVII wieku wiązany z warsztatem Hermanna Hana, a znajdujący się w Bazylice Mniejszej. Dużą wartość posiada wystrój kościoła pojezuickiego z lat 1715-1740 autorstwa rzeźbiarza Józefa Antoniego Krausego i malarza Ignacego Steinera.

6.4. Zabytki archeologiczne

W obecnych granicach administracyjnych miasta Grudziądza znajduje się szereg stref „W” - ochrony archeologicznej, których bieżącą ewidencję stanowisk archeologicznych prowadzi Kujawsko-Pomorski Wojewódzki Konserwator Zabytków w Toruniu. Aktualnie na terenie miasta wyodrębniono strefy ochrony „W” i „OW”, ze znacznie większą ilością stanowisk w ramach danych stref.

W obrębie średniowiecznego miasta lokacyjnego oraz na Górze Zamkowej (2007-2009 r.) realizowane były systematyczne badania archeologiczne. Prace na terenie Starego Miasta potwierdziły ślady intensywnego średniowiecznego i nowożytnego osadnictwa. Ciekawy materiał pochodzi z obszaru historycznych przedmieść, a szczególnie z terenu zawartego pomiędzy następującymi ulicami: Podgórną, Solną, i ul. Wybickiego oraz z okolic ul. Piłsudskiego, a także z rejonu na południe od Rowu Hermana (ograniczonego od zachodu ul. Rybacką, a od wschodu ul. Toruńską), gdzie ujawnione zostały liczne nawarstwienia datowane na późne średniowiecze i czasy nowożytne.

Obecnie intensywnie zabudowywane obrzeża miasta wykazały istnienie śladów działalności człowieka sprzed kilkuset lat do kilku tysięcy. Przykładowo w XIX wieku, na terenie obecnej dzielnicy Rządź odkryto rozległe cmentarzysko ciałopalne i osadę z późnego latenu i wpływów rzymskich (II-I wieku p.n.e.). Badania przeprowadzone w latach 70-tych i 80-tych XX wieku w okolicy Mniszka i Białego Boru zaowocowały odkryciem śladów osadnictwa mezolitycznego, neolitycznego oraz osadnictwa z okresu wczesnobrązowego.

Natomiast przeprowadzone prace archeologiczne w końcu XX wieku, a poprzedzające budowę trasy średnicowej w Grudziądzu przyniosły odkrycia kilku stanowisk archeologicznych w pobliżu ul. Drogi

Granicznej i na terenie dzielnicy Rządź i Wielkiego Tarpna, gdzie ujawniono dwie osady neolityczne z epoki brązu i żelaza.

Odkryte zostały także ślady osadnictwa wczesnośredniowiecznego, datowanego na 2 połowę X wieku i na przełom X/XI wieku. Ponadto realizowane były badania ratownicze na stanowisku usytuowanym pomiędzy Rowem Hermana, a ul. Droga Graniczną (Wielkie Tarpno). Ustalenia z 1982 r. określiły to miejsce jako osadę wczesnośredniowieczną z połowy X do XIII wieku. Późniejsze wyniki badań z 1997 r. i 2001 r. wskazały na istnienie znacznie starszego, wieloetapowego zasiedlenia tego terenu zaczynając od młodszej epoki kamienia, neolitu i ludności kultury ceramiki wstęgowej rytej (4000 l. p.n.e.), poprzez okres od IV do II wieku p.n.e. związany z ludnością kultury pomorskiej, okresem lateńskim i wpływami rzymskimi (przed naszą erą i początki n.e.). Analiza badań wykazała różne etapy zasiedlenia na tym obszarze również związane ze wczesnym średniowieczem (VII/VIII wiek) i z okresem od 2 połowy X wieku do 4 ćwierci XI wieku i z XII wieku. Na terenie miasta Grudziądza zlokalizowano ślady około 35 osad (w tym wielokulturowe), 2 cmentarzyska i 2 obozowiska, które pochodzą one z różnych okresów dziejowych tj. od neolitu po późne średniowiecze.

Na obszarze Starego Miasta badania archeologiczne, które przeprowadzone były w 2004 r. i realizowane na zapleczu kamienicy przy ul. Rynek 9 umożliwiły datowanie wydobytego, licznego rozdrobnionego materiału ceramicznego (w tym: miski, talerze i szkło), na przełom XVI/XVII wieku oraz na 1 połowę lub połowę XVII wieku. W 2010 r. podczas wymiany sieci wodociągowej i gazowej na terenie Starego Miasta w rejonie ul. Pańskiej archeolodzy odkryli fragment średniowiecznej ulicy. Na głębokości 1,4 m poniżej obecnego poziomu jezdnii odkopany został element drewnianego traktu, którego wiek określono powyżej 500 lat.

W 2007 r. przystąpiono do przeprowadzenia badań archeologicznych w bezpośrednim sąsiedztwie wieży Klimek w obrębie dawnego Zamku Krzyżackiego. W 2008 r. wykop został rozszerzony o teren skrzydła południowego i wschodniego zamku. W roku następnym prace były kontynuowane, a zakończono je we wrześniu 2009 r. W trakcie ich trwania odsłonięto wschodnią część skrzydła południowego z relikami kaplicy zamkowej, kanałem deszczowy odprowadzający wodę z dziedzińca oraz piwnicę. W tej części zamku natrafiono na pozostałości śladów osadnictwa wczesnośredniowiecznego poprzedzającego budowę zamku tj. dobrze zachowane ślady chaty z paleniskiem datowane na połowę XI wieku. W dniu 26 lutego 2010 r. odkryte relikty zamku zostały wpisane do rejestru zabytków decyzją Kujawsko-Pomorskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków.

Pod koniec września 2010 r. Instytut Archeologii UMK przedłożył dokumentację pn. „Opracowanie wyników badań archeologiczno - architektonicznych na Górze Zamkowej w Grudziądzu, stanowisko 1” zawierające interdyscyplinarne opracowania w zakresie: budowy geologicznej wzgórza zamkowego, analizy układu przestrzennego zamku na podstawie źródeł pisanych, stratygrafii kulturowej Góry Zamkowej, analizę odkryć młodszego okresu przed rzymskiego i okresu wpływów rzymskich, analizę śladów osadnictwa ludności kultury łużyckiej na Górze Zamkowej, analizę wczesnośredniowiecznej ceramiki naczyniowej odkrytej na wzgórzu, analizę późnośredniowiecznej i nowożytniej ceramiki naczyniowej pochodzącej z badań, wyniki badań architektonicznych i analizę detalu architektonicznego byłego zamku. Obszerny materiał został opublikowany pn. „Zamek w Grudziądzu. Studia i materiały” w 2012 r.

Obecnie na terenie Grudziądza zlokalizowano 136 stanowisk archeologicznych. Szczegółowy wykaz u Kujawsko-Pomorskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Toruniu.

6.5. Zabytki w zbiorach muzealnych i innych

Muzeum im. ks. dr. Władysława Łęgi w Grudziądzu działa od 1884 roku i jest instytucją kultury, której organizatorem jest gmina-miasto Grudziądz. Muzeum mieści się w 7 obiektach obejmujących: Gmach Główny (ul. Wodna 3/5), Spichrze (ul. Spichrzowa 9, 11, 13, 15 i 17) i Pałac Opatek (ul. Klasztorna 4). Jest placówką wielotematyczną, o strukturze obejmującej siedem działów. Poszczególne działy prowadzą prace dokumentacyjne i naukowo-badawcze ze szczególnym uwzględnieniem Grudziądza, regionu grudziądzkiego oraz ziemi chełmińskiej i gromadzą eksponaty przede wszystkim kierując się z góry przyjętymi założeniami. W efekcie na zbiory muzeum składa się szereg tematycznych, otwartych kolekcji powiększanych, w miarę możliwości, o nowe nabytki. Ponadto rozwijana jest działalność edukacyjna, wystawiennicza i wydawnicza.

1. DZIAŁ ARCHEOLOGII – zabytki kultury materialnej obrazujące dzieje najstarszych społeczeństw od końca epoki kamiennej do średniowiecza włącznie, pozyskiwanych zwłaszcza w wyniku prac badawczych, m.in. bogaty zbiór ceramiki z epoki neolitu, materiałów z badań miejskich ośrodków w Grudziądzu i Radzynie Chełmińskim.

2. DZIAŁ ETNOGRAFII – wytwory kultury materialnej regionu Grudziądza i północnej części ziemi chełmińskiej, ziemi świeckiej, zabytki sztuki ludowej z ziemi chełmińskiej i zbiory huculskie.

3. DZIAŁ HISTORII Z GABINETEM NUMIZMATYCZNYM będącym w jego strukturze – dokumenty życia politycznego, gospodarczego i społecznego, materiały ikonograficzne i kartograficzne, niektóre obiekty kultury materialnej, broń biała i palna, umundurowanie, oporządzenie oraz uzbrojenie ochronne i paradne od średniowiecza po czasy współczesne z istotnym zbiorem pamiątek kawaleryjskich II RP, banknoty, monety polskie i obce od czasów starożytnych po współczesne oraz europejskie medale nowożytne i nowoczesne, oraz zabytki z zakresu falerystyki i sfragistyki. W zbiorach dominują zabytki związane z dziejami Grudziądza i jego mieszkańców (od lokacji po współczesność).

4. DZIAŁ SZTUKI – malarstwo, grafika rzeźba zwłaszcza autorów z obszaru Pomorza, rzemiosło artystyczne dawne i współczesne oraz cechowe ze szczególnym uwzględnieniem wyrobów z metalu, szkła oraz mebli.

Zbiór obrazów, grafik, rysunków od drugiej połowy XVII wieku do czasów obecnych tematycznie związanych z Grudziądem, a także zabytki sztuki dawnej pochodzące głównie z obszaru miasta jak np. barokowe rzeźby z kościoła poreformackiego p.w. Św. Krzyża.

Istotną część zbiorów stanowi kolekcja współczesnego malarstwa polskiego obejmująca m.in. dzieła T. Niesiołowskiego, St. Borysowskiego, K. Bereźnickiego, K. Śrankiewicza i wielu innych znaczących malarzy.

5. DZIAŁ DOKUMENTACJI Z BIBLIOTEKĄ – specjalistyczny księgozbiór tematycznie związany z zakresem działalności muzeum, dokumentacja działalności Muzeum.

6. DZIAŁ EDUKACJI I PROMOCJI – działalność popularyzatorska, upowszechnieniowa, dydaktyczna, reklamowa i promocyjna przedsięwzięć muzealnych, m.in. organizacja lekcji muzealnych, seansów filmowych, koncertów i prelekcji.

Wnioski: Muzeum prężnie wywiązuje się z zadań wynikających ze statutu, aktywnie wpisując się w ochronę zwłaszcza lokalnego dziedzictwa kulturowego. W ostatnich latach zbiory Muzeum powiększyły się głównie o przekazane w formie darów cenne kolekcje m.in.: akwarel Zbigniewa Szczepanka, prac malarskich i rysunkowych Sigmunda Lipinsky'ego pozyskiwanych od wnuczki artysty, pocztówek z ikonografią Beskidu Wschodniego. Ponadto Muzeum otrzymało też dar w postaci liczącej około 600 eksponatów kolekcji Aleksandra Kazimierza Wyrwińskiego, obejmującej militaria, falerystykę i malarstwo w przeważającej mierze związane z polską kawalerią epoki napoleońskiej, I Rzeczypospolitej a także XX wieku. Ponadto Muzeum realizuje projekty edukacyjne, wydawnicze i remontowe m.in. Projekt Grafika w Przestrzeni czy Katalog zbiorów huculskich.

6.6. Dziedzictwo niematerialne

Grudziądz jest miastem położonym na Pomorzu Nadwiślańskim, na prawym brzegu Wisły, w połowie drogi między portami północy i dużymi ośrodkami gospodarczymi jak np. Bydgoszcz, Toruń oraz na szlaku łączącym zachód Polski z Warmią i Mazurami. Z racji położenia miasto od zawsze odgrywało przez wieki niezwykle ważną rolę handlową, tędy biegł niegdyś szlak traktu bursztynowego. Był też ważnym miejscem handlu zbożem dla powiatów: grudziądzkiego, wąbrzeskiego i brodnickiego, o czym świadczy istniejący do dzisiaj kompleks zabytkowych spichrzy. Od średniowiecza miasto było też silnym ośrodkiem fortecym, a od końca XIX wieku i początku XX wieku, poprzez okres międzywojenny siedzibą jednego z największych garnizonów.

Równolegle kultywowano tutaj obyczaje, obrzędy i zwyczaje występujące tylko w tym regionie, stanowiące dzisiaj efekty dziedzictwa kultury niematerialnej Grudziądza.

Kultura niematerialna to rodzaj dziedzictwa przekazywanego z pokolenia na pokolenie, odtwarzanego przez wspólnoty w relacjach z ich środowiskiem, historią i np. stosunkiem do przyrody. To zwyczaje, przekazy ustne, wiedza i umiejętności, które są uznane za część własnego dziedzictwa przez wspólnotę, grupę a nawet jednostki. To wytwory i symboliczne treści zapisywane na różne sposoby przez społeczeństwa.

Dla społeczności dziedzictwo niematerialne jest źródłem poczucia tożsamości i ciągłości.

Obejmuje tradycje i przekazy ustne, w tym język jako narzędzie przekazu, spektakle i widowiska, zwyczaje, obyczaje i obchody świąteczne, wiedzę o wszechświecie i przyrodzie oraz związane z nią praktyki, tradycyjne rzemiosło jak i poszukiwania legend i obrzędów, opis tradycyjnych obchodów świąt, czy informacji związanych z zanikającymi zawodami.

Wielokulturowy, wielowyznaniowy i wielonarodowościowy charakter Grudziądza z wieków wcześniejszych, szczególnie z okresu zaborów i połowy XX wieku z czasem przeminął. Kultura niematerialna tamtej społeczności i z tamtego czasu jest już najczęściej nieczytelna dla zamieszkującej dzisiaj społeczności. W większości jej echa to elementy kultury materialnej zachowanej w przestrzeni miasta i jej relikty stanowiące świadectwo dawnych czasów i ducha epoki. Wartości kultury niematerialnej - dokonania lokalnej społeczności tworzone przez wieki - dokumentuje przede wszystkim miejscowe muzeum poprzez gromadzone w nim zbiory.

Świadectwem zróżnicowanej, wielonarodowościowej społeczności są też obco brzmiące nazwiska osób pochodzących lub zamieszkujących w Grudziądzu.

Istotną wagę mają też przeprowadzone na terenie Grudziądza liczne prace archeologiczne (starówka, mury miejskie, ruiny zamku), w trakcie których odkryto materialne relikty wzmagające niematerialną tradycję legendarnego często przekazu. Wśród niematerialnych wartości dawnych czasów pozostały także tradycyjne nazwy miejscowych ulic, pochodzące sprzed wieków (np. Szewska, Klasztorna, Portowa, Wodna, Spichrzowa, Grobłowa, Zamkowa).

W 1920 r. zakończył się okres pruski w dziejach miasta i zaczął się powolny proces odzyskiwania tożsamości narodowej po latach obecności dominującej wcześniej kultury niemieckiej w życiu miasta. W poważnym stopniu zniknęły z krajobrazu miasta społeczności, które budowały jego wizerunek w poprzednich wiekach (w tym niemieccy ewangelicy i Żydzi), a napływać zaczęła społeczność z Galicji, Wielkopolski i byłej Kongresówki.

Miejscem tworzenia nowej tożsamości miasta i budowania dziedzictwa kultury materialnej po 1920 r. były m.in. liczne wydarzenia kulturalne odbywające się początkowo w salach restauracyjnych miasta, potem auli Liceum Żeńskiego, a następnie w amfiteatrze Opery Leśnej i odbudowanej po pożarze w 1923 r. sali Teatru Miejskiego. Ruch sceniczny uzupełniały teatry amatorskie i kółka dramatyczne m.in. „Mewa” przy Lidze Morskiej. W garnizonie działał Teatr Żołnierski, potem Teatr Garnizonowy. Największą salą widowiskową miał Teatr Miejski, działały też trzy kina „Apollo”, „Orzeł” i „Gryf”.

W siedzibie Muzeum znalazły się ponadto powołane przez ks. Władysława Łęgę: Polskie Towarzystwo Krajoznawcze oraz Towarzystwo Fotograficzne „Słońce”, a także placówki artystyczne jak Pomorska Szkoła Sztuk Pięknych Wacława Szablewskiego.

Na terenie miasta działały też, kultywując dawne tradycje, stowarzyszenia, organizacje, bractwa, zrzeszenia i związki. Kurkowe Bractwo Strzeleckie w Grudziądzu powołano do życia krótko po powrocie Polski do Macierzy (21 lipca 1922 r.) nawiązywało ono do tradycji towarzystw strzeleckich sięgającej XV wieku. W 1920 r. bractwo przejęło budynek po niemieckim bractwie strzeleckim „Friedrich-Wilhelm Victoria-Schutzengilde”, a w 1926 r. wzniesiono budynek nowej hali na 40 stanowisk.

Powstało ogniwo Polskiego Czerwonego Krzyża (pierwsze na Pomorzu założone w 1918 r.), Towarzystwo „Czytelnia dla kobiet” (1908 r.), Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół”, chóry m.in.: „Lutnia”, „Moniuszko”, „Echo” i „Sygnał”. Przy parafiach istniały także zespoły i chóry śpiewacze. W 1924 r. powołano Towarzystwo Muzyczne będące podstawą do utworzenia w Grudziądzu szkoły muzycznej. Muzyczny klimat wzbogacały też liczne orkiestry bazujące na muzykach wojskowych w trzech orkiestrach pułkowych: 64 i 65 Pułku Piechoty i 18 Pułku Ułanów. Istniały również zespoły muzyczne, jak Zespół Mandolinistów Pomorskich „Grafia” oraz zespoły w szkołach oraz w fabrykach m.in. w: „Pe -Pe Ge” czy w fabryce „Herzfeld-Victorius”.

W siedzibie Muzeum w 1923 r. powołano Polskie Towarzystwo Krajoznawcze oraz bibliotekę Towarzystwa Czytelnia Ludowych (filie w Tarpnie i na Chełmińskim Przedmieściu) organizujące wykłady i odczyty mające wychować kolejne pokolenia w duchu narodowym.

Grudziądz był również jednym z najważniejszych ośrodków wydawniczych na Pomorzu, to tutaj wydawano m.in. takie tytuły prasowe jak „Strażnica Bałtycka”, „Od naszego morza”, „Tygodnik Parafialny”, „Rzemieślnik”, „Pomorski Przegląd Kupiecki”, „Strażak Pomorski”, „Nauczyciel Pomorski”. Bieżących informacji kulturalnych dostarczały pisma, jak: „Goniec Nadwiślański”, „Głos Pomorski”, „Gazeta Grudziądzka” i „Muzyk Wojskowy”.

Grudziądz w latach 20-tych XX wieku posiadał jeden z największych w Rzeczypospolitej garnizonów z bogatą i nowoczesną infrastrukturą z przełomu wieków odziedziczoną po zaborcach. Okres międzywojenny to też czasy intensywnego uprzemysłowienia miasta, to wówczas powstawały kolejne fabryki i zakłady przemysłowe, m.in. w 1924 r. powstały Polskie Zakłady Gumowe „Pe-Pe-Ge”, później Pomorska Fabryka Gazomierzy oraz Zakłady Ceramiczne. Zakłady te kumulowały skupiska proletariatu będące także ośrodkami silnego ruchu robotniczego.

Korzystne położenie Grudziądza na stoku skarpy nadwiślańskiej obfitującej w „dziką” wiklinę, korzenie jałowca, leszczynę sprzyjało rozwojowi tradycyjnego, chałupniczego plecionkarstwa i koszykarstwa. Zajmowali się nimi zarówno mieszkańcy Grudziądza, jak i okoliczni rybacy wiślani i piaskarze.

Po II wojnie światowej miasto w sferze materialnej (kultura, przemysł, nowe osiedla), jak i duchowej określiło w znacznym stopniu swój charakter i obraz. Przełom roku 1989 spowodował poszukiwanie i powrót do wartości świadczących o polskości miasta. Miejskowa społeczność kultywuje pamięć o polskości miasta - jego powrocie do Polski. Istotna jest też pamięć o ważnych wydarzeniach historycznych i wybitnych osobach związanych z Grudziądzem, wizytach polskich mężów stanu, o honorowych obywatelach Grudziądza, o Polakach walczących o niepodległość, o cmentarzach, gdzie pochowani są żołnierze polscy i cmentarzach z grobami żołnierzy pruskich czy radzieckich.

Obecnie społeczność miasta poprzez działania licznych stowarzyszeń, bractw i związków promuje historię miasta, życiorysy i dzieje zasłużonych dla polskości osób i rodów. W 2011 r. m.in. powołano do życia Bractwo Rycerskie Komturii Grudziądz kultywujące tradycję dawnego rycerstwa.

Najbardziej istotnym i charakterystycznym przejawem jest kultywowanie i popularyzowanie pamięci o stacjonującym tu garnizonie i tradycji wojskowej, szczególnie kawalerii.

W nawiązaniu do tradycji przedwojennej ułańskiej (Centrum Wyszkozenia Kawalerii i 18. Pułku Ułanów) od 1989 r. corocznie w Grudziądzu odbywają się Zjazdy Kawalerzystów. W 2013 r. odbył się już po raz 25. W 1991 r. utworzono Fundację na Rzecz Tradycji Jazdy Polskiej, której celem była organizacja i prowadzenie działalności muzealnej związanej z historią jazdy, organizowanie zjazdów i gromadzenie zbiorów. Corocznie organizowane są parady musztry, pokazy kawalerii i inscenizacje np. w 2011 r. zorganizowano spektakl pt. „Potyczki wrześniowe w 1939 r. z udziałem kawalerii...” W Pałacu Opatok ob. Muzeum utworzono z czasem Salę Tradycji Jazdy Polskiej ze stałą wystawą „Centrum Wyszkozenia Kawalerii w Grudziądzu” kolebki polskiej kawalerii. Fundacja zajmuje się też działalnością wydawniczą, wydano już 7 pozycji książkowych, m.in. monografię „Kawalerska Alma Mater 1920-1939”, czy 43 komunikaty o fundacji, a w Bibliotece Miejskiej utworzono Biblioteczkę Kawalerską, gdzie zgromadzono ponad 700 woluminów o tematyce kawalerskiej, a w sali Tradycji Jazdy Polskiej jest ponad 1300 obiektów dotyczących kawalerii grudziądzkiej.

Elementem kultury materialnej, gdzie kultywuje się i popularyzuje tradycję wojskową wśród społeczności lokalnej (i nie tylko), jest jeden z najlepiej zachowanych obiektów fortyfikacyjnych w kraju, monumentalna cytadela z końca XVIII wieku, pozostająca do dziś w rękach wojska, ale dostępna okresowo dla zwiedzających (tj. 3 maja i 11 listopada) oraz obsługiwana przez Wojskowe Stowarzyszenie Kulturalno-Edukacyjne „Rawelin”, współfinansowane przez Urząd Miejski.

W 2012 r. zapadła też decyzja o utworzeniu trasy rowerowej wzdłuż Wisły pt. „Wiślana Trasa Rowerowa”, biegnącej w rejon Góry Zamkowej i mającej na celu zainteresowanie walorami Grudziądza, jego historią oraz szczególnie cennymi i ciekawymi miejscami

Wskazania.

Wzmacnianie integracji wewnątrz społeczności lokalnej chroniącej tożsamość regionalną.

Utrwalanie i popularyzacja tradycji związanej z nieistniejącymi obiektami o ważnym znaczeniu dla historii i tożsamości Grudziądza.

Stosowanie bądź powrót do historycznych nazw dla ulic, placów i miejsc w mieście lub zmian, które promowałyby lokalną historię i tradycję.

Inicjowanie i wspieranie działań mających na celu nawiązanie do dawnych tradycji miasta, wskrzeszenie elementów tej tradycji i tożsamości miasta: udział w tworzeniu tematycznych szlaków, wystaw, konkursów i imprez o charakterze edukacyjnym, popularyzujących wiedzę o mieście i jego historii.

Ułatwienie dostępu do miejsc szczególnie ważnych dla kultury i historii miasta – niezbędne ułatwienia dla odwiedzających miasto turystów i gości poprzez szczegółowy i precyzyjny system oznakowań - tablic, bannerów i kierunkowskazów w mieście.

Utrzymanie, konserwacja i rewitalizacja szczególnie ważnych miejsc dla miasta (np. pomników).

Kultywowanie, dokumentowanie i upowszechnianie tradycji związanej z tymi obiektami – popularyzacja projektu Europejskiego Szlaku Gotyku Ceglanego, na którego trasie leży Grudziądz.

Utrwalenie w pamięci mieszkańców istotnych wydarzeń historycznych czy postaci związanych z regionem poprzez działalność wydawniczą, prowadzenie lekcji muzealnych na temat historii miasta, organizowanie tematycznych wystaw i ekspozycji dotyczących dziejów miasta. Opracowanie zasad realizacji projektu multimedialnego „Wirtualny spacer po Grudziądzu”.

Kultywowanie wartości niematerialnych poprzez wspieranie inicjatyw lokalnych zmierzających do dokumentowania, zachowania i popularyzacji elementów tej tradycji (pieśni, podania, legendy, święta lokalne, potrawy, nazwy historyczne). Wspieranie inicjatyw wydawniczych o charakterze etnograficznym – przechowanie i popularyzacja szczególnie starych pieśni, podań i legend związanych z miastem i okolicą (legendy o „Obleżeniu Grudziądza przez Szwedów”, „Jadwidze przy studni zamkowej”, „Jak Mikołaj Kopernik zaprojektował Kanał Trynka” i „Nieszczęśliwej miłość Katarzyny i Johana”).

Kultywowanie i utrwalenie tradycji Zjazdów Kawalerzystów od 1988 r. i wspieranie inicjatyw Fundacji na Rzecz Tradycji Jazdy Polskiej oraz popularyzacji idei w regionie i kraju.

Popularyzacja szczególnych miejsc ważnych dla historii miasta: starówka, zamek krzyżacki, cytadela, spichrze – promocja w mediach, wydawnictwach okolicznościowych, organizowanie imprez plenerowych, wspieranie niezależnych organizacji i stowarzyszeń kultywujących tradycję i elementy kultury niematerialnej dawnego Grudziądza.

Kontynuacja i popularyzacja imprez plenerowych integrujących społeczność lokalną jak: Jarmark Świętego Mikołaja (na starówce) czy Lato z Muzami (do 2008 r. na Błoniach Nadwiślańskich), obecnie Lato na Starym Mieście oraz organizowanie cyklicznych imprez przez Centrum Kultury Teatr.

Popularyzacja działalności znamienitych i ważnych dla dziejów miasta osobistości Grudziądza tj. 13 honorowych obywateli miasta w tym m.in.: Juliana Szychowskiego senatora RP, szambelana papieskiego i wieloletniego przewodniczącego Rady Miejskiej czy Damazego Klimka kupca, działacza narodowego i społecznego.

Promocja i kultywowanie tradycji grudziądzkiego hejnału, który odegrano po raz pierwszy z wieży zamkowej „Klimek” na Górze Zamkowej pod koniec 1935 r. Odtąd codziennie w samo południe grano go aż do wybuchu II wojny światowej. Twórcą hejnału był kapelmistrz 64PP – Stanisław Szpulecki. Po wojnie wznowiono jego odgrywanie z wieży ratusza w 1956 r. Ponownie po przerwie zaczęto nadawać hejnał 18 czerwca 1995 r.

Instytucje kultury m. Grudziądza:

Biblioteka Miejska im. Wiktora Kulerskiego – ul. Legionów 28

Centrum Kultury Teatr – ul. Marszałka F. Focha 19

Muzeum im. ks. dr. Władysława Łęgi – ul. Wodna 3/5

Honorowi obywatele:

Ojciec Święty Jan Paweł II - papież,

Ferdynand Foch - marszałek Francji i Polski,

Edward Rydz – Śmigły - marszałek Polski,

Bronisław Malinowski - sportowiec, wielokrotny medalista mistrzostw Europy i mistrz olimpijski,

Ludwik Rydygier – lekarz, światowej sławy chirurg,

Julian Szychowski - senator RP, wieloletni przewodniczący Rady Miejskiej, szambelan papieski,

Damazy Klimek - kupiec, działacz narodowy i społeczny,

Alojzy Ruchniewicz - przemysłowiec, działacz narodowy i społeczny,

Salomea Sujkowska - działaczka społeczna,

Jan Ładoś - rotmistrz 18 Pułku Ułanów w Grudziądzu,

ks. Zdzisław Peszkowski - kapelan Rodziny Katyńskiej,

Czesław Szachnitowski - artysta plastyk, wieloletni nauczyciel w II LO im. króla Jana III Sobieskiego w Grudziądzu,

ks. infułat Tadeusz Nowicki - wieloletni proboszcz parafii p.w. św. Mikołaja w Grudziądzu.

7. ZABYTKI OBJĘTE PRAWNYMI FORMAMI OCHRONY

7.1. Pomniki historii

W chwili obecnej w wysokim stopniu zaawansowania znajduje się procedura nadania tytułu Pomnika Historii zespołowi 26 spichrzy zabytkowych. W dniu 11.04.2012 r. Prezydent Miasta Grudziądza wysłał do Sekretarza Stanu w Ministerstwie Kultury i Dziedzictwa Narodowego, Generalnego Konserwatora Zabytków wniosek o wpisanie za jego pośrednictwem zespołu na listę Pomników Historii Prezydenta RP. Wniosek został zaopiniowany pozytywnie przez Kujawsko-Pomorskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków.

7.2. Parki kulturowe

Na terenie Grudziądza nie został powołany żaden park kulturowy. W wojewódzkim programie opieki nad zabytkami na lata 2013-2016 typuje się obszar, który mogłyby zostać objęte tą formą ochrony:

Grudziądz „CYTADELA” – obszar XVIII-wiecznej twierdzy oraz dwa wyspowe ostańce, Wielka i Mała Księża Góra z ich historycznym otoczeniem.

7.3. Rejestr zabytków

7.3.1. Zabytki nieruchomości

Obiekt	Datowanie	Nr rejestru i data wpisu
Dzielnica Starego Miasta		A/302/118 z dn. 24.04.1954
Kościół farny p.w. św. Mikołaja, ul. Kościelna 1		A/385 z dn. 17.10.1929
Kościół p.w. św. Duch, ul. Klasztorna 4		A/384 z dn.17.10.1929
Zabudowania Klasztorne, ul. Wodna 3/5		A/574 z dn.12.09.1929
Kościół p.w. św. Franciszka Ksawerego,		A/361 z dn. 13.07.1936

ul. Ratuszowa 1			
Kolegium jezuickie, ob. Urząd Miejski			A/528 z dn. 12.09.1929
Kościół poklasztorny, ob. parafialny p.w. św. Krzyża, ul. Wybickiego 10/22		1750-1751 r.	A/580 z dn. 13.07.1936
Cmentarz komunalny	- Historyczna część katolicka z nagrobkiem G. Jalkowskiego - Część ewangelicka - Dom grabarza - Kostnica - Kaplica - Ogrodzenie z bramą ul. Cmentarna		A/944 z dn. 21.11.1991
Wieżyczka Wodna przy Trynce		XIV, XVII, XX w.	A/151/67 z dn. 27.03.1935
Mury obronne		XIV w.	
Brama Wodna		XIV w., 1482-1487	
Wieża Klimek			A/1404 z dn. 28.10.1936
Relikty architektury zamku wysokiego odkryte w 1889 r. (studnia zamkowa) oraz w l. 2008-2009			A/1554 z dn. 26.02.2010
Twierdza Grudziądz ul. Czwartaków		1. 1776-1907	A/597 z dn. 28.03.1990
Kamienica ul. Legionów 90		1910 r.	A/1533 z dn. 18.06.2009
Młyn Górny ul. Młyńska 1		4 ćw. XIX w. rozbudowany w latach 1909-1912	A/1357 z dn. 19.03.2008
Dom mieszkalno-handlowy Rynek 18/19 ul. Długa 1		1970 r.	A/112 z dn. 18.05.1994
Budynek Mieszkalny Rynek 20		XVII w., 1 poł. XIX w. remont.	A/170 z dn. 27.02.1991
Dom Towarowy Jontofsohna, zwany Domem Towarowym Korzeniewskich Rynek 22/24		1. 1912-1914	A/1328 z dn. 10.08.2007
Spichlerz, ul. Spichrzowa 35		XIV, XVII w.	A/626 z dn. 04.02.1987
Spichlerz, ob. Budynek mieszkalny, ul. Spichrzowa 37		XVI w., 2 poł. XVII lub XVIII w. przeb. 1896 r.	A/1578 z dn. 25.01.2011 r.
Spichlerz, ul. Spichrzowa 43		3 ćw. XVII w.	A/1579 z dn. 26.01.2011
Spichlerz, ul. Spichrzowa 45		3 ćw. XVII w.	A/549 z dn. 05.07.2005
Spichlerz, ul. Spichrzowa 9		XIV w., XVII w.	A/929 z dn. 05.08.1961
Spichlerz, ul. Spichrzowa 11		XIV w., XVII w.	A/930 z dn. 30.12.1964
Spichlerz, ul. Spichrzowa 13		XIV w., XVII w.	A/931 z dn. 30.12.1964
Spichlerz, ul. Spichrzowa 15		XIV w., XVII w.	A/932 z dn. 30.12.1964
Spichlerz, ul. Spichrzowa 17		XVII w.	A/933 z dn. 30.12.1964
Spichlerz, ob. budynek mieszkalny, ul. Spichrzowa 21		XIX w.	A/1394 z dn. 12.11.2008
Spichlerz, ob. budynek mieszkalny, ul. Spichrzowa 23		XIX w.	A/1395 z dn. 12.11.2008
Spichlerz, ob. budynek mieszkalny, ul. Spichrzowa 25		XIX w.	A/1577 z dn. 21.01.2011
Spichlerz, ob. budynek mieszkalny, ul. Spichrzowa 31		XIV w., XVII w.	A/1571 z dn. 26.10.2010
Spichlerz, ul. Spichrzowa 33		XIV w., XVII w.	A/530 z dn. 04.02.1987
Spichlerz, ul. Spichrzowa 47		XIV w., XVII w.	A/934 z dn. 30.12.1964
Spichlerz, ul. Spichrzowa 49		XVII w.	A/600 z dn. 09.10.1980
Spichlerz, ul. Spichrzowa 51		XVI w., XIX w.	A/601 z dn. 02.08.1980
Spichlerz, ul. Spichrzowa 53		XVI w., XIX w.	A/602 z dn. 02.08.1980
Kamienica, ul. Spichrzowa 57		XVII/XVIII w.	A/1572 z dn. 28.10.2010
Bryła i elewacje spichlerza, ul. Spichrzowa 59		3 ćw. XIX w.	A/1580 z dn. 04.02.2011

Budynek mieszkalny, ul. Staszica 3		1 ćw. XX w.	A/164 z dn. 13.06.1991
Kamienica z oficyną, ul. Toruńska 18		k. XIX w.	A/149 z dn. 31.12.1992
Zespół budynków Fabryki Maszyn A. Ventzki	budynek mieszkalny z oficyną oraz portiernią i bramą główną, ul. Włodka 18	budynek mieszkalny 1885 r., oficyna 1895 r., brama 1924 r.	A/704/1-6 z dn. 14.05.1998 r.
	Willa A. Ventzkiego, ul. Włodka 16	1905 r.	
	Willa O. Meissnera z oficyną, ul. Włodka 15	4 ćw. XIX w.	
	Kuźnia, ul. Włodka 16b	ok. 1906 r.	
	Kotłownia i Turbinownia, ul. Włodka 16b	ok. 1906 r.	
	wieża ciśnień, ul. Włodka 16f	1906r.	
Park Miejski ul. Hallera, Cegielniana, Parkowa i Cmentarna		2 poł. XIX w., 1poł. XX w.	A/1600/1 z dn. 21.10.2011
	Budynek Restauracji „Leśniczówka” Al. Wigury 1	1870 r., k. XIX w., 1 ćw. XX w.	A/1600/2 z dn. 21.10.2011
	Pawilon parkowy przy Restauracji „Leśniczówka” Al. Wigury 1	szach. 1899 r.	A/1600/3 z dn. 21.10.2011

Porównanie ilości zabytków wpisanych do rejestru w miastach o zbliżonej wielkości i zasobach - Tabela nr 1.

Tabela nr 1

lp	Miasto	Liczba ludności w tys.	Liczba zabytków nieruchomych w rejestrze zabytków
1.	Piła	74,7	22
2.	Inowrocław	75,5	25
3.	Koszalin	109,1	30
4.	Grudziądz	98,4	53
5.	Konin	78	43
6.	Włocławek	115,5	66
7.	Piotrków Tryb.	76,4	69
8.	Legnica	102,4	70
9.	Słupsk	94,8	85
10.	Kalisz	104,6	100
11.	Jelenia Góra	83	200

7.3.2. Zabytki ruchome

lp.	lokalizacja	obiekt
1	kościół p.w. św. Mikołaja	Wystrój wnętrza – głównie barokowy
2	Kościół rektorski p.w. św. Franciszka Ksawerego	Wystrój wnętrza – głównie barokowy
3	Pałac Opatek ul. Klasztorna 4	8 rzeźb świętych benedyktyńskich biskupów i opatek (XVIII w.)
4	Cmentarz ewangelicki przy ul. Cmentarnej, w kaplicy	figura z nagrobka Hermana Sawitzkiego (ok. 1918)

7.4. Ewidencja zabytków

Na terenie miasta 1059 obiektów umieszczonych jest w ewidencji zabytków architektury i budownictwa. Ponadto ewidencją objęte są: 53 obiekty wpisane do rejestru zabytków, 18 parków i założenia zieleni komponowanej, 24 cmentarze i 136 stanowisk archeologicznych.

7.4.1. Parki i założenia zieleni komponowanej ujęte w gminnej ewidencji zabytków

Lp.	Miejscowość	Ulica	Obiekt
1.	Grudziądz	Hallera	park Miejski część tzw. Leśna (pocz. XX w.)
2.	Grudziądz	Bema/Armii Krajowej	ogród botaniczny
3.	Grudziądz	Focha	ogród ozdobny dawnego Bractwa Kurkowego
4.	Grudziądz	Kochanowskiego	park przemysłowy, z relikami dawnego parku dworskiego majątku Kuntersztyn
5.	Grudziądz	Legionów	park przyszpitalny
6.	Grudziądz	Legionów	ogród przy dawnym kinie Tivoli
7.	Grudziądz	Narutowicza	zielenie rzeźni miejskiej
8.	Grudziądz	Nad Torem	zielenie parkowo - leśna dawnego majątku Czerwony Dwór
9.	Grudziądz Owczarki	Jaśminowa	park dworski majątku Owczarki
10.	Grudziądz	Droga Mazowiecka	park dworski majątku Rząd
11.	Grudziądz	Szosa Toruńska	zielenie przy dawnym zajeździe
12.	Grudziądz	Wzgórze Zamkowe	Park Miejski
13.	Grudziądz		zielenie forteczna
14.	Grudziądz		zielenie towarzysząca zabudowie sakralnej
15.	Grudziądz		promenada przy murach miejskich
16.	Grudziądz		aleje historycznych traktów
17.	Grudziądz	Rów Hermana	zielenie wzdłuż Rowu Hermana
18.	Grudziądz	Kanał Trynka	zielenie towarzysząca Kanałowi Trynka

7.4.2. Cmentarze ujęte w gminnej ewidencji zabytków

Lp.	Miejscowość	Ulica	Obiekt	Czas powstania	Powierzchnia
1.	Grudziądz	Jackowskiego 3	cmentarz ewangelicki	poł. XIX w.	
2.	Grudziądz	Jagiellończyka	cmentarz więzienny	poł. XIX w.	
3.	Grudziądz	Kalinkowa	cmentarz ewangelicki	poł. XIX w.	
4.	Grudziądz	Grunwaldzka	cmentarz ewangelicki	1 poł. XIX w.	0,45 ha
5.	Grudziądz	Kosynierów Gdynskich	cmentarz katolicki	poł. XIX w.	
6.	Grudziądz	Parkowa	cmentarz żydowski	pocz. XIX w.	0,56 ha
7.	Grudziądz	18 Pułku Ułanów Pomorskich	cmentarz garnizonowy	1875 r.	1,003 ha
8.	Grudziądz	18 Pułku Ułanów Pomorskich	cmentarz wojenny	1920 r.	0,93 ha
9.	Grudziądz	Zawiszy Czarnego	cmentarz wojskowy, tzw. francuski	1864 r.	
10.	Grudziądz	23 Stycznia 28	cmentarz ewangelicki	1 poł. XIX w.	
11.	Grudziądz	Waryńskiego 88-90	cmentarz menonicki, następnie ewangelicki	k. XVIII w.	0,28 ha
12.	Grudziądz Owczarki	Dębowa	cmentarz menonicki, następnie ewangelicki	4 ćw. XVIII w.	0,48 ha

13.	Grudziądz Pastwiska	Skowronkowa	cmentarz ewangelicki	poł. XIX w.	0,16 ha
14.	Grudziądz Rządź	M. Rataja	cmentarz ewangelicki, choleryczny „dolny”	poł. XIX w.	0.10 ha
15.	Grudziądz Rządź	Gąsiorowskiego	cmentarz ewangelicki, choleryczny „górny”	4 ćw.XIX w.	0,33 ha
16.	Grudziądz Rudnik	W. Kossaka	cmentarz menonicki, następnie ewangelicki	k. XVIII w.	0.27 ha
17.	Grudziądz Rudnik	Malczewskiego	cmentarz ewangelicki	poł. XIX w.	
18.	Grudziądz Tarpno	Liliowa	cmentarz ewangelicki	poł. XIX w.	0,18 ha
19.	Grudziądz Tarpno	Jaśminowa (Waryńskiego - Lipowa)	d. katolicki przykościelny, ob. cmentarz komunalny	XVII w.	0.63 ha
20.	Grudziądz Tarpno	Oliwska - na pn. od ulicy	cmentarz ewangelicki	poł. XIX w.	0,21 ha
21.	Grudziądz Tarpno	Oliwska - na pn - zach. od ulicy	cmentarz żydowski	XVIII/XIX w.	0,1312 ha
22.	Grudziądz Tarpno	na wschód od ul. Olsztyńskiej	cmentarz żydowski	poł. XIX w.	0.30 ha
23.	Grudziądz	Rybacka	cmentarz katolicki	XVII w.	
24.	Grudziądz	Droga Kurpiowska	cmentarz ewangelicki	pocz. XIX w.	ok., 0,25 ha

8. OCENA STANU DZIEDZICTWA KULTUROWEGO MIASTA GRUDZIĄDZA. ANALIZA SZANS I ZAGROŻEŃ

mocne strony	słabe strony
<ul style="list-style-type: none"> - duże nasycenie terenu miasta substancją zabytkową - obecność obiektów zabytkowych o znaczeniu ponadregionalnym, w tym unikatowych: Cytadela, zespół spichrzy - dobrze eksponowana, charakterystyczna panorama miasta - sprawnie prowadzona polityka planistyczna chroniąca dobra kultury - rozpoczęta rewitalizacja zespołu staromiejskiego - bliskie sąsiedztwo innych ośrodków z cennymi zespołami zabytkowymi (Toruń, Chełmno, Świecie, Kwidzyn, Nowe) - korzystna struktura przestrzenna łącząca zasoby kulturowe z atrakcyjnymi terenami przyrodniczymi - korzystne położenie umożliwiające aktywne spędzanie wolnego czasu (np.: sporty wodne) - rozwijająca się infrastruktura uzdrowiskowa 	<ul style="list-style-type: none"> - ubytki w tkance historycznej spowodowane zniszczeniami w okresie II wojny światowej - dekapitalizacja części obiektów zabytkowych spowodowana wadliwą polityką lokalową prowadzoną w okresie powojennym - mała ilość obiektów wpisanych do rejestru zabytków - degradacja części najcenniejszych dzielnic - ograniczenie dostępności do zabytków (tereny wojskowe, zakład karny) - trudności funkcjonalne adaptacji obiektów rozproszonych - pierścień fortyfikacji - niekorzystne zjawiska społeczne, w tym rosnące bezrobocie
szanse	zagrożenia
<ul style="list-style-type: none"> - możliwość wypracowania zwartej, długofalowej polityki ochrony dóbr kultury - możliwość wypracowania i promocji łatwo rozpoznawalnej marki - stworzenie atrakcyjnego produktu turystycznego 	<ul style="list-style-type: none"> - stopniowa destrukcja substancji zabytkowej, zwłaszcza pozostającej w rękach prywatnych i Agencji Mienia Wojskowego - destrukcja elementów pierścienia fortyfikacji lub/i brak możliwości dokonania adaptacji - zagrożenie wprowadzania w tkankę historyczną

<ul style="list-style-type: none"> - możliwość zmiany struktury społecznej na obszarach do tej pory zdekapitalizowanych - możliwość współpracy z pobliskimi ośrodkami posiadającymi cenne zespoły zabytkowe - możliwość uruchomienia mechanizmów kulturotwórczych poprzez aktywizację społeczności lokalnej - możliwość rozwoju silnej gałęzi turystycznej jako jednego z głównych motorów lokalnej gospodarki 	<p>lub jej sąsiedztwo zabudowy o niskich walorach estetycznych</p> <ul style="list-style-type: none"> - brak zainteresowania społeczności lokalnej problematyką ochrony dóbr kultury oraz małe wykorzystanie dóbr kultury w sferze działalności gospodarczej
--	---

9. ZAŁOŻENIA PROGRAMOWE

9.1. Priorytety i kierunki działań programu opieki

Ochrona dziedzictwa kulturowego musi być spostrzegana w kontekście szerokiego spektrum zjawisk społecznych znajdujących się niekiedy w pozornie odległych obszarach. Podstawowym celem ochrony dóbr kultury jest zachowanie ich substancji materialnej dla przyszłych pokoleń lub, w przypadku dziedzictwa niematerialnego, żywej tradycji i obyczajowości. Jednak zarówno elementy materialne jak i niematerialne splatają się z terażniejszością wywierając na niej swe piętno. Owo połączenie może być stymulujące i korzystne, stanowiące mechanizm wzrostu dobrobytu społecznego i komfortu jednostek jak i niekorzystne, w którym dziedzictwo postrzegane będzie jako przysłowiowa kula u nogi. Aby uniknąć drugiego wariantu należy umiejętnie wpleść problematykę ochrony dóbr kultury w aktywną i częstokroć palącą, problematykę społeczną tak, aby spotkała się ona z jednoznacznie pozytywną oceną i stała się czynnikiem społecznie pożądanym.

Przedstawione priorytety programowe stawiają sobie za cel połączenie wzorcowo sprawowanej opieki nad zabytkami z elementami życia codziennego, prowadzące do poprawy jakości życia mieszkańców.

Priorytet I

Ochrona dóbr kultury zabezpieczeniem spuścizny wieków dla następnych pokoleń.

Priorytet II

Rewitalizacja dziedzictwa kulturowego jako stymulator wzrostu gospodarki.

Priorytet III

Ochrona i popularyzacja dziedzictwa kulturowego jako czynnik integracji i stymulator rozwoju świadomości społecznej.

Priorytet IV

Zachowanie dziedzictwa niematerialnego jako czynnik wzrostu tożsamości lokalnej.

Kierunki działań programu opieki

<p>Priorytet I</p> <p>Ochrona dóbr kultury zabezpieczeniem spuścizny wieków dla następnych pokoleń.</p>
Kierunek 1: Prawna ochrona zabytków
Kierunek 2: Konserwacja i rewaloryzacja dziedzictwa kulturowego
Kierunek 3: Badania naukowe i dokumentacja dziedzictwa kulturowego
<p>Priorytet II</p> <p>Rewitalizacja dziedzictwa kulturowego jako stymulator wzrostu gospodarki.</p>
Kierunek 1: Rewitalizacja dziedzictwa kulturowego jako czynnik wzrostu atrakcyjności miejsca
Kierunek 2: Rewitalizacja jako czynnik kształtujący ład przestrzenny
Kierunek 3: Rewitalizacja jako narzędzie poprawy stosunków społecznych
<p>Priorytet III</p> <p>Ochrona i popularyzacja dziedzictwa kulturowego jako czynnik integracji i stymulator rozwoju świadomości społecznej.</p>
Kierunek 1: Popularyzacja idei ochrony zabytków
Kierunek 2: Promocja dziedzictwa kulturowego
Kierunek 3: Popularyzacja dobrych praktyk w zakresie rozwoju gospodarki w oparciu o zasoby dziedzictwa kulturowego
Kierunek 4: Aktywizacja społeczeństwa poprzez edukację

Kierunek 5: Tworzenie społeczeństwa informacyjnego
Priorytet IV
Zachowanie dziedzictwa niematerialnego jako czynnik wzrostu tożsamości lokalnej.
Kierunek 1: Kulturowanie tradycji lokalnych
Kierunek 2: Rozwój świadomości historycznej jako element wzmocnienia więzi z „małą ojczyzną”

9.2. Zadania programu opieki

Priorytet I	
Ochrona dóbr kultury zabezpieczeniem spuścizny wieków dla następnych pokoleń.	
KIERUNEK	ZADANIA
Prawna ochrona zabytków	Wypełnianie przez Gminę-miasto obowiązków wynikających z zapisów Ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.
	Tworzenie mechanizmów, w tym systemowego wsparcia finansowego, mających na celu intensyfikację wpisów obiektów zabytkowych do rejestru zabytku.
	Prowadzenie i aktualizacja gminnej ewidencji zabytków.
Konservacja i rewaloryzacja dziedzictwa kulturowego	Prowadzenie prac konserwatorskich w obiektach zabytkowych, w tym: - poprawa estetyki zewnętrznej gmachu głównego Muzeum - odnowa zabytkowego kościoła p.w. Ducha Świętego - modernizacja kościoła p.w. św. Krzyża - renowacja Parku Miejskiego - konserwacja zbiorów muzealnych - rewitalizacja Góry Zamkowej - przebudowa ulic Starego Miasta.
	Upowszechnianie wiedzy o możliwościach i sposobach pozyskania środków finansowych na działania związane z konserwacją zabytków.
Badania naukowe i dokumentacja dziedzictwa kulturowego	
	Wspieranie poprzez mechanizmy finansowe, prac dokumentacyjnych przy obiektach zabytkowych (karty ewidencyjne, inwentaryzacje rysunkowo-pomiarowe, digitalizacja itd.).
	Wspieranie, w tym poprzez mechanizmy finansowe tworzenia dokumentacji projektowej niezbędnej do rewaloryzacji i adaptacji obiektów zabytkowych (programy konserwatorskie, projekty architektoniczne, projekty branżowe itd.).
Priorytet II	
Rewitalizacja dziedzictwa kulturowego jako stymulator wzrostu gospodarki.	
Rewitalizacja dziedzictwa kulturowego jako czynnik wzrostu atrakcyjności miejsca	Kontynuacja trwającego „Lokalnego Programu Rewitalizacji Miasta Grudziądz”.
	Przystąpienie do kolejnego etapu „Lokalnego Programu Rewitalizacji Miasta Grudziądz” w ramach „RPO 2014-2020”.
Rewitalizacja jako czynnik kształtujący ład przestrzenny	Opracowanie koncepcji urbanistycznych i architektonicznych w ramach przygotowań do kolejnego etapu „Lokalnego Programu Rewitalizacji Miasta Grudziądz”.
Rewitalizacja jako narzędzie poprawy stosunków społecznych	
	Przedstawianie zasadności i wyników prac rewitalizacyjnych opinii

	publicznej.
	Uwzględnianie w programach rewitalizacyjnych potrzeb społecznych.
Priorytet III	
Ochrona i popularyzacja dziedzictwa kulturowego jako czynnik integracji i stymulator rozwoju świadomości społecznej.	
Popularyzacja idei ochrony zabytków	Organizacja różnorodnych form popularyzatorskich.
	Aktywna współpraca z lokalnymi mediami służąca propagowania dziedzictwa kulturowego.
Promocja dziedzictwa kulturowego	Wspieranie publikacji związanych z lokalnym dziedzictwem kulturowym.
	Promowanie i wspieranie promocji lokalnego dziedzictwa kulturowego poza obszarem gminy, w tym jako produktu turystycznego (publikacje o zasięgu regionalnym i krajowym, kampanie reklamowe, udział w targach i innych imprezach promocyjnych poza obszarem miasta itd.).
	Wspieranie inicjatyw związanych z rozwojem bazy turystycznej: <ul style="list-style-type: none"> - wytyczanie nowych szlaków kulturowych - wytyczanie ścieżek rowerowych - tworzenie infrastruktury związanej ze sportami wodnymi - rozwój zaplecza noclegowego
	Wspieranie instytucji związanych z dziedzictwem kulturowym w tym: modernizacja budynków Centrum Kultury Teatr
Popularyzacja dobrych praktyk w zakresie rozwoju gospodarki w oparciu o zasoby dziedzictwa kulturowego	
	Wspieranie działań zmierzających do utworzenia nowoczesnych i atrakcyjnych produktów turystycznych (np. wspieranie produktów wykorzystujących powiązania eksploatacji zasobów kulturowych z aktywnością sportową bądź turystyką uzdrowiskową).
	Współpraca na różnych poziomach z instytucjami, organizacjami pozarządowymi związanymi z turystyką.
	Wspieranie produktów turystycznych ściśle związanych ze specyfiką kulturową miast (np. zloty, festiwale, rajdy) wykorzystując obiekty militarne zlokalizowane na terenie miasta.
Aktywizacja społeczeństwa poprzez edukację	Wspieranie działań edukacyjnych bazujących na zasobach dziedzictwa kulturowego kierowanych do różnych grup wiekowych.
	Wspieranie konkursów związanych z dziedzictwem kulturowym i ochroną dóbr kultury.
Tworzenie społeczeństwa informacyjnego	
	Wspieranie działań w ramach nowych form przekazu umożliwiających promocję dziedzictwa kulturowego.
	Aktywna współpraca z operatorami istniejących stron internetowych w celu uzupełniania, aktualizacji prezentowanych materiałów.
	Digitalizacja dziedzictwa kulturowego - w tym digitalizacja zbiorów muzealnych.
	Budowa Zintegrowanego Grudziądzkiego Systemu Informacji Przestrzennej – GSIP
Priorytet IV	
Zachowanie dziedzictwa niematerialnego jako czynnik wzrostu tożsamości lokalnej	
Kierunek 1: Kultywowanie tradycji lokalnych	Wspieranie działań podtrzymujących i promujących lokalne tradycje i zwyczaje

	Wspieranie i inicjowanie wydarzeń związanych z wojskową tradycją miasta w tym: - modernizacja wystawy „Centrum Wyszkozenia Kawalerii”
Kierunek 2: Rozwój świadomości historycznej jako element wzmocnienia więzi z „małą ojczyzną”	Wspieranie konferencji naukowych, sesji, wykładów, prelekcji związanych z historią i dziedzictwem niematerialnym.
	Wspieranie publikacji i wydawnictw związanych z historią i dziedzictwem niematerialnym.
	Promocja lokalnego dziedzictwa kulturowego poprzez inicjowanie lub wspieranie eventów, imprez kulturalnych, imprez widowiskowych i rekonstrukcyjnych.

10. INSTRUMENTARIUM REALIZACJI PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

1. Narzędzia bezpośrednie:

- narzędzia wynikające z kompetencji i obowiązków samorządu gminy i Urzędu Miejskiego w Grudziądzu,
- działania w ramach tworzenia prawa miejscowego,
- realizowanie obowiązków ustawowych,
- obejmowanie zabytków ochroną prawną,
- planowanie i realizacja zadań strategicznych,
- planowanie długofalowej polityki stabilnego rozwoju,
- kształtowanie ładu przestrzennego,
- działania w ramach nadzoru i monitoringu;

2. Narzędzia finansowe:

- prowadzenie polityki budżetowej,
- pozyskiwanie środków na zadania związane z opieką nad zabytkami,
- podejmowanie i finansowanie działań z zakresu opieki nad zabytkami będącymi własnością gminy-miasta,
- wspieranie finansowe, za pośrednictwem dotacji, działań z zakresu opieki nad zabytkami prowadzonych przez podmioty zewnętrzne,
- wspieranie finansowe, za pośrednictwem dotacji, innych działań związanych z dziedzictwem kulturowym;

3. Narzędzia pośrednie:

- inicjowanie procesów systemowej opieki nad zabytkami i dziedzictwem kulturowym,
- pełnienie roli informacyjnej i doradczej,
- koordynacja działań wewnątrz struktury Urzędu oraz działań prowadzonych przez podmioty zewnętrzne,
- współpraca z innymi jednostkami samorządowymi,
- propagowanie dobrych wzorców w zakresie opieki nad zabytkami,
- lobbowanie na rzecz działań służących ochronie dziedzictwa kulturowego,
- podnoszenie świadomości społecznej,
- tworzenie przychylnego klimatu i kreowanie pozytywnej współpracy na osi opieka nad zabytkami-lokalny biznes.

11. ZASADY OCENY REALIZACJI PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

Wdrażanie Programu Opieki nad Zabytkami dla Miasta Grudziądza powinno bazować na umiejętnie określonym systemie kontroli i monitoringu.

Monitoring Programu Opieki nad Zabytkami dla Miasta Grudziądza powinien polegać na prowadzeniu stałej obserwacji procesów i zjawisk, które są istotne z punktu widzenia realizacji programu. Podstawowym zadaniem programu jest dostarczenie bieżących informacji o tym, czy cele są osiąganym oraz w jakim stopniu ocena programu może służyć oszacowaniu skutków bezpośredniego oddziaływania i jego długotrwałych efektów.

Ocena ma też odpowiedzieć na pytanie dotyczące trafności planowanych, przeprowadzonych i zakończonych zadań. Monitorowanie przebiegu realizacji programu będzie ważnym elementem jego

wdrażania, a samym przedmiotem monitoringu będą działania podejmowane przez Miasto Grudziądz w dziedzinie ochrony i opieki nad zabytkami (w ramach własnego budżetu), a także działania innych podmiotów.

Analiza będzie dokonywana każdorazowo przez Prezydenta Miasta Grudziądza po upływie 2 lat funkcjonowania „Programu Opieki nad Zabytkami dla Miasta Grudziądza na lata 2013-2016” i zakończona w formie sprawozdania przedłożonego Radzie Miejskiej.

12. ŹRÓDŁA FINANSOWANIA PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

1. Fundusze Unijne;
2. Środki z budżetu państwa;
3. Środki własne jednostek samorządu terytorialnego.

Zasadniczym dokumentem regulującym finansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytkach w Polsce jest Ustawa z 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, a zapisy rozdziału 7 ustawy regulują zasady finansowania opieki nad zabytkami.

W większości programy dotyczące finansowania ogłaszane są co roku, są też programy wieloletnie z funduszy unijnych.

12.1. Fundusze unijne

Wejście Polski do UE zwiększyło zakres pozyskiwania środków dofinansowania prac przy zabytkach. Jednak w latach 2013-2014 dostępność środków będzie już ograniczona, gdyż większość źródeł europejskich została wyczerpana. Do wykorzystania pozostały środki Norweskiego Mechanizmu Finansowego oraz Mechanizmu Finansowego Europejskiego Obszaru Gospodarczego (czyli tzw. fundusze norweskie i fundusze EOG). Obok funduszy strukturalnych, stanowią one największe zewnętrzne źródło finansowania kultury w Polsce. Głównymi celami funduszy norweskich i funduszy EOG jest przyczynienie się do zmniejszenia różnic ekonomicznych i społecznych w obrębie Europejskiego Obszaru Gospodarczego i wzmacnianie stosunków dwustronnych pomiędzy państwami-darczyńcami a państwem beneficjentem.

Łączna kwota drugiej edycji funduszy (lata 2009-2014) wynosi 1,788 mld euro, z czego alokacja dla Polski - 578,0 mln euro. Kwota ta będzie dostępna do 30 kwietnia 2014 r., z kwalifikowalnością wydatkowania środków z końcem 30 kwietnia 2016 r. W ramach funduszy norweskich i EOG wydzielono kilkanaście programów (obszarów wsparcia), a wśród nich „Konserwacja i rewitalizacja dziedzictwa kulturowego” (60 000 000 euro) i „Promowanie różnorodności kulturowej i artystycznej w ramach europejskiego dziedzictwa kulturowego”. Dysponentem środków jest Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego.

Projekty z zakresu kultury i dziedzictwa narodowego w perspektywie finansowej na lata 2014-2020, zgodnie z wydanym przez Ministerstwo Rozwoju Regionalnego w czerwcu 2012 r. dokumentem pt. „Programowanie perspektywy finansowej 2014-2020 – uwarunkowania strategiczne”, nie zostały bezpośrednio wymienione. Zgodnie z ww. dokumentem, w dziedzinie kultury i dziedzictwa kulturowego naciski położono na projekty innowacyjne i budujące kreatywność, a wsparcie będzie ukierunkowane dla projektów o znaczeniu światowym i europejskim wykorzystującym nowoczesne osiągnięcia nauki i techniki.

Ostateczną kluczową decyzję w sprawie budżetu unijnego na lata 2014-2020 podjęła Rada Europejska, a po zatwierdzeniu przez Parlament Europejski Polska otrzyma 72,9 mld euro na realizację polityki spójności. Środki te będzie można zainwestować m.in. w badania naukowe

i ich komercjalizację, kluczowe połączenia drogowe (autostrady, drogi ekspresowe), rozwój przedsiębiorczości, transport przyjazny środowisku (kolej, transport publiczny), cyfryzację kraju (szerokopasmowy dostęp do Internetu, e-usługi administracji) oraz włączenie społeczne i aktywizację zawodową.

Na realizację 16 regionalnych programów operacyjnych zostanie przeznaczonych około 60% funduszy strukturalnych. Dla tej kategorii regionów określono około 26 mld euro. Podział funduszy na regionalne programy operacyjne (RPO) był poprzedzony ustaleniami z samorządami wojewódzkimi i indywidualnymi spotkaniami ministra rozwoju regionalnego z marszałkami poszczególnych województw.

W ramach propozycji podziału Funduszy Europejskich 2014-2020 na województwo kujawsko-pomorskie przypadło 1 706,5 mln euro.

Propozycje podziału Funduszy Europejskich 2014-2020 na programy krajowe przedstawiają się następująco:

- Infrastruktura i Środowisko	24 158 mln euro,
- Inteligentny Rozwój	7 625 mln euro,
- Wiedza, Edukacja, Rozwój	3 197 mln euro,
- Polska Wschodnia	2 000 mln euro,

- Polska Cyfrowa 1 946 mln euro,
- Pomoc Techniczna 570 mln euro.

Program Infrastruktura i Środowisko 2014-2020

Projekt Umowa Partnerstwa wyznaczający główne kierunki wsparci z Funduszy Europejskich w latach 2014-2020 zakłada realizację Krajowego Programu Operacyjnego dotyczącego gospodarki niskoemisyjnej, ochrony środowiska, przeciwdziałania i adaptacji do zmian klimatu, transportu i bezpieczeństwa energetycznego. Łącznie przewidziano 24 158 mld euro tj. ponad 100 mld zł. Główny cel wynika z priorytetów strategii Europa 2020. Unijne środki z tego programu przeznaczone zostaną m.in. na obszary ochrony dziedzictwa kulturowego. Na realizację w ramach PRIORYTETU VI (EFRR) – Ochrona i rozwój dziedzictwa kulturowego przewidziano 400 mln euro, a o wsparcie będą mogły się ubiegać:

- instytucje kultury, archiwa państwowe, jednostki samorządu terytorialnego, szkoły i uczelnie artystyczne prowadzone i nadzorowane przez Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego,
- kościoły i związki wyznaniowe, organizacje pozarządowe, podmioty zarządzające obiektami indywidualnymi wpisanymi na Listę Dziedzictwa UNESCO, uprawnionych beneficjentów.
- partnerstwa projektowe zawiązane przez uprawnionych beneficjentów.

12.2. Środki finansowe z budżetu państwa

Oprócz funduszy europejskich właściciele zabytków korzystać mogą ze środków z budżetu państwa. Największy zakres zawarty jest w Programie Dziedzictwo Kulturowe Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego w 6 priorytetach z których najważniejszych jest 4 tj.:

- Priorytet I: Ochrona zabytków,
- Priorytet II: Wspieranie działań muzealnych,
- Priorytet III: Kultura ludowa,
- Priorytet V: Ochrona zabytków archeologicznych.

12.3. Środki własne Województwa Kujawsko-Pomorskiego - samorząd terytorialny

Ważną rolę odgrywają dotacje udzielane przez Samorząd Województwa Kujawsko-Pomorskiego. Od 2009 r. udziela on dotacje celowe na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytkach wpisanych w rejestr zabytków, a położonych na terenie województwa kujawsko-pomorskiego. Zasady udzielania dotacji i ich rozliczenia określił Sejmik Województwa Kujawsko-Pomorskiego poprzez Uchwałę Nr XXV/497/08 z dnia 8 września 2008 r. z późn. zm.

Na podstawie ustawy z dnia 24 kwietnia o działalności pożytku publicznego i wolontariacie, w ramach działań realizowanych przez Samorząd Województwa Kujawsko-Pomorskiego co roku Zarząd Województwa Kujawsko-Pomorskiego ogłasza otwarty konkurs ofert na wykonanie zadań publicznych, związanych z realizacją zadań Samorządu Województwa w zakresie kultury, sztuki, ochrony dóbr kultury i dziedzictwa narodowego. Celem tego konkursu jest wzbogacenie życia kulturalnego regionu o wartościowe wydarzenia artystyczne i kulturalne, ułatwienie mieszkańcom dostępu do dóbr kultury, promocja i upowszechnianie kultury, sztuki, dziedzictwa narodowego i jej dokumentowanie oraz poszerzanie oferty artystycznej i edukacyjnej.

Typy kwalifikujących się projektów i rodzaje zadań do dofinansowania:

- wydarzenia artystyczne i kulturalne (festiwale, przeglądy, spektakle, wystawy),
- dokumentacja (niekomercyjne projekty wydawnicze z wykorzystaniem różnych nośników i technik zapisu, poświęcone problematyce kultury),
- dokumentacja (niekomercyjne projekty wydawnicze z wykorzystaniem różnych nośników i technik zapisu, poświęcone problematyce kultury, sztuki i dziedzictwa kulturowego regionu),
- edukacja kulturalna (warsztaty, kursy, akcje, happeningi skierowane do różnych grup społecznych,
- dziedzictwo, tradycja, tożsamość (przedsięwzięcia związane z ochroną i popularyzacją tradycji i dziedzictwa kulturowego regionu kujawsko-pomorskiego, budowaniem i wzmocnieniem jego tożsamości, promocją zasłużonych dla regionu wybitnych postaci i wydarzeń historycznych.

13. REALIZACJA I FINANSOWANIE PRZEZ GMINĘ-MIASTO GRUDZIĄDZ ZADAŃ Z ZAKRESU OCHRONY ZABYTKÓW

Zgodnie z Ustawą z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, na każdym właścicielu i posiadaczu zabytku spoczywają obowiązki, wynikające z zasad sprawowania opieki nad zabytkami.

Gmina-miasto Grudziądz jako jednostka samorządu terytorialnego prowadzi i finansuje oraz współfinansuje szereg prac obejmujących obszar administracyjny miasta. Dotychczasowa i przyszła realizacja zadań wynikających z zakresu ochrony zabytków przebiega dwu kierunkowo:

1. Gmina-miasto Grudziądz posiadając tytuł prawny lub będąc współwłaścicielem obiektów wpisanych do rejestru zabytków jest ustawowo zobligowane do opieki nad nimi. Sprawuje też opiekę nad zabytkowymi obiektami i obszarami, których jest właścicielem lub współwłaścicielem.

Zagadnienie to odnosi się do utrzymywania obiektów zabytkowych w dobrym stanie technicznym z przeprowadzaniem remontów i bieżących konserwacji. Bez względu na zapisy prawne miasto Grudziądz zgodnie z dotychczasowymi działaniami (projektami) zawartymi w „Lokalnym Programie Rewitalizacji Miasta Grudziądza na lata 2009-2015” powinno na bieżąco analizować i monitorować przemiany na obszarach posiadających cenne dla miasta zasoby dziedzictwa kulturowego.

W najbliższych latach po przyjęciu Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Kujawsko-Pomorskiego pojawi się możliwość realizacji określonych projektów m.in. w oparciu o efekty sfinalizowanych zadań związanych z rewitalizacją miasta Grudziądza. Duże zasoby kulturowe, których wizerunek uległ znaczącej poprawie spowodowały, że w ostatnim okresie zwiększył się pozytywny wizerunek miasta i jego atrakcyjność turystyczna. Dużą rolę w tym mają obiekty zabytkowe i cenny krajobraz kulturowy miasta. Na ten ostatni złożony element składają się liczne, historyczne (również z ostatnich lat) założenia zieleni miejskiej w tym parki i obszary ekspozycji szczególnie od rzeki Wisły.

Prowadzona od lat systematycznie gminna ewidencja zabytków stworzyła skuteczną bazę informacyjną (również uwzględniającą przemiany społeczno-gospodarcze) do podjęcia określonych działań planistycznych i inwestycyjnych. Jest ona niezwykle ważna w badaniu i sporządzaniu dokumentacji dziedzictwa kulturowego miasta Grudziądza. Na dzień obecny w gminnej ewidencji zabytków ujętych zostało 1056 obiektów. Ich typologia i klasyfikacja związana z wartością architektoniczno-historyczną, stanem zachowania oraz aktualnym i przyszłym użytkowaniem (funkcją) umożliwi podjęcie zarówno działań ustawowych jak i innych np. zwiększających zakres informacyjno-edukacyjny adresowany do właścicieli i użytkowników celem dbałości o lokalne dobra kultury;

2. Kształtuje przestrzeń i świadomość społeczną poprzez bezpośredni udział lub wspieranie działań na rzecz dziedzictwa kulturowego oraz krajobrazu kulturowego na całym obszarze miasta Grudziądza.

Ważnym zadaniem dla miasta Grudziądza jest też skuteczna informacja o aktualnych lub najbliższych możliwościach związanych z dofinansowaniem do prac przy obiektach nieruchomości. Wspieranie działalności licznych placówek kulturalnych i oświatowych na terenie miasta wyzwała świadomy udział na rzecz zachowania, kultywowania, reaktywowania także wartości niematerialnych jakże niezbędnych do bezpośredniego udziału w życiu i rozwoju miasta. Polega ono m.in. na:

- wspieraniu i organizowaniu konkursów oraz innych form bezpośrednio lub pośrednio związanych z dziedzictwem kulturowym,
- kontynuowanie współpracy z instytucjami wojewódzkimi (m.in. Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków, Narodowy Instytut Dziedzictwa Oddział w Toruniu, uczelnie), szczególnie przy rocznych Europejskich Dniach Dziedzictwa,
- wspieranie działań wydawniczych promujących miasto,
- kontynuacja działań związanych ze współpracą i wsparciem lokalnych organizacji pozarządowych biorących czynny udział w procesach kulturotwórczych Grudziądza,

Wyzwolenie społecznej i zorganizowanej aktywności umożliwi miastu pełniejszą identyfikację z tzw. małą ojczyzną jaką jest miasto Grudziądz.

Bezpośredni udział w realizacji dalszych zadań związanych z dziedzictwem kulturowym uzależniony będzie od przyjmowanych w najbliższym okresie przez Radę Miejską Grudziądza uchwał budżetowych, a także od możliwości w pozyskiwaniu środków zewnętrznych.

13.1. Przedsięwzięcia związane z ochroną dóbr kultury zapisane w Wieloletnim Programie Finansowym, realizowane przez Urząd Miejski w Grudziądzu

Nazwa i cel	Okres realizacji		Łączny nakład finansowy	Limit 2013	Limit 2014	Limit 2015	Limit 2016	Limit 2017
	od	do						
Modernizacja sieci tramwajowej w Grudziądzu	2009	2014	70 672 049	32 742 665	28 702 016	0,00	0,00	0,00
Przebudowa ulic Starego Miasta w Grudziądzu w	2009	2013	14 604 315	1 578 187	0,00	0,00	0,00	0,00

ramach Lokalnego Programu Rewitalizacji Miasta Grudziądza na lata 2009-2015								
Renowacja Parku Miejskiego w Grudziądzu dla terenu pomiędzy ulicami Hallera, Cegielnianą i Aleją Wigury	2010	2014	6 182 697	5 017 881	1 000 000	0,00	0,00	0,00
Rewitalizacja Góry Zamkowej w ramach Lokalnego Programu Rewitalizacji Miasta Grudziądza	2007	2014	6 256 649	1 000 000	3 982 248	0,00	0,00	0,00
Rozbudowa systemu monitoringu w Grudziądzu Etap: Monitoring Starego Miasta	2011	2014	350 000	317 405	0,00	0,00	0,00	0,00
Wiślana trasa rowerowa w Grudziądzu	2010	2014	5 918 000	2 540 488	3 274 500	0,00	0,00	0,00
Wymiana pokrycia dachu oraz naprawa elewacji budynku głównego muzeum (dawny klasztor benedyktynek)	2013	2014	750 000	300 000	450 000	0,00	0,00	0,00
Konserwacja i digitalizacja zbiorów muzealnych	2013	2017	250 000	50 000	50 000	50 000	50 000	50 000
Modernizacja budynków Centrum Kultury Teatr wraz z dojazdem i parkingiem przy ul. Focha 19 (obiekt w gminnej ewidencji zabytków)	2012	2013	2 247 243	21 270 000	0,00	0,00	0,00	0,00
Modernizacja wystawy „Centrum Wyszkozenia Kawalerii”	2012	2013	250 000	150 000	0,00	0,00	0,00	0,00
Przebudowa instalacji elektrycznej i komputerowej w budynku przy ul. Ratuszowej 1 (obiekt w rejestrze zabytków – dawne kolegium jezuickie)	2010	2014	705 702	150 000	26 000	0,00	0,00	0,00
Wykonanie instalacji p.poż. w budynku Urzędu Miejskiego	2012	2014	360 000	286 500	60 000	0,00	0,00	0,00

Dotacje związane z materialnym i niematerialnym dziedzictwem kulturowym udzielone przez Miasto w ramach otwartego konkursu „Kultura, sztuka, ochrona dóbr kultury i dziedzictwa narodowego” do realizacji w 2013 r.

Nazwa beneficjenta	Nazwa zadania	Przyznana kwota dotacji
Parafia Rzymsko-Katolicka p.w. Św. Stanisława Biskupa	„Spotykajmy się nie tylko na modlitwie. Osiedle Rząd dawniej i dziś”	4 000
Fundacja na Rzecz Tradycji Jazdy Polskiej	XXV Jubileuszowy Zjazd Kawalerzystów II RP w Grudziądzu	26 500
Stowarzyszenie wspierania inicjatyw społecznych „Forum Europa”	„Kulturalny Grudziądz”	5 000

14. BIBLIOGRAFIA

- J. Heine, Die Bau- und Kunstdenkmaler der Provinz Westpreussen, H. 9: der Kreis Graudenz, Danzig 1894
Kościoły i klasztory grudziądzkie, Grudziądz 1928
- K. Szymański, Dzieje zamku grudziądzkiego, „Rocznik Grudziądzki”, t. 1, Grudziądz 1960
- M. Biskup, Rozwój przestrzenny miasta Grudziądz, „Rocznik Grudziądzki”, t. 1, Grudziądz 1960
- J. Frycz, Układ urbanistyczny i architektura Grudziądz, „Rocznik Grudziądzki”, t. 1, Grudziądz 1960
- M. Tuszyński, Badania na Górze Zamkowej w Grudziądz – rok 1962, „Informator Muzeum w Grudziądz”, R. 55, nr 9-10, Grudziądz 1964
- J. Wojtowicz, Z przemian gospodarczych Grudziądz na przełomie XIX/XX wieku, „Rocznik Grudziądzki”, t. 5/6 Grudziądz 1970
- R. Boguwolski, A. Kola, Sprawozdanie z archeologicznych badań wiertniczych przeprowadzonych na obszarze miasta Grudziądz w okresie 19-26. IV. 1972, „Informator Muzeum w Grudziądz”, R. 13, nr 2, Grudziądz 1972
- Dzieje Grudziądz, red. J. Danielewicz, T. I (do roku 1920), Grudziądz 1992
- Katalog Zabytków Sztuki w Polsce, pod red. T. Chrzanowski, M. Kornecki, T. XI, Dawne województwo bydgoskie, z. 7, Powiat grudziądzki, Warszawa 1974
- R. Reszkowski, Rozplanowanie i zabudowa Grudziądz. Przemiany przestrzenne po lokacji, „Rocznik Grudziądzki”, t. 8, Grudziądz 1983
- R. Reszkowski, Lokacja i kolokacyjne przemiany miasta Grudziądz w XIII-XIV wieku, „Rocznik Grudziądzki”, t. 9, Grudziądz 1986
- A. Wajler, Grudziądz 1291-1991: układ przestrzenny i architektura: katalog wystawy: Muzeum w Grudziądz, czerwiec-listopad 1991, Grudziądz 1991
- K. Biskup, Twierdza Grudziądz na przełomie XIX i XX w., „Rocznik Grudziądzki”, t.10, Grudziądz 1992
- J. Frycz, Układ urbanistyczny i architektura Grudziądz, „Rocznik Grudziądzki” 1960, s. 31- 71, Atlas historyczny miast polskich. T.1, Prusy Królewskie i Warmia. Z.4, Grudziądz, Toruń 1997, Diecezja Toruńska. Historia i teraźniejszość, t. 8: Dekanat Grudziądzki, Toruń 1997,
- R. Boguwolski, Grudziądz – gród i zamek, g. loco, pow. grudziądzki, (w:) R. Boguwolski, M. Kurzyńska, Archeologia północnej części ziemi chełmińskiej. Grudziądz 2001
- Zamek konwentualny w Grudziądz, „Kalendarz Grudziądzki”, t. 12, Grudziądz 2001
- R. Boguwolski, L. Hyss, Zamki krzyżackie powiatu grudziądzkiego, Grudziądz 2004
- W. Romaniak, Wybrane zagadnienia urbanistyki i architektury w województwie pomorskim w latach 1920-1939, Toruń 2005
- R. Sudziński, Etapy i kierunki rozwoju Grudziądz w okresie kapitalistycznej industrializacji miasta: od połowy XIX wieku do roku 1939, „Rocznik Grudziądzki” T. 16:2005, s. 45-84
- T. Tylicka, Nowe spojrzenie na historię budowy i architekturę zespołu klasztorowego siostr benedyktynek w Grudziądz, „Rocznik Grudziądzki” T. 16:2005, s. 285-323
- S. Hartman, Zakłady penitencjarne i poprawcze w Grudziądz w latach 1831-1876, „Rocznik Grudziądzki” T. 17:2007, s. 77-92
- Z. Otręba, Grudziądz. Kronika miasta, Gdańsk 2007
- Z. Waszkiewicz, Grudziądz w latach 1920-1939, Toruń 2008
- W. Sierdzan, Uzupełnienia do dziejów kartografii Grudziądz, „Rocznik Grudziądzki” T. 18: 2009, s. 235-243.
- M. Żebrowski, Cytadela grudziądzka, „Spotkania z Zabytkami” 2009, nr 8, s. 14-16.
- W. Grabowski, Fort Las Miejski, Twierdze i fortyfikacje miejskie, „Kalendarz Grudziądzki”, Grudziądz 2010
- M. Kurzyńska, Materiały wczesnośredniowieczne z Grudziądz - Wielkiego Tarpna, woj. kujawsko-pomorskie, stanowisko 4, „Rocznik Grudziądzki”, t. 19, Grudziądz 2011
- J. Hinz, Grudziądz w najnowszych publikacjach, „Kalendarz Grudziądzki”, t. 19, Grudziądz 2011 ,
- B. Bielińska-Majewska, M. Majewski, Wstępne wyniki badań przeprowadzonych na Górze Zamkowej w Grudziądz (stan. 1) we wrześniu 2008 roku, „Rocznik Grudziądzki”, t. 19, Grudziądz 2011
- W. Grabowski, Zapomniany fort. Pozostałości fortu piechoty Gać (na drodze wjazdowej do Grudziądz od strony Radzyna Chełmińskiego, „Kalendarz Grudziądzki”, t. 20, Grudziądz 2012
- Historia Grudziądz 1920-1945, praca zb. pod red. R. Studzińskiego, Grudziądz 2012
- Zamek w Grudziądz. Studia i Materiały, praca zb. pod red. M. Wiewióry, Toruń 2012

Materiały źródłowe

- Ochrona wartości kulturowych. Cz. 2, Grudziądz 1997
- Studium Uwarunkowań i Kierunków Zagospodarowania Przestrzennego Miasta Grudziądz, Grudziądz 2007
- Program opieki nad zabytkami dla miasta Grudziądz 2009-2012, Grudziądz 2009
- Wartości kulturowe Grudziądz i kierunki ich ochrony, Bydgoszcz-Toruń-Grudziądz 2009

Sprawozdanie z realizacji „Programu opieki nad zabytkami dla miasta Grudziądz na lata 2009-2012” za lata 2009-2010, MKZ Grudziądz 2011

Sprawozdanie z realizacji „Programu opieki nad zabytkami dla miasta Grudziądz na lata 2009-2012” za lata 2011-2012, MKZ Grudziądz 2013

Lokalny Program Rewitalizacji Miasta Grudziądz na lata 2009-2015, Grudziądz 2009

Zmiana Studium Uwarunkowań i Kierunków Zagospodarowania Przestrzennego Miasta Grudziądz, Część I – uwarunkowania rozwoju. Zmiany 2011-2012, Grudziądz 2012

Dokumentacja:

- karty ewidencyjne K. Biskup, L. Narębski, Zespół Grupa Forteczna Lasek Miejski, 1994 r.
- karty ewidencyjne K. Biskup, B. Narębska, Zespół Grupa Forteczna Strzemięcín, 1994r.
- karta ewidencyjna K. Biskup, B. Narębska, Zespół cytadeli, 1992r.
- karty ewidencyjne B. Narębska, Zespół budynków majdanu cytadeli, 2005 r.
- karta ewidencyjna K. Milanowski, Portiernia i brama wjazdowa Fabryki Maszyn Ventzki następnie Fabryka Maszyn i Narzędzi Rolniczych „Agromet – Unia”, 1998 r.
- karty ewidencyjne Z. Wernerowska, M. Grzybowska, Zespół Fabryki Maszyn A. Ventzki następnie Agromet-Unia, 1996 r.
- karta ewidencyjna, Z. Wernerowska, M. Grzybowska, Młyn Górny, 1996 r.
- karta ewidencyjna Z. Wernerowska, M. Grzybowska, Spichlerz zbożowy, 1996 r.
- karty ewidencyjne M. Grzybowska, Zespół browaru Kuntersztyn, 2001 r.
- karty ewidencyjne M. Gryczka, Zespół folwarczny (Rządź), 1991 r.
- karty ewidencyjne M. Gryczka, Zespół folwarczny (Wielkie Tarpno), 1991 r.
- karty ewidencyjne Z. Wernerowska, M. Grzybowska, Zespół fabryki w Mniszku: J. Herzfeld i K. Victorius Odlewnia Żeliwa i Emaliernie, 1995 r.
- karty ewidencyjne Z. Wernerowska, M. Grzybowska, Zespół fabryki: J. Herzfeld i K. Victorius Odlewnia Żeliwa i Emaliernia, 1995 r.